Marx, Engels, Lenin

Kadın ve Aile

MARX, ENGELS, LENİN ● KADIN VE AİLE

SOL
YAYINLARI

KADIN VE AİLE

MARX, ENGELS, LENİN

BİRİNCİ BASKI

KADIN VE AİLE

MARX, ENGELS, LENİN

ÇEVİREN
ÖNER ÜNALAN

Marx, Engels ve Lenin'in *Über die Frau und die Familie* (Verlag für die Frau, DDR Leipzig 1976) adlı derleme yapitını, Almancasından Öner Ünalan dilimize çevirmiş, ve kitap, *Kadın ve Aile* adı ile, *Sol Yayınları* tarafından, Haziran 1979 tarihinde, Ankara'da, *İlkyaz Basımevi*'nde dizdirilip bastırılmıştır.

İÇİNDEKİLER

7 Giriş, *Joachim Müller*

11 Kadınların Klasiklere Borçlu Oldu ları Şey, *Clara Zetkin*

15 Uzlaşmaz-Karşıt Sınıflı Toplumlarda Çalışan Kadının Ezilmesi ve Sömürülmesi Üzerine

15 Kapitalist Sanayide Kadın Emeği

93 Kapitalist Tarımda Kadın Emeği

106 Sınıf Savaşımında Kadınlar

114 Kadının Hak Eşitliği Ve Özgürleşmesi Üzerine

157 Aşk, Evlilik ve Aile Üzerine

213 Sosyalizm/Komünizmde Kadının Kurtuluşu

246 Lenin'den Anılar, *Clara Zetkin*

GİRİŞ

MARX, Engels ve Lenin'in, devrimci işçi sınıfının kadının özgürleşmesi ve hak eşitliğinin gerçekleşmesi için savaşımı ve tarihsel sorumluluğu üzerine bildirdikleri, ölçülmez değerdedir. İşçi sınıfının devrimci güçleri, partilerinin önderliğinde, marksizm-leninizm klasiklerinin düşüncelerini her zaman kılavuz edinmelidirler. Böylelikle, sömürüye, ezilmeye ve savaşa karşı uğraşın çetin problemlerini ve kapitalizmden sosyalizme geçişin karmaşık sorunlarını altetmeye güç yetirebilir hale gelirler.

Karl Marx ve Friedrich Engels, işçi sınıfının kapitalizmi yıkma ve ona bağlı olan insanın insanı sömürmesine son verme, işçi sınıfının politik iktidarını kurma ve

bütün çalışanları sosyalist toplumu kurma ve geliştirme savaşımına yöneltme tarihsel özel-görevini açıkladılar ve gerekçelendirdiler. Marx ve Engels, işçi sınıfının bu tarihsel özel-görevine kadının özgürleştirilmesini ve tam hak-eşitliğinin gerçekleştirilmesini de kattılar. Marx ve Engels, 1845 şubatında çıkan ilk ortak yapıtlarında, *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi*'nde, proletaryanın kendini özgürleştirebileceğini ve özgürleştirmesi gerektiğini ve bununla aynı zamanda burjuva toplumun bütün gayri insanî yaşam koşullarının ortadan kalkacağını öğrettiler. Lenin'in —tarihsel materyalizmin en derin ve en önemli önermelerinden biri olarak nitelendirdiği— yığınlar insanlık tarihinin gerçek yaratıcılarıdır bilgisi de buna bağlıydı. Marx ve Engels, yığınlara, kadınları, ütopik sosyalist Fourier'nin kadının kurtuluşunun aynı zamanda genel kurtuluşun doğal ölçüsü olduğu düşüncesini kattılar.

1848 şubatında, burjuva devrimin öngününde yayınlanan *Komünist Parti Manifestosu*'nda, Marx ve Engels, modern sanayiin yalnızca yaşa ve cinse göre çeşitli giderlere yolaçan emek araçları tanıdığını proletaryaya açıkladılar. Bununla, proletaryaya, kendini yalnız erkekleri içermeyen bir sınıf olarak kavramanın yolunu gösterdiler. Uluslararası İşçi Birliği, Marx ve Engels'in etkisinde, kadın için demokratik haklar sorunuyla ilgili kararlarında, büyük titizlik gösterdi. Bunun üzerine Engels, 1884'te, ailenin ve kadının toplumsal konumu ve gelişmesi sorununda önemli açıklamalar içeren *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adlı ünlü yapıtını ortaya koydu.

Engels'in ana amacı marksist devlet teorisinin ayrıntılı gerekçelerini vermek olan bu çalışmasını, Lenin, modern sosyalizmin temel yapıtlarından biri olarak niteledi. Lenin, bu yapıtın, devrimci işçi sınıfının kadının

özgürleşmesi uğruna savaşımın teorik temellerinin sağlamlaştırılması için taşıdığı ilkesel anlamı, bu teorik temellerin, emperyalizme kerte kerte geçişte kadınların üretim sürecine pek büyük ölçüde katılmalarıyla ivedi bir kavrayışı gerektirdiklerini de kesinlikle gözönünde tuttu.

Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'nde, bu klasik yapıtta, ailenin gelişmesini ilk olarak tarihsel materyalizmin görüş açısından inceleyerek, Karl Marx'ın bir vasiyetini yerine getirdi. Bununla, aynı zamanda, kadının tarihte ortaya çıkan ezilmesinin ekonomik temelini açıkladı ve emek araçlarında özel mülkiyetin kaldırılmasını kadının özgürleşmesinin ve hak-eşitliğinin gerçekleşmesinin önkoşulu olarak ortaya koymayı başardı. Böylece Engels, Karl Marx'ın manevî kalıtının koruyucusu ve tamamlayıcısı olarak, cinslerin tam hak-eşitliğinin sağlanmasına ve yeni, sosyalist koşullara uygun, içinde karşılıklı saygının ve sevginin erkek ilê kadının tam hak-eşitliğiyle organik olarak geliştiği bir aileye giden yolu gösterdi. Emperyalizm çağında marksizmi geliştiregiden, ve proleter devrimin öngününde devrimci işçi sınıfını iktidarı kendi eline almakta güçlendiren teorik bilgileri edinen ve yayan V. İ. Lenin, devrimci proletaryanın dikkatini kadının tam hak-eşitliğini gerçekleştirmenin pratik yanına kuvvetle çekti. Inés Armand'a mektuplarında, proleter ve burjuva görüş noktalarının bu sorunda da karşıt olduğunu, ve aşksız küçükburjuva-aydınsal-köylü, darkafalıca ve pis evliliğin, aşklı proleter sivil-evlilikle karşılaştırılmaması gerektiğini açıkça gösterdi.

Genç Sovyet iktidarının en sıkıntılı günlerinde, Lenin, "Büyük İnisiyatif" adlı ünlü çalışmasında, kadının ezilmesine tümüyle son verilmesi sorununda büyük çaba harcadı ve Sovyet iktidarının yeryüzündeki ilk proleter

devletin varlığının daha ilk yılında yapılanlarla övünç duymakta binlerce kez haklı olduğunu belirtti. "Ama toprağı eski burjuva yasaların ve düzenlemelerin molozlarından *ne kadar çok* temizlediysek, bunun yalnızca toprağın işlenmek için düzlenmesi olduğunu, ama henüz toprağı işlemenin kendisi olmadığını o kadar iyi anladık."*

Marksizm-leninizm klasiklerinin kadın ve aile üzerine söyledikleri ve belirttikleri, onların toplu yapıtının ayrılmaz bir parçasını biçimlendirir; bu toplu yapıtın zenginliğini ortaya çıkarmak bizim için her zaman yeni görev oluyor.

JOACHİM MÜLLER

* Bkz: s. 223. —Ed.

KADINLARIN KLASİKLERE BORÇLU OLDUKLARI ŞEY

ELBETTE, Marx kadın sorunuyla "doğrudan", "yalnız onun üzerinde durarak" uğraşmadı. Bununla birlikte, kadının hak-eşitliği için eşsiz olanı, en önemli olanı yaptı. Materyalist tarih kavramıyla bize kadın sorunu üzerine eksiksiz formüller vermediyse de, daha iyisini verdi: onları bulmak ve kavramak için doğru, güvenilir yöntemi. Kadın sorununu genel tarihsel gelişmesinin akışı içinde, tarihsel bağımlılığı ve haklılığı içinde, genel toplumsal bağlantıların ışığında açıkça anlamamızı, onun itici ve sürdürücü güçlerini tanımamızı, onların yöneldikleri amaçları, ortaya konan problemlerin ancak varlıklarıyla çözüme kavuştuğu koşulları bulabilmemizi yalnız mater-

yalist tarih anlayışı olanaklı kılar.

Ahlakî yasalara ya da tanrısal buyruklara göre yaratılmış olan o kadının ailedeki ve toplumdaki konumunun öncesiz ve sonrasız olduğu boşinanı parçalanıp toz oldu. Ailenin, öbür toplum kurumları ve varlık-biçimleri gibi sürekli bir oluşa ve göçüp gidişe uğradığı ve onlar gibi olan ekonomik ilişkilerle ve bu ilişkilerin desteklediği mülkiyet düzeniyle birlikte değiştiği açıkça ortaya çıktı. Ama bu değişmeyi yapan, o sırada üretim tarzını altüst eden ve onu ekonomi ve mülkiyet düzenine karşıt duruma düşüren ekonomik üretici güçlerin gelişmesidir. Sonra, devrimcileşmiş ekonomik ilişkilerin ve bağlantıların tabanı üzerinde insanların düşüncesinin devrimcileşmesi, toplumsal üstyapının kurumlarında ekonomik temele uygun değiştirmeleri yapma, mülkiyet biçimleri ve egemenlik ilişkileri içinde katılaşıp kalmış olanı giderme çabası tamamlanır. Yardımlarıyla bu çabayı başarıya ulaştıran, sınıfların savaşımlarıdır.

Engels'in "ailenin, özel mülkiyetin ve devletin kökeni" üzerine yaptığı parlak incelemenin önsözünden biliyoruz ki, burada geliştirilmiş düşünce akışı ve görüş noktaları, büyük kesimiyle, Marx'ın, son derece sadık ve dahi bir vasiyet yerine getiricisi olarak sürdürdüğü kalıtıdır....

Clara Zetkin,
Ausgewählte Reden und Schriften, Band I,
Berlin 1957, s. 219-220.

*

Elbette, Lenin "kadın sorunu" üzerine hiçbir kitap, geniş kapsamlı hiçbir inceleme yazmadı. Toplumsal problemleri "genelikle" soyut olarak ele almak, onun tarzı değildi. Proleter devrimi yapmak için önemli ola-

bilen her şeyi pek açık, bağlamlı düşünür, pek kesin ve belirgin biçimde dile getirirdi. Bundan ötürü, yapıtında, kadınların burjuva toplumdaki yüzkızartıcı ve özgür olmayan konumu ve kadınların komünizmin gerçekleştirilmesi için belirleyici önemi ile ilgili anlayışı belli oluverir. ...

Lenin için, ... kamusal bir aşevinde ya da onun işletilmesinde çalışmaktan büyük bir devletin yönetimine kadar, kadının ev dışında meslekî işler yapması, yeteneklerini bütün toplumsal görevlerde göstermesi, yalın bir kendiliğinden anlaşılırlıktı. Lenin, kadının toplumsal yaşamdaki işbirliğinden en elverişli sonuçları bekliyordu. Bazı toplumsal gereksinmelere ve bunların karşılanmalarına en uygun araçlar ve yollar, toplumsal yaşam içeriğinin ve biçimlerinin zenginleştirilmesi için daha iyi bir anlayış.

Onun için belirleyici anlamı olan, sivrilmiş tek tek kadınların parlak başarıları değildi, daha çok milyonlarca kadının, en yalın ve en alçakgönüllü milyonlarca kadının o görünmeyen günlük çalışmalarıydı. Çünkü Lenin'de, her zaman, küçükte ve en küçükte büyüğü, bütünü gören ve onu bununla bağlantısı içinde vazgeçilmez, önemli bir şey olarak değerlendiren o derine işleyen duyu vardı. Savaşım ve kuruluş sırasında bir tek gücün fazla olmadığını, ve her şeyin devrime ve komünizme yararlı kılınabileceğini kuvvetle duyuyordu. Dolayısıyla, kadınlar arasındaki komünist yetiştirme ve eğitim çalışmasını kentten köye yayma ve partisiz proleter ve köylü kadınları etkin işbirliğine katma üzerinde üsteleyerek durdu. Komünizm, ancak milyonlarca kadının gönülden istemini ve en azimli etkinliğini milyonlarca erkek kardeşinin istemi ve etkinliğiyle, kendi kuruluşu için kesinlikle "Olsun!" demeyi gerektiren zorlayıcı Titan gücü halinde birleştirirse, kadınları boyun-

duruktan kurtarabilir.

Böylece çember kapanıyor. Lenin'in kadının hak-eşitliği ve özgürleşmesi konusundaki tutumu genel devrimci inancının ve yaşanmış devrimci yapıtının organik bir parçasıdır. Çünkü, teoride ve pratikte, ona göre, teori her şeyde, eyleme, eylemin kendisiyle birlikte hazırlanmakla anlamdaştır. Kadınların Lenin'e ne borçlu olduğunu tümüyle öğrenmek isteyen kimse, onun derlenmiş yapıtlarında derinleşmeli, ilk işçi ve köylü cumhuriyetlerinin birliğini yaratmış olan Bolşevik Partinin ve Komünist Enternasyonalin tarihini incelemelidir. Kadının özgürleşmesi de birlikte olmak üzere, insanın özlediği bütün kurtuluşlar için Lenin'in ne kadar eşsiz büyüklükte ve önemde olduğu ancak ve ancak ondan sonra tümüyle kavranır.

Clara Zetkin,
Ausgewählte Reden und Schriften, Band III,
Berlin 1980, s. 170, 176-177.

UZLAŞMAZ-KARŞIT SINIFLI TOPLUMLARDA ÇALIŞAN KADININ EZİLMESİ VE SÖMÜRÜLMESİ ÜZERİNE

KAPİTALİST SANAYİDE KADIN EMEĞİ

TAM gelişmiş proletaryada bütün insaniliğin, hatta insaniliğin *görünüşünün* soyutlanması pratik olarak tamamlanmıştır; çünkü proletaryanın yaşam koşullarında bugünkü toplumun bütün yaşam koşulları, en gayri insanî yanlarıyla kapsanır, çünkü proletaryada insan kendisini yitirmiş, ama aynı zamanda bu yitiğin yalnız teorik bilincini kazanmakla kalmamıştır, artık sakınılmaz, artık özürsüz, kesinlikle başat olan yoksulluk —*zorunluğun* pratik dışavurumu— ile de bu gayri insaniliğe dolaysız başkaldırmaya zorlanır, bundan ötürü proletarya kendi kendini kurtarabilir ve kurtarmalıdır. Ama kendi öz yaşam koşullarını ortadan kaldırmadan kendisini kurtaramaz. Bugünkü toplumun kendi durumunda kapsan-

mış gayri insanî bütün yaşam koşullarını ortadan kaldırmadan kendi öz yaşam koşullarını ortadan kaldıramaz. İşin o çetin, ama çelikleştiren okulundan geçmek boşuna değildir. Şu ya da bu proleterin ya da bütün proletaryanın kendisinin bir an için neyi amaç olarak *tasarladığı* sözkonusu değildir. Proletaryanın *ne olduğu* ve bu *olma* gereğince tarihsel olarak ne yapmaya zorlanacağı sözkonusudur. Proletaryanın amacı ve tarihsel öz eylemi, bugünkü burjuva toplumun bütün örgütlenmesinde olduğu gibi, kendi yaşam durumunda da açıkça, geri dönüşsüz olarak gösterilmiştir. İngiliz ve Fransız proletaryasının büyük bir kesiminin kendi tarihsel görevini artık *bildiğini* ve bu bilinci en tam açıklığa kavuşturmak için sürekli çalıştığını burada ortaya koymaya gerek yoktur.

Marx-Engels, *Die heilige Familie*,
Marx-Engels, *Werke*, Bd. 2, Berlin 1975, s. 38.

K. Marx-F. Engels, *Kutsal Aile*,
Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 62-63.

*

Burjuvazinin feodalizmi yere sermekte kullandığı silahlar, şimdi burjuvazinin kendisine yönelmiştir.

Ama burjuvazi kendisine ölümü getiren silahları türetmekle kalmadı, bu silahları kullanacak insanları —modern işçileri, *proleterleri*— de yarattı.

Ancak iş bulduğu sürece, emeği sermayeyi artırdığı zaman yaşayan proletarya, modern işçi sınıfı, burjuvazinin, yani sermayenin geliştiği aynı oranda gelişiyor. Kendilerini parça parça satmak zorunda olan bu işçiler, öbür her ticarî nesne gibi bir metadırlar ve dolayısıyla rekabetin bütün değişmelerine ve pazarın bütün dalgalanmalarına açıktırlar.

Proleterin işi, makinelerin yaygınlaşması ve işbölümü ile bütün bağımsızlığını ve onunla birlikte işçi için

bütün özendiriciliğini yitirdi. Kendisinden yalnızca en basit, en usandırıcı ve en kolay edinilen el becerisi istenen proleter, makinenin sıradan bir eklentisi oluyor. Dolayısıyla, işçinin yolaçtığı giderler, nerdeyse yalnızca kendi beslenmesi ve soyunun çoğalması için gereksinme duyduğu geçim araçlarıyla sınırlanıyor. Ama bir metaın, dolayısıyla emeğin fiyatı, onun üretim giderlerine eşittir. Bu yüzden, işin iğrençliği arttıkça ücret azalıyor. Üstelik, makineler ve işbölümü hangi oranda artıyorsa, ister çalışma saatlerinin uzatılmasıyla, ister belirli bir zamanda çıkarılması istenen işin hızlandırılmasıyla, ister makinelerin hızının artırılmasıyla vb. olsun, işin ağırlığı da aynı oranda artıyor.

Modern sanayi ataerkil ustanın küçük işliğini sınaî kapitalistin büyük fabrikasına dönüştürdü. Fabrikaya doluşmuş işçi yığınları askerler gibi örgütleniyor. Bayağı sanayi erleri olarak yetkin bir astsubaylar ve subaylar hiyerarşisinin gözetimine sokuluyorlar. Yalnız burjuva sınıfın, burjuva devletin uşakları değiller, makinelerce, gözeticilerce, ve her şeyden önce tek tek imalâtçı burjuvalarca her gün ve her saat uzaklaştırılıyorlar. Bu despotluk, kazancı en son amacı olarak ne kadar açıkça bildiriyorsa, o kadar bayağı, tiksinç, öfkelendirici oluyor.

El emeği ne kadar az beceri ve güç harcamayı gerektiriyorsa, yani modern sanayi ne kadar gelişiyorsa, kadın emeği erkek emeğinin yerini o kadar çok alıyor. Cins ve yaş farklarının işçi sınıfı için artık hiçbir toplumsal geçerliği yoktur. Yalnızca, yaş ve cins farklarına göre farklı giderlere yolaçan emek araçları vardır.

Marx-Engels, *Manifest der Kommunistischen Partei*, Marx-Engels, *Werke*, Bd. 4, Berlin 1959, s. 468-469.

Dirk J. Struik, "Komünist Parti Manifestosu", *"Komünist Manifestosto"nun Doğuşu*, Sol Yayınları, Ankara 1977, s. 117-119.

*

Analık hukukunun çökmesi, *kadın cinsinin dünya tarihindeki yenilgisi idi.* Erkek evde de yönetimi ele alıyor, kadın aşağılanıyor, uşaklaştırılıyor, erkeğin arzularının kölesi ve yalnızca çocuk yetiştirme aracı oluyordu. Kadının bu aşağılaştırılmış durumu, özellikle kahramanlık çağı ve daha çok da klasik çağ Yunanlılarında açıkça görüldüğü gibi, allanıp pullandı ve gözlerden gizlendi, zaman zaman da sevimli biçimlere büründürüldü; asla ortadan kaldırılmadı.

Erkeklerin artık kurulmuş olan tartışmasız egemenliğinin ilk etkisi, o sırada ortaya çıkan ataerkil ailenin ara-biçiminde kendini gösterdi.

F. Engels, *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats,* Marx-Engels, *Werke,* Band 21, Berlin 1962, s. 61.

Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni,* Sol Yayınları, Ankara 1978, s. 79.

*

Bütün bu çelişkileri içeren ve kendisi ailedeki kaba işbölümüne ve toplumun tek tek ve birbirine karşıt ailelere ayrılmasına dayanan işbölümü ile, aynı zamanda işbölümünün ve ürünlerinin *paylaşımı,* üstelik hem nitel ve hem de nicel *eşitsiz* paylaşımı, ve kadının ve çocukların erkeğin kölesi olduğu ailede çekirdeği, ilk biçimi bulunan mülkiyet doğdu. Ailede henüz elbette çok kaba, gizli olan kölelik, ilk mülkiyettir, üstelik burada modern ekonominin mülkiyet tanımına uymaktadır; bu tanıma göre mülkiyet yabancı emek-gücüne buyurmadır. Ayrıca işbölümü ve özel mülkiyet özdeş terimlerdir — birinde etkinlikle ilgili olarak bildirilen aynı şey, öbüründe etkinliğin ürünüyle ilgili olarak bildirilmektedir.

Bundan başka, işbölümü ile, aynı zamanda birbirle-

riyle ilişkili tek tek bireyler ya da tek tek aileler ve bütün bireyler arasındaki ortak çıkar sağlanmaktadır.

Marx-Engels, *Die deutsche Ideologie*, *Werke*, Band 3, Berlin 1959, s. 32-33. —

K. Marx-F. Engels, *Alman İdeolojisi*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 63.

*

İngiltere'de çalışan sınıfların tarihi, geçen yüzyılın son yarısında, buhar makinesinin ve pamuk işleyen makinelerin bulunması ile başlar. Bilindiği gibi, bu buluşlar sınaî bir devrimi, aynı zamanda bütün burjuva toplumu değiştiren ve dünya tarihindeki anlamı ancak şimdi tanınmaya başlanan bir devrimi başlatıyordu. İngiltere, gürültüsüz olduğu kadar zorlu olan bu devrimin klasik yeridir, ve İngiltere, bundan ötürü, onun başlıca sonucunun, proletaryanın, gelişimi için de klasik ülkedir. Proletarya yalnız İngiltere'de bütün ilişkileri içinde ve bütün yanlarıyla incelenebilir.

Burada, şimdilik, bu devrimin tarihiyle, bugün ve gelecek için büyük anlamıyla ilgilenmiyoruz. Bunun ortaya konması, ileriye, geniş kapsamlı bir çalışmaya bırakılmak gerekir. Şu anda İngiliz proletaryasının bugünkü durumunun anlaşılması için gerekli olan ardışan olguların anlaşılmasıyla, az ile yetinmeliyiz.

Makinelerin yaygınlaşmasından önce hammaddenin eğirilmesi ve dokunması işçinin evinde oluyordu. Erkeğin dokuduğu veya aile babası kendisi işlemiyorsa sattıkları ipliği kadın ve kız çocuklar eğiriyorlardı. Bu dokumacı aileler çoğunlukla kırda, kentlerin yakınlarında yaşıyordu, ve ücretleriyle çok iyi geçinebiliyordu, çünkü yerli pazar henüz kumaş talep eder durumdaydı, hatta hemen hemen biricik pazardı ve rekabetin yabancı pazarların ele geçirilmesiyle, ticaretin genişlemesiyle daha sonra birdenbire doğan gücü işçi ücretini henüz du-

yulur ölçüde etkilemiyordu. Onun için yerli pazarda nüfusun yavaş yavaş çoğalmasına ayak uyduran ve bütün işçilere iş sağlayan sürekli bir talep artması oluyor, ve bir de, işçilerin konutlarının kırsal dağınıklığı yüzünden birbirleriyle sert bir rekabete girmeleri olanaksızlaşıyordu. Dolayısıyla, dokumacı çoğunlukla biraz para biriktirecek ve boş zamanlarında —ve istediğinden çok boş zamanı vardı, çünkü dilediği zaman ve dilediği sürece dokuyabiliyordu— işleyeceği küçük bir arazi kiralayabilecek durumdaydı. Elbette kötü bir çiftçiydi ve tarım işletmesini ilgisizce ve fazla gerçek-gelir sağlamaksızın yönetiyordu; ama gene de hiç değilse bir proleter değildi, bir İngilizin dediği gibi, anayurdunun toprağında dikili bir kazığı vardı, yerleşikti ve toplumda şimdiki İngiliz işçisinden bir basamak daha yukarda bulunuyordu.

İşçiler bu tarzda pek rahat bir varlık içinde bitki gibi yaşıyor ve tam dindarlık ve saygınlık içinde namuslu ve erinçli bir ömür geçiriyorlardı, maddî durumları ardıllarınınkinden çok daha iyiydi; fazla çalışmayı gereksinmiyorlar, dilediklerinden çoğunu yapmıyorlardı, ve gene de gereksindikleri şeyi kazanıyorlardı, bahçelerinde ya da tarlalarında sağlık içinde çalışmak için boş zamanları, kendileri için artık dinlence olan bir işleri vardı, ve bundan başka komşularının dinlencelerine ve eğlencelerine de katılabiliyorlardı; ve bütün bu eğlenceler, kiy (*Kegel*), top oyunu vb., vücutlarının sağlıklı kalmasına ve kuvvetlenmesine yardım ediyordu. Çoğunlukla kuvvetli, vücutlarında köylü komşularınınkinden az fark görülen ya da hiç fark görülmeyen iyi gelişmiş kişilerdi. Çocukları temiz kır havasında yetişiyor, ve çalışma sırasında ana-babalarına yardım edebildikleri zaman bu yardım bile aradabir oluyor, ve sekiz ya da oniki saatlik bir işgününden sözedilmiyordu.

Bu sınıfın ahlâkî ve zihnî karakterinin ne olduğu kestirilebilir. İplik ve kumaş ücretin ödenmesi karşılığında gezici aracılara verildiği için asla içine adım atmadıkları kentlerden yalıtılmışlardı, öyle yalıtılmışlardı ki, kentlerin pek yakınında oturan yaşlı kişiler, sonunda makinelerle kazançlarından yoksun bırakılıncaya ve kentlerde kendilerine iş aramak zorunda kalıncaya kadar asla kente adım atmıyorlardı; onlar, kiraladıkları küçük araziler dolayısıyla zaten çoğunlukla dolaysız bağlı oldukları kır insanlarının ahlâkî ve zihnî aşamasında bulunuyorlardı. *Squire*'lerine —yörenin en büyük toprak beyine— doğal üstleri gözüyle bakıyor, ondan öğüt istiyor, küçük anlaşmazlıkların çözümü için ona başvuruyor ve bu ataerkil ilişkinin birlikte getirdiği bütün onuru ona veriyorlardı. "Saygıdeğer" kişiler ve iyi aile babaları idiler, ahlâksız olmak için hiçbir neden bulunmadığından ahlâklı yaşıyorlardı, çünkü yakınlarında hiçbir meyhane ve kötü ev yoktu, ve çünkü aradabir yanında ağız kuruluğunu giderdikleri hancı da saygıdeğer bir adamdı ve, çoğunlukla, iyi biraya, iyi düzene ve işini erken bitirmeye önem veren büyük bir çiftçiydi. Çocukları bütün gün evde, yanlarındaydı ve onları eslek (muti) ve Tanrı korkusu içinde yetiştiriyorlardı; çocuklar kendileri evli olmadıkları sürece ataerkil aile ilişkisi bozulmadan kalıyordu; gençler, evlenince-ye kadar, kırsal yaşamın yalınlığı ve oyun arkadaşlarının güveni içinde yetişiyorlardı, ve evlilikten önce cinsel ilişki hemen hemen genellikle oluyor idiyse de, bu, gene de, ancak evliliğin ahlâkî yükümleri her iki tarafça tanındığı zaman oluyordu, ve bunu izleyen evlenme her şeyi gene aynı duruma getiriyordu. Sözün kısası, o zamanki İngiliz sanayi işçileri, Almanya'da şurada burada hâlâ görüldüğü gibi, ruhsal etkinlik göstermeksizin ve yaşam durumlarında zorlu çalkantılar olmaksı-

zın, yalıtılmışlık ve yalnızlık içinde, aynı tarzda yaşıyor ve düşünüyorlardı. Az okuyabiliyor ve daha da az yazabiliyor, aksatmadan kiliseye gidiyor, politika yapmıyor, dedikodu etmiyor, düşünmüyor, bedensel işlerden hoşlanıyor, ata kalıtı vecdle okunan incili dinliyor ve yetingen alçakgönüllülükleriyle toplumun saygın sınıflarıyla çok güzel geçinip gidiyorlardı. Ama bu yüzden ruhça ölüydüler, yalnız küçük özel çıkarları, dokuma tezgâhları ve bahçecikleri için yaşıyor ve dışarda insanlığın geçirmekte olduğu büyük kaygı üzerine hiçbir şey bilmiyorlardı. O sessiz bitkisel yaşamlarında rahatlarına bakıyorlardı ve sınaî devrim olmasaydı bu kuşkusuz çok romantik-hoş, ama bir insana yaraşmayan varlıktan asla sıyrılmazlardı. Pek insan değillerdi, tersine, o zamana kadar tarihe yön vermiş az sayıda aristokratın hizmetinde çalışan bayağı makinelerdi; sınaî devrim de yalnızca sonucu tamamladı: işçileri düpedüz makineler haline getirdi ve bağımsız çalışmanın son kalıntısını da onların elinden çekip aldı, ama böylelikle onları düşünmeye ve insanca bir yer istemeye de özendirdi. Fransa'da politika nasıl idiyse, İngiltere'de sanayi ve [bu] sonuncuları batan sınıfların genel insanî çıkarları karşısında duygusuzluk içinde tarihin akıntısına fırlatan burjuva toplumun davranışı da kesinlikle öyleydi.

F. Engeld, *Die Lage der Arbeitenden Klasse in England*, K. Marx-F. Engels, *Werke*, Bd. 2, Berlin 1957, s. 237-239.

*

Makinelerin yaygınlaşmasıyla proletaryanın nasıl yaşama çağırıldığını yukarda gördük. Sanayiin çabuk genişlemesi insan gerektiriyordu; emek ücreti yükseldi, ve bundan ötürü tarımsal bölgelerden kentlere doğru işçi alayları yürüyordu. Nüfus hızla çoğalıyordu, ve hemen

hemen her artma, proleterler sınıfını büyütüyordu. Onun için İrlanda'da daha 18. yüzyılın başlarından beri sınıflaştırıcı bir durum ortaya çıkmıştı; İngiliz barbarlığı yüzünden çıkan eski ayaklanmalarda onda-birinden çoğu kırılmış olan nüfus, özellikle sanayiin çok sayıda İrlandalıyı İngiltere'ye çekme atılımı başlayalıberi, burada da hızla artıyordu. Böylece Britanya devletinin büyük fabrika ve ticaret kentleri doğuyordu, ve oralarda nüfusun en az dörtte-üçü işçi sınıfındandı ve küçük-burjuvazi ancak bakkallardan ve çok çok az sayıda zanaatçılardan oluşuyordu. Çünkü yeni sanayi önce nasıl avadanlıkları makinelere ve işlikleri (atelyeleri) fabrikalara — ve böylelikle çalışan orta-sınıfı çalışan proletaryaya, şimdiye kadarki büyük tacirleri fabrikacılara dönüştürdü ve böylelikle önemli olduysa; burada da artık küçük orta-sınıf nasıl yerinden oldu ve nüfus işçiler ve kapitalistler karşıtlığına indirgendiyse, aynı şey, dar anlamda sanayiin dışındaki alanda, zanaatlarda ve hatta ticarette oluyordu. Bir zamanlarını ustalarının ve kalfalarının yerini, büyük kapitalistler ve kendi sınıflarının yukarısına çıkma umudu asla bulunmayan işçiler alıyordu; işlikler fabrika boyutlarına çıkarılıyor, işbölümü tam anlamıyla uygulanıyor ve büyük kurumlara karşı rekabet edemeyen küçük ustalar proleterlerin sınıfına düşürülüyordu. Ama aynı zamanda, şimdiye kadarki işlik düzeninin ortadan kaldırılmasıyla, küçük-burjuvazinin yıkımıyla, işçinin elinden bütün burjuvalaşma olanakları alınıyordu. Şimdiye kadar onun herhangi bir işte yerleşik usta olmak, daha sonra belki kalfalar edinebilmek umudu her zaman vardı; ama şimdi, ustanın kendisini büyük fabrikacıların yerinden ettiği yerde, bağımsız bir işlik çalıştırmanın büyük sermaye gerektirdiği yerde, proletarya, eskiden çoğunlukla burjuvaziye yalnız bir geçit iken, artık nüfusun gerçek, kalımlı bir sınıfı oluyordu. Bunun-

la birlikte şimdi proletarya ilk olarak bağımsız davranışlara girişebilecek durumdaydı.

F. Engels, aynı yapıt, s. 250-251.

*

Her büyük kentte çalışan sınıfın yığıldığı bir ya da birçok "kötü semt" vardır. Yoksulluk, sapa sokakçıklarda sık sık zenginlerin saraylarıyla özgürce yanyana oturmakta ise de, ona, genellikle, mutlu sınıfların gözlerinden uzakta, elinden geldiğince kendi başının çaresine bakabileceği ayrı bir yer gösterilmiştir. Bu kötü semtler İngiltere'de bütün kentlerde oldukça eşit yerleştirilmiştir —en kötü evler, kentin en kötü kesimindedir; çoğu, belki bodrumlarında da oturulan ve her yerde düzensiz kurulmuş iki ya da tek katlı tuğla yapılar uzun sıralar halindedir. Bu üç-dört odalı ve tek mutfaklı evcikler yazlık evler diye anılır ve bütün İngiltere'de —Londra'nın birkaç kesimi ayrı tutulursa— çalışan sınıfın genel konutlarıdır. Caddeler alışılageldiği üzere kaldırımsız, eğri-büğrü, pis, bitkisel ve hayvansal artıklarla dolu, akıntısız ya da lağımsızdır, onun için de sürekli, pis kokulu çirkef çukurlarıyla doludur. Bu yüzden bütün mahallelerin kötü, karmakarışık yapılışı havalanmayı güçleştirir, ve burda dar bir alanda birçok insan yaşadığı için, bu işçi çevrelerinde nasıl bir havanın ağır bastığı kolayca kestirilebilir. Caddeler, ayrıca, güzel havalarda çamaşır kurutmaya yarar; evden eve karşılıklı ipler bağlanır ve ıslak çamaşırlar onlara asılır.

Bu kötü semtlerin birkaçını inceleyelim. Londra, ve Londra'da şimdi, sonunda, bir çift geniş caddeyle açılmak ve yıkılmak zorunda kalınan ünlü "Kargalık" (rookery), *St. Giles*, başta gelir.* Bu St. Giles, kentin en ka-

* Bunun ardından anlatılanları yazdıktan sonra, *Illuminated Magazine*'de (Ekim 1844), Londra'daki işçi bölgeleri üzerine bir makale gö-

labalık, Londra'nın güzel dünyasının aktığı gözalıcı, geniş caddelerle kuşatılmıştır, Oxford Street'e ve Negent Street'e, Trafalgar Meydanına ve Strand'a pek yakın kekesiminin ortasındadır. Yüksek, üç-dört katlı evlerden, dar, eğri-büğrü ve pis caddelerden düzensiz bir yığındır; bu caddelerde en az kentin anayollarındaki kadar canlılık vardır; yalnız, St. Giles'te görülen insanların hepsi çalışan sınıftandır. Caddelerde pazar kurulur, sepetlerle sebze ve meyve, elbette hepsi kötü ve yenilmez halde, geçişi daha da güçleştirir, ve onlardan, kasap dükkânlarından olduğu gibi, iğrenç bir koku yayılır. Bodrumdan tavanarasına kadar oturulan evler, dıştan da içten de pistir, ve içlerinde hiç kimse oturamaz gibi görünür. Ama bu, caddeler arasında kalan, evler arasındaki örtülü geçitlerden girilen ve pisliğin ve yıkıntının bütün tasarlamaları aştığı dar avlulardaki ve sokakçıklardaki konutlara göre hiç bir şey değildir — hemen hemen hiçbir pencere camı görülmez, duvarlar dökülmektedir, kapı pervazları ve pencere çerçeveleri kırık ve bağlantısızdır, eski tahta kapılar birbirine çakılmıştır ya da hiç kapı yoktur — burada, bu hırsızlar semtinde kapı da gereksizdir, çünkü çalınacak hiç bir şey yoktur. Her yerde pislik ve kül yığınları vardır, ve kapı önüne dökülen pis sıvılar iğrenç kokulu çirkef çukurlarında toplanır. Burda yoksulların en yoksulları, en düşük ücretli işçiler hırsızlarla, dolandırıcılarla ve fuhuş kurbanları ile birlikte karmakarışık yaşarlar — çoğu İrlandalıdır ya da İrlandalıların torunlarıdır, ve kendilerini kuşatan ahlakî çöküntüye henüz düşmemiş olanlar da günden güne batmakta, yoksulluğun, pisliğin ve kötü çevrenin ahlaksızlaştırıcı etkilerine karşı koma gücünü günden güne yitirmektedirler.

züme çarptı. Bu makale, anlattıklarımla birçok yerde sözcük sözcük, ama olguya göre her yerde tümüyle uyuşuyordu. Başlığı şöyleydi: ... [Yoksulların Konutları, Bir Tıp Doktorunun Not Defterinden].

Ama St. Giles, Londra'nın biricik "kötü semt"i değildir. O korkunç caddeler ağında evleri henüz insana yaraşır konutlarda oturma olanağı bulunan herkes için kötü olan yüzlerce ve binlerce gizli sokak ve sokakçık vardır — çoğu zaman zenginlerin gözalıcı evlerinin hemen yanıbaşında en acı yoksulluğun sığındığı böyle köşeler bulunur. Nitekim kısa bir süre önce, Portman Square'nin, çok seçkin bir meydanın yanıbaşındaki bir bölge, kuşkulu bir ölümün soruşturması dolayısıyla, "pislikten ve yoksulluktan ahlaksızlaşmış bir İrlandalılar sürüsünün" barınağı olarak niteleniyordu. Modaya uygun olmamakla birlikte gene de seçkin olan Long Acre vb. caddelerde, içlerinden hastalıklı çocukların ve yarı aç, pejmürde kadınların gün ışığına çıktıkları bir sürü bodrum-konut bulunur. Drury Lane Tiyatrosunun —Londra'nın ikinci tiyatrosu— hemen yanıbaşında, bütün kentin en kötü caddelerinden birkaçı —*Charles, King* ve *Parker Street*— vardır; bu caddelerdeki evlerde bile, bodrumlardan tavan-aralarına kadar, pek yoksul aileler oturmaktadır. Westminster'deki *St. John* ve *St. Margaret* kilise bölgelerinde, 1840'ta, İstatistik Derneğinin dergisine göre, 5.294 konutta —onlara bu ad yaraşırsa— 5.366 işçi ailesi oturmaktadır — erkekler, kadınlar ve çocuklar, toplam 26.830 kişi, yaş ya da cins farkı gözetilmeden bir araya yığılmıştır, ve yukardaki aile sayısının dörtte-üçünün yalnız bir tek odası vardır. Aristokrat *St. George* kilise bölgesinde, Hanover Square'de, gene aynı kaynağa göre, 1.465 işçi ailesi, toplam 6.000 kişi, aynı koşullarda yaşamaktadır — burada da toplam ailelerin üçte-ikisinden çoğu birer odaya tıkılmıştır. Ve kendilerinde hırsızların bile çalınacak hiçbir şey bulmadığı bu mutsuzların yoksulluğu mülk sahibi sınıflarca yasal yollardan nasıl da sömürülmektedir! Hemen yukarda anılan Drury Lane yakınındaki iğrenç konutlar için şu kiralar öden-

mektedir: haftada, iki bodrum-konut 3 şilin (1 Taler), bir oda, zeminde 4 şilin, bir kat yukarda 4½ şilin, iki kat yukarda 4 şilin, tavan-arasında 3 şilin — dolayısıyla, açlıktan kıvranan kiracılar, yalnız Charles Street'te evsahiplerine yılda 2.000 sterlin (14.000 Taler) haraç, ve Westminster'de, anılan 5.366 aile, hep birlikte, yılda 40.000 sterlin (270.000 Taler) kira ödemektedir.

En büyük işçi çevresi, Tower'in doğusunda, Londra işçilerinin ana kitlesinin toplandığı *Whitechapel* ile *Benthnal Green*'de bulunmaktadır. Benthnal Green'de St. Philip Rahibi Bay *G. Alston*'un kendi kilise bölgesinin durumu üzerine söylediklerini dinleyelim.

"2.795 ailenin ya da yaklaşık 12.000 kişinin barındığı 1.400 ev vardır, Bu kalabalık nüfusun oturduğu alan 400 yarda (1.200 ayak) kareden daha azdır, ve böyle bir aşırı kalabalıkta, bir erkeği, karısı, dört-beş çocuğu ve bazan dede ve nine ile birlikte içinde çalıştıkları, yedikleri ve uyudukları on-oniki ayak karelik [9-10 metre karelik], bir tek odada görmek alışılmamış bir şey değildir. İnanıyorum ki, Londra piskoposu bu son derece yoksul cemaate dikkati çekmeden önce, kentin batı ucundaki insanlar onları Avustralya ya da Güneydenizi-adaları yerlilerinden daha az biliyorlardı. Ve bu mutsuzların acılarını bir kez kendi gözlerimizle görürsek, onları yoksul sofralarının başında gizlice dinlersek ve hastalıktan ya da işsizlikten kıvranırlarken görürsek, öyle bir çaresizlik ve yoksunluk ile karşılaşacağız ki, bizimki gibi bir ulus böyle şeylerin olabilmesinden utanç duymak gerekir. Fabrikaların en kötü durumda olduğu üç yıl boyunca Huddersfield yakınında rahiptim; ama yoksulların Benthnal Green'dekinden daha derin bir çaresizliğini asla görmedim. Bütün çevrede on aile babasından *birinin* bile iş giysisinden başka giyeceği yoktur, ve o da olabildiğince kötü ve yırtık pırtıktır; hatta çoğunun gece-

leri bu paçavralardan başka yorganı ve ot ve talaş dolu bir çuvaldan başka döşeği yoktur.'

Bu konutların iç görünüşünün nasıl olduğunu da yukardaki betimlemeden anlıyoruz. Ama, yolları aradabir bu proleter konutlarından birkaçına düşen İngiliz devlet görevlilerini gene de izleyelim.

Görevli Bay Carter'ın 16 Kasım 1834'te *Ann Galway*'ın cesedi üzerinde yaptığı bir kuşkulu ölüm araştırması vesilesiyle gazeteler ölünün konutu üzerine şunları yazıyor: Ann Galway Londra, Bermondsey Street, White Lion Court 3 numarada, kocası ve 19 yaşındaki oğluyla birlikte, içinde ne karyola, ne yatak, ne de başka bir mobilya bulunmayan küçük bir odada yaşıyordu. Oğlunun yanında, hemen hemen çıplak olan vücuduna serpiştirilmiş bir tüy yığınının üzerinde —çünkü ne yorgan vardı, ne de yatak çarşafı— ölmüş, yatıyordu. Tüyler bütün vücuduna öylesine yapışmıştı ki, hekim onlar temizlenmeden cesedi inceleyemedi, ve sonunda cesedi kupkuru ve asalak böcek ısırıkları içinde buldu. Odada döşemenin bir kesimi sökülmüştü ve aile o deliği ayakyolu olarak kullanıyordu.

15 Ocak 1844 pazartesi günü, Londra, Worship Street polis mahkemesine iki oğlan getirildi; çünkü oğlanlar açlık yüzünden bir dükkândan yarı-pişmiş bir sığır ayağı çalmış ve hemen yemişlerdi. Yargıç olayı daha çok aydınlatmak gereğini duydu, ve görevli polislerden aşağıdaki bilgiyi aldı: Oğlanların anası, sonradan polis olan bir eski askerden dul kalmıştı ve kocasının ölümünden beri dokuz çocuğu ile çok güç geçiniyordu. Pool's Place, Quaker Street, Spitalfields, n° 2'de pek büyük bir yokluk içinde yaşıyordu. Görevli polis ona geldiği zaman, onu çocuklarından altısıyla birlikte, oturmalıksız iki hasır sandalye sayılmazsa mobilyasız, iki bacağı kırık bir masa, kırık bir fincan ve küçük bir tabak bulunan küçük

bir arka odada, tam anlatıldığı gibi buldu. Ocakta bir kıvılcımlık ateş bile yoktu, ve köşede bir kadının önlüğünü doldurabilecek büyüklükte, ama bütün aileye yatak olan pek eski bir yığın paçavra vardı. Yorgan olarak üstlerinden dökülen giysilerinden başka hiç bir şeyleri yoktu. Zavallı kadın, ona, yiyecek almak için geçen yıl yatağını satmak zorunda kaldığını söyledi; yatak çarşaflarını biraz yiyecek için bakkala rehin etmiş, sözün kısası yalnız ekmek almak için her şeyi satması gerekmişti. Yargıç kadına sadaka kutusundan önemlice bir yardım sağladı.

1844 Şubatında altmış yaşında bir dul kadın, Theresa Bishop, 26 yaşındaki hasta kızıyla, Marlborough Street polis mahkemesinin merhametine sığındı. Grosvenor Squer, Brown Street, n° 5'te, bir dolaptan daha büyük olmayan, içinde bir tek mobilya bulunmayan küçük bir arka odada oturuyordu. Bir köşede üzerinde ikisinin de yatıp uyuduğu birkaç paçavra vardı; bir sandık hem masa hem de sandalye işini görüyordu. Ana, oda temizleyerek bir şeyler kazanıyordu; evsahibinin anlattığına göre, 1843 Mayısından beri bu durumda yaşıyorlardı; ellerinde kalan her şeyi parça parça satmışlar ya da rehine koymuşlardı, ve böyle olduğu halde asla kiraları ödememişlerdi. Yargıç sadaka kutusundan onlara bir İngiliz lirası verdirdi.

Londralı *bütün* işçilerin yukardaki üç aile kadar yoksulluk içinde yaşadıklarını öne sürmüyorum; çok iyi biliyorum ki birinin toplumca böylesine kıyasıya ayaklar altına alındığı, yerde, onun durumu daha iyidir — ama, çalışkan ve namuslu, Londra'nın bütün zenginlerinden daha namuslu ve saygıdeğer binlerce ailenin bu bir insana yaraşmayan durumda bulunduğunu ve her proleterin, hiç istisnasız, kendi suçu olmadan ve bütün çabalarına karşın aynı talihsizliğe uğrayabileceğini öne

sürüyorum...

F. Engels, aynı yapıt, s. 259-263.

*

... bundan ötürü fabrika işçilerine o kadar çok verilmelidir ki, çocuklarını olağan iş için yetiştirebilsinler — ama daha fazlası da verilmemelidir ki, çocuklarının ücretinden vazgeçmesinler ve çocukları bayağı işçiden başka bir şey olmasınlar. Burada da sınır, en düşük ücret, görelidir (*relative*); ailedeki herkes çalışınca, bir tek kişinin geçimi için daha az gereksenir; ve ücreti büyük ölçüde düşürmede yararlanmak için, burjuvazinin makinelerde çalıştırdığı kadınları ve çocukları işlendirme ve onların emeklerini kârlılaştırma fırsatı vardır. Elbette her ailede herkes çalışacak güçte değildir, ve böyle bir aile tümüyle, çalışacak güçte olan bir aileye göre hesaplanan en düşük ücretle çalışmak isteseydi, geçinmekte güçlük çekerdi; onun için ücret burada bir ortalama oluşturur, bu ortalama ücretle tümüyle çalışacak güçte olan aile epeyce iyi geçinirken, çalışacak güçteki üyeleri daha az olan epeyce kötü geçinir.

F. Engels, aynı yapıt, s. 308.

*

İspirtolu içkilere düşkünlüğün yanında seksüel ilişkilere düşkünlük birçok İngiliz işçisinin başlıca kusurudur. Ama bu da, bu özgürlükten yararlanma aracı olmayan, kendi haline bırakılmış bir sınıfın durumundan zorunlu olarak doğan bir sonuçtur. Burjuvazi onlara bir yığın yorgunluk ve acı yüklerken, yalnız bu iki hazzı bırakmıştır, ve bunun sonucu, işçilerin yaşamdan bir şeyler almak için, bütün hırslarını bu iki hazda yoğunlaştırmaları ve kendilerini onlara aşırı ve en kuralsız tarz-

da vermeleridir. İnsanlar ancak hayvana yaraşabilecek bir duruma düşürülürse, onlara başkaldırmaktan ya da hayvanlaşmaktan başka hiçbir şey kalmaz. Ve üstelik burjuvazinin namuslu kesimi bile orospuluğun dolaysız artmasına yardım ederse —her akşam Londra caddelerini dolduran 40.000 zevk kadınından* kaçı erdemli burjuvalarla yaşıyor?— bu orospuların kaçı, yaşamak için vücutlarını yoldan geçenlere satmak zorunda olmalarını, bir burjuvanın baştan çıkarmasına borçludur? Demek ki onların hiç değilse işçileri seksüel kabalıklarından ötürü kınamaya elbette hakları vardır.

F. Engels, aynı yapıt, s. 355.

*

Toplumsal düzenin nimetlerinden yararlanmaksızın onun bütün sakıncalarını göğüslemek zorunda olan bir sınıftan, bu toplumsal düzenin yalnızca düşmanlığını gören bir sınıftan, bu toplumsal düzeni sayması hâlâ istenmeli midir? Bu, gerçekten fazla istemektir. Ama işçi sınıfı, bu toplumsal düzen varoldukça, ondan kurtulamaz, ve birey işçi ona başkaldırırsa, en büyük zararı görür. Böylece toplumsal düzen aile yaşamını işçi için hemen hemen olanaksızlaştırır; gece barınmaya elverişsiz, kötü döşenmiş ve çoğu zaman damı akan ve ısıtılmayan, oturulmaz, pis bir ev, insan dolu odada nemli bir hava; erkek, belki kadın ve büyük çocuklar da, hepsi, bütün gün ayrı yerlerde çalışmakta, birbirlerini yalnız sabahları ve akşamları görmekte — konyak içmeye sürekli ayartılma bu yüzdendir; bu koşullarda aile yaşamı olabilir mi? İşçi gene de ailesini bırakamaz, ailesiyle yaşamak zorundadır, ve bunun sonuçları yetişkinlerin de çocuklarının da en büyük ölçüde ahlâksızlaşmasına yola-

* Sheriff Alison, *(The) Princ(iples) of Population*, vol. II.

çan, ardı arası kesilmeyen aile dertleri ve evsel anlaşmazlıklardır. Bütün evsel ödevlerin, savsaklanması, özellikle çocukların yüzüstü bırakılması, İngiliz işçileri arasında çok fazla yaygındır ve toplumun varolan kurumlarınca zorla yaratılmaktadır. Ve böyle yabanıl bir tarzda, ana-babalarına olduklarından daha çok ilgili oldukları ahlâksızlaştırıcı ortamda yetişen çocuklar daha sonra hâlâ iyi ahlâklı olabilirler mi? Kendini beğenmiş burjuvanın işçiden istediği gerçekten bönce değil mi?

F. Engels, aynı yapıt, s. 356.

*

Elbette, burjuvazi, belirli, genel sınaî gelişmeye elverişli koşullarda hammaddenin *ucuzladığı* her meta fiyatı düşmesinde, tüketimin çok arttığını ve yeni fabrikaların kurulduğunu söylerken haklıdır; ama bunun dışındaki her sözü bir yalandır. Fiyat düşümünün bu sonuçlarının görülmesine, yeni fabrikaların kurulmasına kadar uzun yıllar geçtiğini hiç hesaba katmıyor; makinelerdeki bütün iyileştirmelerin, gerçek, yorucu işi makineye gittikçe daha çok yüklediğini ve böylece yetişkin erkeklerin işinin, zayıf bir kadının veya bir çocuğun bile yarı ya da üçte-bir ücretle pekâlâ yapabileceği basit bir gözetime dönüştüğünü susarak geçiştiriyor.

F. Engels, aynı yapıt, s. 362.

*

Makinelerin yetişkin erkek emeğinin yerini gittikçe daha çok alması olgusunu biraz daha yakından görelim. Makine başındaki emek, eğirmede de dokumada da, aslında kopan iplikleri bağlamaktan başka bir şey değildir, çünkü makine bütün öbür işleri yapar; bu iş, kuv-

vet gerektirmez, ama daha büyük parmak kıvraklığı gerektirir. Erkekler bu iş için yalnızca gereksiz de değildir, tersine, ellerinin kuvvetli kas ve kemik gelişimi dolayısıyla kadınlardan ve çocuklardan daha da az uygundurlar ve pek doğal olarak bu türlü işlerde yerlerini onlara kaptırmaktadırlar. Ellerin etkinliği, kuvvet kullanımı, su ve buhar gücüyle işleyen makinelere ne kadar çok geçerse, o kadar az erkek çalıştırmak gerekir, ve kadınlar ve çocuklar zaten daha ucuz oldukları ve, söylendiği gibi, bu iş dallarında erkeklerden daha iyi çalıştıkları için, onlara iş verilir. İplik fabrikalarında, eğirme makinelerinin başında yalnız kadınlar ve kızlar, çıkrık makinelerinin başında yetişkin bir erkek (ki onun da yerini gelişmiş çıkrıklar almaktadır) ve pek çoğu çocuk veya kadın, bazan da 18-20 yaşlarında genç erkekler olan birçok iplik bağlayıcı, şurada burada da ekmeğinden olmuş yaşlı bir iplikçi görülür.* Dokuma tezgâhlarının başında çoğunlukla 15-20 yaşlarında ve daha yaşlı, ama seyrek olarak yirmibir yaşını aşıncaya kadar işbaşında kalan kadınlar çalışır. Kaba eğirme makinelerinde bile yalnız kadınlar, gerekli ise havalandırma makinelerini bilemek ve temizlemek için birkaç erkek çalışmaktadır. Bütün bunlardan başka fabrikalarda makaraları (bobinleri) takıp çıkarmak için birtakım çocuklar (doffer'ler) ve odaları gözetmek için birkaç yetişkin erkek, buhar makinesi, marangozluk, kapıcılık, vb. için bir mekanikçi ve bir makineci vb. çalıştırılmaktadır. Ama asıl işi kadınlar ve çocuklar yapmaktadır. Fabrikacılar bunu da yalanlamaktadırlar, ve geçen yıl, makinelerin erkeklerin

* "Lancashire'da pamuk işleyim dallarının birkaçında emek ücretiyle ilgili durum çabucak değişti; parça başına ve başka türlü çalışan ve haftada 8 veya 9 shillingden çok kazanmayan 20-30 yaş arasındaki yüzlerce genç erkeğin yanında, aynı çatı altında, 10-20 shilling haftalıkla çalışan 15 yaşında oğlanlar ve 16-20 yaşlarında genç kızlar var." Fabrika Denetçisi L. Horner'in raporu, Ekim 1844.

yerini almadığını kanıtlamak amacıyla anlamlı tablolar yayımlamışlardır. Bu tablolardan, bütün fabrika işçilerinin yarıdan biraz çoğunun (%52) kadın ve yaklaşık %48'inin erkek olduğu, ve bu işçilerin yarıdan çoğunun 18 yaşın üzerinde bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Bu kadarı çok iyi. Ama sayın fabrikacılar yetişkinlerin kaçının erkek ve kaçının kadın olduğunu bize söylemekten kaçınmaktadırlar. Önemli nokta da budur. Bundan başka besbelli mekanikçileri, marangozları ve fabrikaları ile herhangi bir ilişkisi bulunan yetişkin erkekleri, belki de yazıcıları vb. birlikte saymakta, ve gene de bütün gerçeği söyleme cesaretini göstermemektedirler. Bu bildiriler genellikle yanlışlıklarla doludur ve uzmanlar için çok şey kanıtlayan ve uzman olmayanlar için hiçbir şey kanıtlamayan hileli ifadeleri ve ortalama hesapları içermektedir, en önemli noktaları gizlemekte ve yalnız bu fabrikacıların körlüğünü ve namussuzluğunu kanıtlamaktadır. Lord Ashley'in 15 Mart 1844'te Avam Kamarasında on saatlik [çalışma] önergesiyle ilgili konuşmasından birkaç alıntı yapalım. Lord Ashley burada çalışanların yaş ve seks ilişkisi üzerinde durmaktadır ve verileri zaten İngiliz fabrika sanayiinin bir kesimiyle ilgili olan fabrikacılar şimdiye kadar bunları yalanlamamışlardır. Britanya İmparatorluğunun 419.590 fabrika işçisinden (1839'da) 192.887'si, nerdeyse yarısı, 18 yaşından küçüktü ve 242.296'sı kadındı ve bunların da 112.192'si 18 yaşın altındaydı. Demek ki geri kalan 80.695 erkek işçi 18 yaşın altındaydı ve 96.599 yetişkin erkek işçi vardı ya da bunların toplamı %23 —genel toplamın *tam dörtte-biri bile değil*— idi. Pamuklu fabrikalarında işçilerin %56¼'ü, yünlü fabrikalarında %69½'si, ipekli fabrikalarında %70½'si, keten iplikhanelerinde %70½'si kadın ve kızdı. Bu sayılar yetişkin erkek işçilerin işten çıkarıldığını belgelemek için sunulmuştur. Ama bunu kanıtlan-

mış görmek için yalnızca yakındaki en iyi fabrikaya gitmek yeter. Bundan ötürü, işçiler için en yıkıcı sonuçlara yolaçan, onlara zorla kabul ettirilen kurulu toplumsal düzenin değiştirilmesi gerekir. Kadınların çalışması her şeyden önce aile bağlarını koparır; çünkü kadın günde 12-13 saatini fabrikada geçirirken ve erkek de aynı ya da başka bir yerde çalışırken, dışardaki çocukların hali ne olur? ... Annelerin çalışmasıyla genel küçük çocuk ölümlerinin arttığı besbellidir ve olgularla, bütün kuşkuların ötesinde, kanıtlanmıştır. Kadınlar doğumdan üç-dört gün sonra gene fabrikaya dönmekte ve çocuklarını elbette evde bırakmakta; yemek saatlerinde çocuk emzirmek ve o arada kendileri de bir şeyler atıştırmak için evlere koşmak zorunda kalmaktadırlar — çocukların nasıl emzirilmek gerektiği bellidir.

F. Engels, aynı yapıt, s. 366-368.

*

Bundan başka, fabrika kulluğunun patrona her kulluk gibi, ve hatta daha çok, *Jus primae noctis** bağışladığı bellidir. Bu ilişkide de fabrikacı, kadın işçilerinin vücutları ve albenileri üzerinde efendidir. İşten kovma, eldeğmemiş kalmak için zaten önemli hiçbir gerekçesi olmayan kızların ... bütün direncini kırmak için yeterli cezadır. Fabrikacı yeterince aşağılık ise ... fabrikası aynı zamanda haremidir; ve bütün fabrikacıların haklarını kullanmaması, kızların durumunu asla değiştirmez. Fabrika sanayiinin başlangıçlarında, fabrikacıların pek çoğu toplumsal ikiyüzlülüğü bilmeyen ve dikkate almayan yeni türediler iken, hiçbir şeyin "kazanılmış" haklarının kullanımını engellemesine izin vermediler.

* İlk gece hakkı. —ç.

Fabrika işinin kadının fiziksel durumundaki etkilerini anlamak için, önce çocukların işini ve işin niteliğini gözönünde bulundurmak gerektir. Yeni sanayiin başlangıcından beri, çocuklar fabrikalarda çalıştırıldı; önceleri aşağıyukarı yalnızca daha sonra büyütülen makineler küçük olduğu için çalıştırıldılar; ve hatta fabrikacıların uzun yıllar için "çırak" olarak alay alay kiraladıkları çocuklar ıslahevlerinden alındı. Çocuklar topluca barındırılıp giydirildiler ve elbette kendilerine en büyük kayıtsızlık ve barbarlıkla davranan patronlarının tam anlamıyla köleleri idiler. Daha 1796'da, insanı isyan ettiren bu sisteme gösterilen açık hoşnutsuzluğu Dr. Percival ve Sir R. Peel (şimdiki bakanın babası ve pamuk fabrikacısı) öylesine etkili dile getirdiler ki, parlamentodan bir *Apprentice-bill* (çıraklar yasası), çıktı, böylece en çok tepki uyandıran kötüye kullanımlar durduruldu. Giderek özgür işçi rekabeti doğdu ve bütün çıraklık sistemini geçersizleştirdi. Fabrikalar da giderek daha çok kentlerde kuruldu, makineler büyütüldü ve işyerleri daha havalanır ve sağlıklı hale getirildi; yetişkin ve genç kimseler de giderek daha çok iş buldular, ve böylece çalışan çocukların oransal sayısı biraz azaldı, ve işe başlama yaşı biraz büyüdü. 8-9 yaşından küçük çocukların çalıştırılması gittikçe azaldı. Daha sonra, göreceğimiz gibi, yasama erki çocukları burjuvazinin para hırsından korumak için birçok kez işe karıştı.

İşçi ve özellikle fabrika işçisi çocukları arasındaki ölümlerin çokluğu, onların ilk yaşlarda karşılaştıkları durumun elverişsizliğine yeterli kanıttır...

F. Engels, aynı yapıt, s. 373-374.

*

Fabrika işinin kadın vücuduna etkisi de tümüyle kendine özgüdür. Uzun çalışma zamanının yolaçtığı biçim

bozulmaları kadınlarda çok daha ciddî olmaktadır; kısmen yanlış oturuşun ve leğen kemiğinin kendi gelişiminin, kısmen de omurganın alt kesiminin eğrilmesinin yolaçtığı kalça çarpılmaları bu nedenlerden ötürü sık sık görülmektedir.

Dr. Loudon raporunda diyor ki: "Bir kalça çarpılması ve başka birkaç hastalık örneği ile karşılaşmadı isem de, bu şeyler her hekimin böyle uzun bir çalışma zamanının çocuklardaki olası sonuçlarına örnek göstermesi gereken çeşittendir, ve ayrıca en güvenilir tıp adamlarınca doğrulanmaktadır."

Kadın fabrika işçilerinin öbür kadınlardan daha güç doğum yaptıklarına, sık sık da çocuk düşürdüklerine birçok ebe ve doğum yardımcısı tanıklık etmektedir, örneğin Dr. Hawkins, evid., s. 11 ve 12. Bu yetmiyormuş gibi, bütün fabrika işlerindeki kadınlar topluca genel zafiyet çekmekte ve, gebe iken, *doğum saatine kadar* fabrikalarda çalışmaktadırlar — elbette, çalışmayı daha önce bırakırlarsa yerlerinin kapılmasından ve işlerine son verilmesinden ve ücretlerini yitirmekten korkmaktadırlar. Ertesi sabah doğum yapan kadınların akşam hâlâ çalıştıkları sık sık görülmektedir, fabrikalarda makinelerin arasında doğurmaları bile hiç de seyrek görülen bir durum değildir. Ve burjuva beyler bunda olağanüstü hiçbir şey görmüyorlarsa da, gebe bir kadını doğuracağı güne kadar günde oniki-onüç (eskiden daha çok) saat ayakta durup sık sık eğilerek çalışmaya dolaylı olarak zorlamanın bir zalimlik, alçakça bir barbarlık olduğunu karıları herhalde kabul edeceklerdir. Ama hepsi bu kadar da değil. Doğumdan sonra ondört gün çalışmaları gerekmeyen kadınlar bundan pek memnun kalmakta ve bu süreyi uzun saymaktadırlar. Kimileri daha sekiz, hatta üç-dört gün sonra, *bütün* çalışma zamanını tamamlamak için, gene fabrikaya gelmektedirler — birinde bir fabrikacının bir

gözcüye şöyle sorduğunu işittim: Falanca ve filanca kadınlar işe hâlâ başlamadı mı? — Hayır. — Doğuralı kaç gün oluyor? — Sekiz gün. — Ama çoktan işe başlayabilirdi. Şuradaki kadın yalnız üç gününü evde geçirdi. — Elbette; işten çıkarılma korkusu, açlık korkusu, onu halsizliğine karşın, acılarına karşın fabrikaya sürüklüyor; işçisinin hastalık yüzünden evde kalmasına fabrikacının çıkarı gözyummaz, işçiler hasta olamaz, loğusa yatağına sığınamaz — yoksa fabrikacının makinelerini durdurması ya da o yüce başının geçici bir değişme yüzünden ağrıması gerekir; ve bunu yapmaz, rahatsızlanmaya kalkışınca işçilerine yol verir. Dinleyiniz (Cowell, evid., s. 77):

"Bir genç kız kendini çok hasta hissediyor, işini güçlükle yapabiliyor. — Neden eve gitmek için izin istemiyor? — Ah, beyim, 'patron' bu bakımdan çok bencil; çeyrek gün işbaşında bulunmasak, kovulmayı göze almışız demektir."

Ya da (Sir D. Barry, evid., s. 44); İşçi Thomas MacDurt'un hafif ateşi var, "hiç değilse dört gün evde kalamıyor, çünkü işini yitirmekten korkuyor".

... Böyle kadınlardan, özellikle gebeliklerinde çalışmak zorunda olanlardan doğan çocuklar sağlıklı olamaz. Tersine, Manchester'le ilgili raporda, çok cılız oldukları bildirilmektedir, ve yalnız Barry sağlıklı olduklarını öne sürmekte — ama denetlediği İskoçya'da *hemen hiçbir evli kadının çalışmadığını* da söylemektedir; onun için orada fabrikaların pek çoğu, Glasgow ayrı tutulursa, kırdadır, ve bu, çocukların sağlıklı olmasına pek çok yardım etmektedir. Manchester'in yakın çevresindeki işçi çocuklarının hemen hepsi şen ve sağlıklıdır, oysa kenttekiler solgun ve sıracalı görünmektedir; ama dokuz yaşına basar basmaz, fabrikaya gönderildikleri için, renkleri soluvermekte, ve artık kent çocuklarından ayırde-

dilememektedirler.

Ama fabrika işinde bir de özellikle yan etkileri olan birkaç çalışma kolu daha vardır. Pamuk ve keten ipliği fabrikalarındaki birçok odada, özellikle havlama ve tarama odalarında göğüs darlığına yolaçan bir yığın lifli toz uçuşmaktadır. Buna bazı bünyeler dayanır, öbürleri dayanmaz. Ama işçinin seçme hakkı yoktur, göğsü sağlıklı olsa da olmasa da, nerede iş bulursa o odada çalışmak zorundadır. Solunan bu tozun bilinen sonuçları kan tükürme, güç ve ıslıklı soluma, göğüste ağrılar, öksürük, uykusuzluk, kısaca en kötü durumlarda akciğer veremiyle biten astımın bütün belirtileridir. (Karşılaştırınız: Stuart, s. 13, 70, 101, Mackintosh, s. 24 vb., Power'ın Nottingham, Leeds, Cowell üzerine raporu, s. 60 vb., Barry, s. 12 [bir fabrikada beş], s. 17, 44, 52, 60 vb.; Loudon, s. 13 vb. vb.). Ama sağlığa özellikle zararlı olan, ketenin genç kızlar ve çocuklarca yapılan ıslak eğirilmesidir. İğlerden üzerlerine su sıçrar, öyle ki giysilerinin ön kesimi derilerine kadar sürekli ıslaktır ve zeminde her zaman su vardır. Bu, pamuk fabrikalarının iplik katlama odalarında da biraz böyledir, ve bunun sonucu sık soğuk algınlıkları ve göğüs yangılarıdır. Kısık, boğuk bir ses bütün fabrika işçilerinde, ama hepsinden çok da ıslak eğiricilerde ve katlayıcılarda yaygındır. Stuart, Mackintosh ve Sir D. Barry bu işin sağlığa aykırılığından ve pek çok fabrikacının bununla az ilgilenmesinden en etkileyici deyimlerle sözetmektedirler. Keten eğirmenin başka bir etkisi omuzun kendine özgü çarpılması, özellikle sağ kürek kemiğinin işin doğasından ötürü çıkıntı yapmasıdır. Bu türlü eğirme, çıkrıkla eğirme gibi, kopan ipliklerin bağlanması sırasında iği durdurmak için kullanılan dizkapaklarında da sık sık hastalıklara yolaçmaktadır. Bu iki işte sık sık eğilmek ve makinelerin alçak olması yüzünden vücudun gelişmesi genellikle ak-

samaktadır. Manchester'de görevli olduğum pamuk fabrikasının eğirme odasında iyi gelişmiş, boyluboslu bir tek kız gördüğümü anımsamıyorum; hepsi ufak tefekti, kötü gelişmişti ve şişmandı, vücut biçimleri kesinlikle çirkindi. Ama bütün bu hastalıklardan ve kötü biçimlenmelerden başka, işçilerin kemikleri başka türlü de zarar görmektedir. Makineler arasında çalışmak bir sürü kazaya yolaçmakta ve dolayısıyla işçiler kısmen ya da tümüyle işlerini yapamaz hale gelmektedirler.

F. Engels, aynı yapıt, s. 383-386.

*

Bir yığın hastalık yalnızca burjuvazinin iğrenç para hırsından doğmaktadır! Kadınlar doğuramaz hale gelmekte, çocuklar çarpık-çurpuk gelişmekte, erkekler zayıf düşmekte, kollar ve bacaklar ezilmekte, bütün kuşaklar bozulmakta, ve bütün bunlar yalnızca burjuvazi kesesini doldursun diye olmaktadır! Ve gözeticilerin çocukları yataklarından nasıl çırılçıplak çıkardıkları, çocukların, giysileri kollarında, tekme tokat nasıl fabrikalara koşturulduğu (örneğin Stuart, s. 39 ve başkaları), tokatlanarak nasıl uyandırıldığı, buna karşın işbaşında nasıl uyuyakaldığı, uyuklayaduran zavallı bir çocuğun gözetici bağırınca sıçrayıp, durmuş olan makinesini kapalı gözlerle nasıl çalıştırdığı okunursa; eve gidemeyecek kadar yorgun düşen çocukların uyumak için kurutma odasındaki pamukların altına nasıl gizlendiği, ve ancak kayışlarla dövülerek fabrikadan çıkarılabildiği, yüzlerce çocuğun uykusuzluktan ve iştahsızlıktan akşam yemeği yemeyecek kadar bitkin bir hâlde her akşam eve nasıl döndüğü, ana-babalarının onları yataklarının yanında dua ederken diz çökmüş durumda uyuyakalmış bulduğu okunursa; bütün bunlar ve hepsi de yeminle doğru-

lanan, birçok tanığı olan, komiserlerin bile inanılır saydığı adamların bildirdiği daha başka yüzlerce alçaklık ve rezillik bu bir tek raporda okunursa; bunun "liberal" bir rapor, Tory'lerin ilk raporunu geçersizleştirmek için düzenlenmiş bir burjuva rapor olduğu, komiserlerin bile burjuvaziden yana olduğu ve her şeyi istemeyerek rapor ettiği düşünülürse — insanseverliği ve fedakârlığı ile çalım satan, oysa biricik amacı kesesini *à tout prix** doldurmak olan bu sınıfa içerlememek, öfkelenmemek elde mi?

F. Engels, aynı yapıt, s. 388-389.

*

Eğirme işlemi katı bir işbölümü ile çok karışık bir hale getirilmiştir ve bir yığın dalı vardır. Önce iplik eğrilir; bunu ondört yaşından büyük kızlar (*winders*) yapar; ... sonra erkek işçi, makineden enli bir kumaş gibi çıkan uçları büker ve çok küçük çocuklar birleşik iplikleri çekerek birbirinden ayırır. ... Eğiricilerin de *threader*'ler gibi belirli bir çalışma zamanı yoktur, çünkü bir makinenin makaraları dolar dolmaz oraya çağırılırlar; ve çünkü erkek işçiler geceleri de uç büker, onun için her zaman fabrikaya ya da bükücüler odasına çağrılabilirler. Bunun sonucu olan çalışma kuralsızlığı, sık sık gece çalışmak, düzensiz yaşamak, fiziksel ve moral bir yığın hastalığa yolaçar.

F. Engels, aynı yapıt, s. 410-411.

*

Eğirme işleminin başka bir dalı, dantela örme, tarımla da uğraşılan Northampton, Oxford, Bedford ve

* Ne pahasına olursa olsun. — Ç.

Buckingham kontluklarında ve pek çoğu çocuk ve genç yaşta olan, kötü beslenmekten genellikle sızlanan ve pek seyrek et yiyebilen kimselerce yapılır. İşin kendisi sağlığa son derece aykırıdır. Çocuklar küçük, kötü havalandırılan, nemli odalarda, sürekli oturarak ve dantela yastıklarına eğilerek çalışırlar. Vücudu bu yorucu durumda desteklemek için kızlar tahta balinalı bir korse kullanırlar ki, bu balinalar kemikleri henüz çok yumuşak olan çocuk yaştaki pek çok kimsede, eğilmiş durumda iken göğüs kemiğinin ve kaburgaların konumunu tümüyle bozmakta ve dar-göğüslülüğe yolaçmaktadır. Pek çoğu, bu yüzden, oturarak çalışmanın ve kötü havanın sonucu olan sindirimsizliğin en acı verici etkilerine bir süre dayandıktan sonra, veremden ölmektedir. Hemen hiç eğitimsizdirler, pek azı ahlakî eğitim görmüştür, hepsi de süslenmeye düşkündür. Bunlardan ötürü ahlakî durumları çok kötüdür ve aralarında orospuluk etmeyen yok gibidir. (Ch. Empl. Com., Burns, Report.)

Burjuvazinin güzel hanımlarına dantelalarla bezenme sevincini yaşatmak için toplumun ödediği fiyat budur — çok ucuz sayılmaz, değil mi? Yalnız birkaç bin kör işçi, yalnız veremli birkaç proleter kız, hastalıklı bir ayaktakımı kuşağı, hastalıklarını gene aynı ölçüde aşağı sınıftan çocuklarına ve torunlarına kalıt bırakacak bir kuşak — bu nedir ki? Hiçbir şey, hiçbir şey! Bizim İngiliz burjuvazimiz Hükümet Komisyonunun raporunu kayıtsızca bir yana koyacak ve karıları ile kızları önceden olduğu gibi gene dantelalarla bezenecek.

F. Engels, aynı yapıt, s. 412-413.

*

Gariptir ki, *burjuvazinin hanımlarının* bezenmesine yarayan bu metaların üretimi, o işte çalışan işçilerin sağ-

lığı bakımından en acıklı sonuçların doğmasını gerektirmektedir. Bunu daha önce dantela örmede görmüştük ve söylediklerimizin kanıtlarıyla Londra'nın giysi diken mağazalarında bir daha karşılaşıyoruz. Bu kuruluşlar bir yığın genç kız çalıştırmaktadır —hepsinin 15.000 kişi olduğu söylenmektedir—; bunlar, evlerde yatıp kalkmakta ve yemektedirler, çoğu kırdan gelmiştir, bu yüzden patronların tam kölesidirler. Yılda 4 ay süren moda mevsiminde, en iyi kuruluşlarda bile günlük çalışma süresi onbeş ve, araya başka işler girerse, onsekiz saattir; ama bu mevsimde hiçbir zaman belirlemesi olmadan çalışılır, öyle ki kızlar yirmidört saatte asla altı ve çoğu zaman üçdört, ve sık sık olduğu gibi bütün gece çalışmak zorunda kalmazlarsa, iki saatten çok dinlenme ve uyuma zamanı bulamazlar ve ondokuz-yirmiiki saat çalışırlar. Çalışmalarına konan biricik sınır, iğneyi bir dakika için kullanamayacak kadar kesin fiziksel yeteneksizliğe uğramalarıdır. Bu çaresiz yaratıkların dokuz gün boyunca soyunmadıkları ve çok çabuk atıştırabilsinler diye yemeklerinin küçük parçalar halinde önlerine konduğu bir şiltede arasıra bir an dinlenebildikleri olur; sözün kısası, bu mutsuz kızlar modern köleciliğin moral kamçısı —işten kovma korkutması— ile, değil 14-20 yaşlarındaki narin kızların, güçlü kuvvetli bir adamın bile dayanamayacağı böyle sürekli ve uzun bir işte tutulmaktadırlar. Bundan başka, çalışma odalarının ve uyuma yerlerinin nemli havası, iki büklüm durmaktan ileri gelen kötü sindirim, ama hepsinden çok da uzun zaman çalışmak ve temiz havadan yoksunluk, kızların sağlığı bakımından kötü sonuçlar doğurmaktadır. Yorgunluk, bitkinlik, halsizlik, iştahsızlık, omuzlarda, sırtta ve kalçalarda ağrılar, ama özellikle başağrıları hemen başlar; sonra omurga eğrilmesi, çabucak yakın-görmezleşen gözlerde şişme, sulanma ve ağrılar, öksürük, göğüs darlığı gibi kadın or-

ganizmasına özgü bütün gelişim bozuklukları görülür. Birçok halde gözler öylesine yıpranır ki onmaz bir körlük başlar; ve görüş işi sürdürmeye yetecek kadar iyi kalırsa, bu kızların kısa, acıklı yaşamına çoğu zaman verem son verir. Bu işi yeterince erken bırakanlarda bile, vücut sağlığı sürekli bozuk kalır, bünyenin direnci kırılır; böyleleri sürekli, özellikle evlenince, zayıf ve halsiz olur ve hastalıklı çocuklar dünyaya getirir. Komiserin (Ch. Empl. Comm.) görüştüğü bütün hekimler, sağlığı bozup erken bir ölüme yolaçmada bundan daha etkili bir yol bulunamayacağını bildirerek sözbirliği etmişlerdir. ... Londra'da *dikici kızlar* da aynı acımasızlıkla, yalnız biraz daha dolaylı olarak, sömürülmektedir. Korse yapımında çalışan kızların zor, yorucu, gözü üzen bir işleri vardır; ve aldıkları ücret nedir? Bunu bilmiyorum, ama biliyorum ki kendisine verilen malzeme için kefalet yatırması gereken ve işi tek tek dikicilere dağıtan aracı, parça başına 1½ peni, 15 prusya feniği almaktadır. Onun payı, en az ½ peni, bundan düşülmekte, ve zavallı kızın cebine en çok 1 peni girmektedir. Boyunbağı diken kızlar, günde onaltı saat çalışmakla yükümlüdürler ve haftada ellerine 4½ şilin, 1½ prusya taleri geçmektedir ki, bununla en ucuz Alman kentinde 20 gümüş kuruşla satın alınabilecek şeyleri almaktadırlar.* Ama en kötüsü gömlek dikenlerin halidir. Sıradan bir gömlek için 1½ peni almaktadırlar — eskiden 2-3 peni alıyorlardı, ama burjuva-radikal bir resmî makamın yönettiği St. Pancras yoksullarevi, işi 1½ peniye almaya başlayalı beri dışardaki zavallı kadınlar da öyle yapmak zorunda kaldılar. Günde onsekiz saatlik bir çalışmayla bitirilebilen ince, süslü gömlekler için 6 peni, 5 gümüş kuruş ödenmektedir. Bu dikici kadınların ücreti buna göre ve işçi kadınları ve patronları da içeren kimselerin tanıklıkla-

* Karş: *Weekly Dispatch*, 17 Mart 1844.

rına göre, geceyarılarına kadar süren bir çalışmadan sonra, haftada 2½-3 şilindir! Bu utanç verici barbarlığın üstüne tüy diken, dikici kadınların kendilerine emanet edilen malzemenin bedelinin bir kesimini depozit olarak yatırmak zorunda olmalarıdır; patronların da çok iyi bildikleri gibi, malzemenin bir kısmını rehine koymadan yapamazlar ve zarar etmeden rehinden kurtaramazlar; ya da, 1843 kasımında bir dikici kadının başına geldiği gibi, malzemeyi rehinden kurtaramazlarsa sulh mahkemesine gitmek zorunda kalırlar. Bu duruma düşen ve ne yapması gerektiğini bilmeyen zavallı bir kız, 1844 ağustosunda, kendisini bir kanala atarak, yaşamına son verdi. Bu kadınlar, çoğu zaman, küçük tavanarası odalarında en büyük yoksulluk içinde yaşarlar; birçoğu yerin elverdiği ölçüde bir tek odaya doluşmuştur ve kışın odadaki biricik ısınma aracı çalışanların bedensel sıcaklığıdır. Orada işlerine eğilmiş olarak otururlar ve sabahtan geceyarısı dörde ya da beşe kadar dikerler, birkaç yılda sağlıkları bozulur ve vakitsiz ölüp giderler, üstelik o sırada en sıradan gereksinmelerini gideremezler.* Ve o sırada aşağıdan, yüksek burjuvazinin saltanat arabaları geçer ve belki on adım ötede bayağı bir züppe bir gecede onların bir yılda kazanabildiğinden daha çok para harcar. ...

F. Engels, aynı yapıt, s. 426-429.

*

* Şimdiki İngiliz mizahçıların en yeteneklisi ve, bütün mizahçılar gibi insanî duygularla dolu, ama her türlü ruhsal enerjiden yoksun Thomas Hood, dikici kadınların yoksunluğu bütün gazeteleri doldurduğu zaman, 1844 yılının başlarında güzel bir şiir yayımladı: "The Song of the Shirt", Gömleğin Türküsü adlı bu şiir kimi burjuva kızların gözlerinden acımalı ama yararsız gözyaşları akıttı. Şiiri burada yineleyebilmeme yeter yerim yok; ilkin *Punch*'ta çıktı ve sonra gazetelerde yer aldı. Dikici kadınların durumu o zamanlar bütün gazetelerde sözkonusu edildiği için özel alıntılar yapmak gereksizdir.

Bu farklı, çoğu zaman birleşmiş, çoğu zaman ayrılmış işçi kesimleri —dernek üyeleri, çartistler ve sosyalistler— eğitimi geliştirmek için kendi başlarına birçok okul ve okuma odası kurmuşlardır. Her sosyalist ve hemen hemen her çartist kuruluşun, ve tek tek birçok derneğin böyle bir yeri vardır. Burada çocuklar burjuvazinin bütün etkilerinden uzak proleter bir eğitimden geçirilir ve okuma odalarında hemen yalnız proleter dergiler ve kitaplar bulunur. Bu okullar, onlara benzer birkaç kurumu, "Mechanics' Institutions", proleter etkilerden kurtarmayı ve burjuvaziye yararlı bilimleri işçiler arasında yayan organlar haline getirmeyi başaran burjuvazi için çok tehlikelidir. Burada, şimdi, işçiyi burjuvaziye karşı muhalefetten alıkoyan ve ona belki de burjuvaziye para getirecek buluşlar yapma yolunu açacak doğalbilimler öğretiliyor — oysa doğal bilimler işçiye *şimdi* gerçekten hiç yararsızdır, çünkü işçi kendi büyük kentinde ve uzun işgününde, doğayı çoğu zaman bir kez bile görmemektedir; burada putu serbest rekabet olan ulusal ekonomi (*Nationalökonomie*) vaaz edilmektedir ki, bunun işçi için biricik sonucu, sessizce haklarından vazgeçip açlıktan ölmekten daha akıllıca hiçbir şey yapamayacağıdır; burada bütün eğitim, egemen politikaya ve dine karşı uysallığa, boyun eğmeye, hizmete yöneltilmiştir, öyle ki bu eğitim işçi için yalnızca sessiz itaatin, edilgenliğin, yazgısına boyun eğmenin sürekli bir vaazıdır. İşçi yığını bu kurumlardan elbette hiçbir şey beklememekte ve proleter okuma odalarına, doğrudan doğruya kendi çıkarlarıyla çakışan ilişkilerin tartışmasına dönmektedir — ve o zaman kendini beğenmiş burjuvazi kendi *Dixi et Salvavi*'sini* söylemekte ve "kötü niyetli demagogların öfkeli palavralarını sağlam bir eğitime yeğ tutan" bir sınıftan tiksintiyle yüzçevirmektedir. Öte yan-

* Söyledim ve kurtuldum.

dan, işçi de, burjuvazinin çıkarını gözeten ikiyüzlülüklerle karıştırılmamış, anlamlı, doğalbilimsel, estetik ve ulusal ekonomik konularda, bütün proleter kurumlarda, özellikle sosyalist olanlarda sık sık verilen ve çok iyi izlenen derslerde "sağlam bir eğitim"den geçmektedir. Kadife ceketleri artık iliklenmeyen işçilerin yerbilimsel, gökbilimsel ve başka konularda Almanya'daki eğitilmiş bazı burjuvalardan çok daha bilgilice konuştuklarını sık sık işittim. Ve İngiliz proletaryasının kendini eğitmeyi ne kadar iyi başardığı şurdan bellidir ki, yeni felsefî, politik ve şiirsel yazının çığır açan yapıtlarını hemen hemen yalnız işçiler okumaktadır. Toplumsal durumun uşağı ve bağlı olduğu önyargılarıyla burjuva, gerçekten ileri bir adım atan her şey karşısında korkmakta, haç çıkarmaktadır; proleterin ise böyle şeylere gözleri açıktır ve bunları zevkle ve başarıyla incelemektedir. Bu bakımdan sosyalistler proletaryanın eğitimi için pek çok şey yapmışlar, Fransız materyalistlerini, *Helvétius*'u, *Holbach*'ı, *Diderot*'yu vb. çevirmişler ve ayrıca en iyi İngilizce yapıtların ucuz baskılarını yaymışlardır. *Strauss*'un *İsa'nın Yaşamı, Proudhon*'un *Mülkiyet*'i, hemen yalnız proleterler arasında dolaşmaktadır. Shelley, dahî peygambersel *Shelley,* ve varolan toplumla ilgili duyumsal kızgınlığı ve acı yergileriyle *Byron,* okurlarının pek çoğunu işçiler arasında bulmaktadır; burjuvaların yalnız bugünün ikiyüzlü ahlâkına uygun olarak kısaltılıp iğdiş edilmiş yayınları, "aile baskıları" vardır. Son çağın en büyük pratik filozoflarından ikisi, *Bentham* ve *Godwin,* özellikle ikincisi, yalnız proletaryanın mülkiyetindedir; *Bentham*'ın köktenci (*radikal*) burjuvazi arasında bir okulu varsa da, onun öğretisini bir adım daha ileri götürmeyi yalnız proletarya ve sosyalistler başarmıştır. Proletarya bu temel üzerine kendi yazınını kurmuştur; bu, çoğunlukla gazetelerden ve kitapçıklardan oluşmuştur ve içe-

rik bakımından bütün burjuva yazından çok daha ilerdedir. Daha sonra bu nokta üzerinde gene durulacaktır.

Bir şey daha belirtilmelidir: Fabrika işçileri, ve onlar arasında özellikle pamuklu dokuma işçileri, işçi hareketinin çekirdeğini oluşturmaktadırlar. Lancashire ve özellikle Manchester en kuvvetli işçi birliklerinin konutu, çartizmin merkezî noktası, en çok sosyalist bulunan yerdir. Fabrika sistemi bir iş dalına ne kadar sokulursa, işçiler harekete o kadar çok katılmaktadırlar; işçiler ile kapitalistler arasındaki karşıtlık ne kadar keskinse, işçideki proleter bilinç o kadar gelişmiş, o kadar keskindir. Birmingham'lı küçük patronlar, bunalımlardan zarar görmelerine karşın, proleter çartizm ile bakkalca köktencilik (*Radikalismus*) arasında mutsuz bir orta noktada bulunmaktadırlar. Ama, genellikle, bütün sanayi işçileri sermayeye ve burjuvaziye karşı şu ya da bu biçimde bir direnç kazanmışlardır, ve şu noktada birleşmişlerdir: "*Working Men*" işçiler —ki bu, gurur duydukları bir unvandır ve çartist toplantılarda alışılmış hitaptır— olarak, bütün mülk sahipleri karşısında kendi çıkarları ve ilkeleri ve kendi görüşleriyle kendine özgü bir sınıf oluşturmaktadırlar, ve ulusun kuvveti ve gelişme yeteneği bu sınıfta bulunmaktadır.

F. Engels, aynı yapıt, s. 453-455.

*

Aynı şey daha yaşlı kızlar ve kadınlar için de geçerlidir. En acımasız biçimde aşırı çalıştırılırlar. —

Hemen her zaman en acı veren bir ölçüye ulaşan bu yorgunluk, bünyeyi etkilemekten geri kalmaz. Böylesine aşırı bir çalışmanın ilk sonucu, bütün yaşam gücünün, kasların tek yanlı gelişmesi için kullanılmasıdır, öyle ki çekme ve itme sırasında özellikle çalışan kol, bacak, sırt,

omuz ve göğüs kasları olağanüstü gelişirken vücudun geri kalan her yanı besinsizlik çeker ve cılız kalır. Her şeyden önce gelişme yavaşlar ve geri kalır; aşağıyukarı bütün maden işçileri kısa boyludur. ... Sonra erinlik (buluğ), delikanlılarda da kızlarda da —delikanlılarda 18 yaşına kadar— gecikir...

Çocukluk çağının uzaması aslında durdurulmuş gelişmenin bir kanıtından başka bir şey değildir ve daha sonraki yaşlarda meyvelerini vermekten geri kalmaz.

F. Engels, aynı yapıt, s. 460-461.

*

Bütün maden işçilerinin aşırı çalışması, bellidir ki, içkiye düşkünlüğe yolaçar. Cinsiyetlerin ilişkisine gelince, ocaklardaki sıcaklık yüzünden erkekler, kadınlar ve çocuklar pek çok durumda çıplak ve çoğu zaman nerdeyse çıplak çalışırlar, ve karanlık, ıssız ocaklarda bunun sonuçlarının neler olabileceğini herkes kendisi düşünebilir. Burada evlilik-dışı çocuk sayısı yeraltındaki yarı yabanıl insanlar arasında neler geçtiğini göstermekte, ama cinsiyetler arasındaki yasal olmayan ilişkinin kentlerde olduğu gibi henüz orospuluğa varmadığını da kanıtlamaktadır. Kadınların çalışması, fabrikalarda aynı sonuçları doğurur, aile bağlarını çözer ve anneyi ev işlerini kesinlikle yapamaz duruma getirir.

Ch. E. Rept. parlamentoya sunulduğu zaman, Lord *Ashley,* maden ocaklarında kadınların çalışmasını tümüyle yasaklayan ve çocuklarınkini çok sınırlayan bir yasa önergesi vermekte elini çabuk tuttu. Yasa çıktı, ama pek çok çevrede ölü bir metin olarak kaldı, çünkü uygulanmasını görmek üzere maden ocağı denetçileri bile atanmadı. Ocakların bulunduğu kırsal bölgelerde yasanın çiğnenmesi zaten çok kolaydır; onun için, İskoçya'daki Dük

Hamilton Ocaklarında altmıştan çok kadın çalıştırıldığını Maden İşçileri Birliğinin İçişleri Bakanlığına resmen bildirmesi, ya da *Manchester Guardian*'ın birinde haber verdiği gibi, yanılmıyorsam, Wigan yakınındaki ocakta bir patlama sırasında bir kız çocuğunun can vermesi ve yasalsızlığın böylelikle günışığına çıkmasıyla artık hiç kimsenin ilgilenmemesi bizi şaşırtmamalıdır. Tek tek durumlarda kadınların çalıştırılması durdurulmuş olabilir, ama genellikle eski durum değişmeden sürmektedir.

F. Engels, aynı yapıt, s. 464-465.

*

Sözde liberal okuldan olan birkaç politikacı "burjuvazinin ve işçi sınıfının birliği" üzerine çok gevezelik ediyor, ama düşünce saçma bir kuruntudur. Geniş bir uçurum, girişimciyi işçiden — efendiyi uşaktan ayırıyor. Hizmet personeliyle ilgili olarak Talfourd'un son eleştirel sözleri bile şöyle:

"Rahatımız ve gereksinmelerimizin giderilmesi için hizmet ederek konutlarımızda sürekli kalan, *sanki başka bir dünyanın insanlarıymışlar gibi eğilimlerine ve karakterlerine* pek az güvendiğimiz erkeklerin ve kadınların çevremizde çoğaldığını düşünmek ne kadar acı."

"Her iki dünyanın" sözkonusu insanlarıyla ilgili hiç bir anlaşılmazlık olamaz, burjuvazinin hanımları —kölelikten kendi öz ve oldukça yeni kurtuluşlarını unutarak— hizmetçilerini aşağı dünyanın işareti olarak "başlık" giymeye zorluyor, ve *mülk ve akar* ayırdedici özelliklerinin değil, tersine, *paranın* ayırdedici özelliklerinin yitebileceği korkusuyla, hizmetçi kızlarının güzel giyinmelerine ancak seyrek olarak izin veriyorlar.

Karl Marx, *"Die Englische Bourgeoisie"*,
Marx-Engels, *Werke*, Band 10, Berlin 1961, s. 467.

*

Her beygir-gücüyle işletilen makinelerin sayısı büyük ölçüde artarken, beygir-gücü başına çalışan kişilerin sayısı değişmeden, yani ortalama 4 kişi kaldı. Bu, aşağıdaki tabloda görülüyor:

[Fabrikalar]	Çalışan Kişilerin Toplam Sayısı		
	1838	1850	1856
Pamuk fabrikaları	259.104	330.924	379.213
Yün fabrikaları	54.808	74.443	79.091
Kamıngarn fabrikaları	31.628	79.737	87.794
Keten fabrikaları	43.557	68.434	80.262
İpek fabrikaları	34.303	42.544	56.137
Genel toplam	*423.400*	*596.082*	*682.479*

1838'de yalnız el tezgâhlarında dokuyanların ve ailelerin aşağıyukarı 800.000 kişiye ulaştığı düşünülürse, çalışanların toplam sayısı (682.479) gerçekten küçük görünüyor. Aşağıdaki tablo, çalışanların emek-güçlerinin farklı kategorilerinin yüzde oranını gösteriyor:

[Yıllar]	Çocuklar 13 yaşın altında	Genç erkekler 13-18 yaşlarında	Kadınlar 13 yaşın üstünde	Erkekler 18 yaşın üstünde
1838	5,9	16,1	55,2	22,8
1850	6,1	11,5	55,9	26,5
1856	6,6	10,6	57,0	25,8

Karl Marx, *"Das englische Fabriksystem"*, Marx-Engels, *Werke*, Band 12, Berlin 1961, s. 192.

*

Yaralanma Çeşidi	Yetişkinler		Gençler		Çocuklar		Birlikte		Toplam
	e.	k.	e.	k.	e.	k.	e.	k.	
Makinelerin Yolaçtığı Kazalar									
Ölümcül kazalar	14	3	7	2	2	2	23	7	30
Sağ kolun ya da sağ elin kesilmesi	5	6	3	1	1	—	9	7	16
Sol kolun ya da sol elin kesilmesi	4	1	7	3	1	—	12	4	16
Sağ elin bir parçasının kesilmesi	23	24	29	22	15	7	67	53	120
Sol elin bir parçasının kesilmesi	16	17	21	18	8	7	45	42	87
Bacağın ya da ayağın bir parçasının kesilmesi	5	—	1	—	—	—	6	—	6
Kol, bacak ve gövde kemiklerinin kırılması	30	11	43	11	11	4	84	26	110
El ya da ayak kırığı	39	43	30	37	20	15	89	95	184
Baş ve yüz yaralanması	20	17	23	19	11	4	54	40	94
Yarılmalar, ezilmeler ve yukarda sayılmayan başka yaralanmalar	268	255	315	352	128	66	711	673	1384
Toplam	*424*	*377*	*479*	*465*	*197*	*105*	*1100*	*947*	*2047*
Makinelerin Yolaçmadığı Kazalar									
Toplam	*83*	*30*	*59*	*26*	*21*	*10*	*163*	*66*	*229*

... Raporlar bu altı ayda olağanüstü iş etkinliği olduğuna hep birlikte tanıklık ediyor. Emek-gücüne talep öylesine büyüktü ki, birkaç sanayi dalında işçi arzı yetersizdi. Bu güçlük yün fabrikalarında daha az başattı; oralarda, iyileştirilmiş makineler fabrikacılara emek-gücü, özellikle genç emek-gücü darlığı yüzünden birçok makinenin çalışmadığı pamuk ve kammgarn fabrikala-

rında olduğundan daha az el emeği kullanmaya izin veriyordu. Bu geçici emek-gücü darlığını gidermek için geçmişte kötü birkaç yöntem kullanılıyordu. Fabrika sisteminin çocukluk çağında fabrikacılar emek-gücü darlığı çekince, bu emek-gücü, zorunlu olarak, uzak cemaatların yoksul-evlerinden sağlanıyordu; onlar, belirli bir sayıda çırak, fabrikacılara uzun yıllar için anlaşmayla bağlanan küçük çocuklar gönderiyorlardı. Çocuklar bir kez çıraklığa verilince, yoksullar-yasası memurları, yararsız yiyicilerden kendilerini kurtardıkları için sözkonusu cemaatları kutluyorlar, fabrikacılar ise alışverişten en çok kâr sağlamaya koyuluyor, çocukları en ekonomik araçlarla besliyor ve emek-gücü olarak verebilecekleri her şeyi onlardan posalarını çıkararak alıyorlardı. ... Ama makinelerde iyileştirmeler yapıldığı için, iş canlanırken ve yöredeki nüfus, emek-gücünü iplik fabrikalarının kullanımına tümüyle veremezken, başka bir çeşit emek-gücü darlığı doğuyordu. Bu fabrikacılar İrlanda'ya adamlar gönderip İrlandalı aileler getirtiyorlardı. Ama İrlanda, İngiltere'nin talebine göre emek-gücü gereksinmesini karşılayabilen pazar olarak tükendi, ve fabrikacılar, güney ve batı İngiltere'deki kontluklardan yeni bir iş alanına çekilmek için, kuzey kontluklarındaki ücretlerle kandırılabilecek aileler aramak zorunda kaldılar. Ailelere fabrika bölgelerine taşınmaları için sunulan kazançları anlatmak için ülkenin her yerine aracılar gönderiliyordu; ve bunlar kuzeye göç için anlaşmalar yapma yetkisiyle donatılmışlardı. Birçok aileyi, bu aracılar yola çıkarmış olmalıdır. Bununla birlikte bir adamın karısı ve çocukları ile bir fabrika işine yerleşmesinin özel sakıncası, çabucak öğrenen ve işlerinde oldukça kısa bir sürede yararlı olan genç aile üyelerinin çok aranması, oysa fabrika işinde deneyimsiz olan erkeğin ve karısının emek-gücüne özel bir gereksinme olmamasıdır.

Bu, birkaç fabrikacının eski çıraklık sistemine belirli bir ölçüde dönmesine yolaçtı.

K. Marx, "*Die Lage in der britischen Fabrikindustrie*" Marx-Engels, *Werke*, Band 15, s. 78-80.

*

Makine kendini işleten gücü kendisi içerdiği için, kas gücü değerden düştü. — Kadın ve çocuk emeği, şimdiye kadar ücretli çalışmayan aile üyelerinin işe alınması ile *ücretli işçi sayısının* çabucak *artması*. Böylece *erkeğin emek*[*-gücünün*] *değerinin bütün aileye bölünmesi,* ve *değerden düşmesi.* — Şimdi dördü sermaye için yalnız emek değil, üstelik artı-emek de sağlamak zorundadır, eskiden yalnız erkeğin çalışmasıyla geçinen aile böyle geçinir. Böylece sömürü *gereçleri* ile birlikte sömürü *derecesi* de artar. s. 383.

Eskiden emek-gücünün satımı ve satınalımı bir *özgür kişiler* ilişkisidir, şimdi *yetişkinleşmemişler ya da yarı-yetişkinler* satın alınır, işçi şimdi karısını ve çocuğunu satar, *köleci* olur. Örnekler: s. 384-385.

Fiziksel yıpranma — tarımsal işletmelerin sınaileşmesi (Gansystem) ile işçi çocuklarında ölüm artışı. s. 387.

Moral yıpranma, s. 389. Buna karşı fabrikacıların eğitim kayıtları ve direnmesi. s. 390.

Kadınların ve çocukların fabrikaya girmesi sonunda *erkek işçilerin kapitalist despotluğa direnmesine* yolaçar. s. 391.

Ama makine, yerinden olan erkek işçinin boşta kalmasıyla, kadınların ve çocukların işe alınmasıyla olduğu gibi, sermayenin yasasına boyun eğmek zorunda olan bir *fazla işçi nüfusu* da üretir. Dolayısıyla işgününün bütün ahlakî ve doğal sınırlarını çiğner. Dolayısıyla iş zamanını kısaltmanın en etkili aracı, işçinin ve ailesinin bütün ömrünü sermayenin yararlanması için

yedek çalışma zamanına dönüştürmenin en şaşmaz aracı olur. s. 398.

F. Engels, "Konspekt über *Das Kapital*"
Marx-Engels, *Werke*, Band 16, Berlin 1962, s. 281, 282.

*

Burjuva istatistikçileriniz, size, örneğin Lancashire'-daki fabrika işçisi ailelerin ortalama ücretinin arttığını açıklayacaklardır. Unutuyorlar ki, aile başkanının, erkeğin emeğinin yerine, şimdi karısı ve belki üç ya da dört çocuğu, sermayenin Juggernaut'unun tekerlekleri altına atılmıştır ve toplam emeklerinin toplam ücretinin aileden sızdırılan artımı kesinlikle uygun düşmemektedir.

K. Marx, *Lohn, Preis und Profit*,
Marx-Engels, *Werke*, Band 16, Berlin 1962, s. 145.

K. Marx, "Ücret, Fiyat ve Kâr",
Ücretli Emek ve Sermaye — Ücret, Fiyat ve Kâr,
Sol Yayınları, Ankara 1978, s. 154.

*

Makine kullanımının başka bir sonucu, kadınların ve çocukların fabrikalara sürülmesidir. Böylelikle kadın, toplumsal üretimimizin etkin bir gücü olmuştur. Eskiden kadın ve çocuk emeği aile çevresinde kullanılmıştır. Bununla, kadınların ve çocukların toplumsal üretimimizde yer alması kötüdür demek istemiyorum. İnanıyorum ki dokuz yaşından sonra her çocuk zamanının bir kesimini üretken işle uğraşarak geçirmelidir, bununla birlikte çocukların bugünkü koşullarda çalışmaya zorlandıkları yol, iğrençtir. ...

K. Marx, "Aufzeichnung einer Rede von Karl Marx über die Folgen der Anwendung von maschienen durch die Kapitalisten",
Marx-Engels, *Werke*, Band 16, s. 553.

*

Sanayiin kapitalist temel üzerinde gelişmesi, çalışan yığınların yoksulluğunu ve sefaletini toplumun bir yaşam koşulu haline getirdi. Suç sayısı yıldan yıla arttı. Eskiden güpegündüz korkusuzca ortalıkta dolaşan feodal kötülükler yok edilmemişti, ama geçici olarak arka plana itilmişti, böylelikle şimdiye kadar ancak gizlice işlenen burjuva kötülükler bol bol çiçek açtı. Ticaret giderek dolandırıcılığa gelişti. Devrimci dövizin "kardeşlik"i rekabet savaşının yalan-dolanlarında ve kıskançlığında gerçekleşti. Şiddetli baskının yerini ahlâksızlık, ilk toplumsal iktidar kaldıracı olan kılıcın yerini para aldı. İlk gece hakkı, feodal beylerden burjuva fabrikacılara geçti. Orospuluk şimdiye kadar işitilmemiş ölçüde yayıldı. Evliliğin kendisi, daha önce olduğu gibi, orospuluğun yasal tanınmış biçimi, resmî örtüsü olarak kaldı, ve alabildiğine zina ile tamamlandı.

F. Engels, *Herrn Eugen Dührings Umwaelzung der Wissenschaft*, Marx-Engels, *Werke*, Band 20, Berlin 1962, s. 239, 240.

Anti-Dühring, Sol Yayınları, Ankara 1978, s. 410, 411.

*

Yeni işyerlerinde mekanik gücün ve makinelerin kullanımı, ve daha önce makineleşmiş işyerlerinde yaygınlaşması ve yetkinleşmesi, "eller"i gittikçe işyerlerinden atıyor; ve bu, gereksizleşen "eller"in ülkenin fabrikalarınca emilip işlendirilebilmesinden çok daha hızlı bir tempoyla oluyor. Bu fazla "eller" sermayeye gerçek bir yedek sanayi ordusu sağlıyor. İşler kötü giderken bu ordu aç kalabilir, dilenebilir, çalabilir ya da işevlerine gidebilir; işler iyi giderken ise üretimin artırılması için hazırdır; ve en son erkek, son kadın ve son çocuk da iş bulmak gerekmediği sürece —ki ancak fırtınalı aşırı-üretim zamanlarında durum budur— bu yedek ordunun rekabetiyle ücretler düşük tutulur ve işçilere karşı savaşımında ser-

mayenin gücü yalnız onun varlığıyla artar. Sermaye ile yarışırken işçiler yalnız zararlı çıkmakla kalmazlar, bacaklarına bukağılanmış bir top güllesini de birlikte sürüklemeleri gerekir. Ama kapitalist ekonomi politiğe göre âdil olmak budur.

F. Engels, "Ein gerechter Tagelohn für ein gerechtes Tagewerk" Marx-Engels, *Werke*, Band 19, Berlin 1962, s. 248, 249.

F. Engels, "Âdil Bir İşgünü Karşılığında Âdil Bir Ücret", *Ücretli Emek ve Sermaye — Ücret, Fiyat ve Kâr*, s. 167.

*

Ve burada öz evinin ve toprağının "bereketi" modern işçi için kendini bütün parlaklığı ile gösterir. Hiçbir yerde, İrlanda ev sanayii bile pek istisna değildir, Alman ev sanayiinde olduğu kadar rezilce düşük ücret ödenmez. Ailenin kendi bahçeciğinde ve tarlacığında alınteriyle ürettiği şey, kapitaliste emek-gücünün fiyatından onu düşme rekabetine izin verir; işçiler her götürü (parça başına) ücreti kabul etmek zorundadırlar, yoksa hiçbir şey alamazlar ve yalnız kendi topraklarının ürünüyle geçinemezler; ve öte yandan, bu çiftçilik ve toprak sahipliği, onları o yere bağladığı için, başka uğraşlar aramalarını engeller. Ve Almanya'nın küçük bir sürü metada dünya pazarını rekabete dayanarak elinde tutmasının gerekçesi buradadır.

F. Engels, "Vorwort zur Zweiten durchgesehenen Auflage *Zur Wohnongsfrage*"
Marx-Engels, *Werke*, Band 21, Berlin 1962, s. 331, 332.

"Konut Sorunu — İkinci Baskıya Önsöz",
Marx-Engels, *Seçme Yapıtlar*, 2, Sol Yayınları, Ankara 1977, s. 359-360.

*

Bundan başka, kapitalist ev sanayii, sağlığa son derece aykırı çalışma koşullarıyla kaçınılmaz olarak bağ-

lıdır. İşçinin pek büyük yoksulluğu, çalışma koşullarını her nasılsa kurallarla düzenleme olanaksızlığı, yaşama ve çalışma yerinin birleşmesi — bunlar, ev işçilerinin konutlarını sağlığa aykırılığın ve iş hastalıklarının yuvası yapan koşullardır. Büyük işletmelerde bu çeşit görüngülerle savaşmak daha olanaklıdır, oysa ev emeği bu bakımdan kapitalist sömürünün özellikle "liberal" çeşididir.

İşgününün aşırı uzunluğu da, gerek kapitalist için ev çalışmasının, gerek küçük sanayiin zorunlu yan görüngüsüdür. Yukarda, "fabrikalar"daki ve "elzanaatçıları"ndaki farklı işgünü uzunluklarına birçok örnek verdik.

Kadınların ve pek küçük yaştaki çocukların üretime çekilmesi, ev çalışmasında hemen her zaman görülür. Bunu kanıtlamak için Moskova Eyaletindeki kadın uğraşlarının tanımından birkaç veri analım. Pamuk sarmakla 10.004 kadın uğraşmaktadır; çocuklar 10 kopek gündelik ve 17 ruble yıllık kazançla 5-6 yaşlarında (!) iken çalışmaya başlarlar. Kadın uğraşlarında işgünü genellikle 18 saata ulaşır. Örme işinde çocuklar 6 yaşında çalışmaya başlayan çocukların gündeliği 10 kopek, yıllık kazancı 22 rubledir. Kadın uğraşları için toplam sayılar şöyledir: işçi kadınlar 37.514; 5-6 yaşlarında iken çalışmaya başlarlar (19 uğraşın altısında; bu 6 uğraşta 32.400 kadın işçi çalışır); ortalama günlük kazanç 13 kopek, yıllık kazanç 26,20 rubledir.*

Kapitalist ev sanayiinin en zararlı yanlarından biri, işçinin gereksinme düzeyinin düşmesidir. Girişimci, halkın geçim düzeyinin özellikle düşük olduğu ve toprakla bağlantının sadaka karşılığında çalışmaya olanak verdiği uzak yörelerde işçi arayabilir. Örneğin, bir kırsal

* Kadınların uğraşlarını betimlemiş olan Bayan Gorbunova, kazançları yanlış olarak 18 kopek ve 37,77 ruble hesaplıyor, çünkü yalnız her uğraşla ilgili ortalama verilerle çalışıyor ve ayrı ayrı uğraşlardaki kadın sayısının farklı olduğunu dikkate almıyor.

çorap işletmesinin sahibi, Moskova'da konutların pahalı olduğunu ve işçi kadınların "ak ekmek yemeleri gerektiğini ... ama bizim burada kulübelerinde çalıştıklarını ve kara ekmek yediklerini ..." açıklıyor ve soruyor: "Bu durumda Moskova bizimle nasıl boy ölçüşebilir"*

Pamuk eğirmedeki olağanüstü düşük ücret, bu işin köylülerin vb. karıları ve kızları için yalnızca bir yan-gelir kaynağı olması ile açıklanır. "Böylelikle, bu iş dalında yürürlükte olan sistem, özellikle bu işten geçinen kişiler için ücreti güç katlanılır sınırın altına düşürüyor, özellikle fabrika işiyle geçinen kişilerin ücretini gereksinmenin en azının altına itiyor ya da geçim düzeylerinin yükselmesini dizginliyor. Bunların ikisi de tümüyle anormal ilişkiler yaratıyor."**

"Fabrika ucuz dokumacı arar", diyor Bay Karisomenov, "ve onu kendi köyünde, sanayi merkezlerinin uzağında bulur ... Ücretlerin sanayi merkezlerinden çevreye doğru düştüğü, kuşku götürmez bir olgudur."***

Girişimciler, nüfusu köylerde ustaca tutan ilişkilerden yararlanmayı da çok iyi biliyorlar.

W. I. Lenin, "Die Entwicklung des Kapitalismus in Rußland" *Werke*, Band 3, Berlin 1960, s. 453, 454.

V. İ. Lenin, *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*, Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 387, 388, 389.

*

Modern kapitalist toplum hemen göze çarpmayan böyle bir yığın yoksulluk ve baskı halini bağrında saklar. Dağılan küçük-burjuva, elzanaatçısı, işçi, hizmetli ve küçük-memur aileleri anlatılmaz yoksunluk içinde

* *Moskova Eyaleti İçin İstatistik Veriler Dermesi*, c. VII, Kesim II, s. 104.

** *İbid.*, s. 285.

*** *Vladimir Eyaletindeki Uğraşlar*, III, 63. Karş: *İbid.*, s. 250.

yaşar, *en iyi* zamanlarda bile ancak güçlükle geçinir. Bu ailelerde milyonlarca kadın bir "ev-kölesi" yaşamı sürdürür (gerçekten varlığını feda eder), aileyi kıt-kanaat beslemek ve giydirmek ve kendi emeğinden başka her şeyden "biriktirmek" için her gün umutsuzca didinir.

Sermaye, ev işçilerini, kendileri ve aileleri için bir parça ekmek "kazanmak" için işitilmedik ölçüde düşük bir ödemeyi kabul etmeye hazır olan bu kadınlar arasından seçmeyi yeğler. Bütün ülkelerin kapitalistleri (eskiçağın köle sahipleri ve ortaçağın feodal beyleri gibi), bu kadınlar arasında, bol bol "kelepir" yatmalıklar (*Beischlaeferin*) da bulurlar. Ve orospuluğa duyulan hiç bir "ahlakî öfke" (100 halden 99'unda ikiyüzlülük vardır) bu kadın vücudu ticaretine karşı bir şey yapamaz: Ücret-köleliği oldukça orospuluk da ister istemez olacaktır. İnsanî toplumsal düzenlerin tarihinde ezilen ve sömürülen bütün sınıflar, ezenlere, birincisi ödenmemiş emeklerini ve ikincisi karılarını her zaman vermek zorunda kalmışlardır (sömürülmelerinin içyüzü budur).

Kölelik, serflik ve kapitalizm bu bakımdan tümüyle eşittir. Yalnız sömürme *biçimi* değişir, sömürü kalır.

"Dünyanın başkenti" Paris'te, uygarlığın merkezinde, "sömürülen kadın ev işçisi" ürünlerinin bir *sergisi* bugünlerde açıldı.

Sergilenen her nesnede, ev işçisi kadının parça başına *eline ne geçtiğini* ve bir de günde ve saatte ne kadar kazanabildiğini küçük bir karta yazılmış olarak görüyoruz.

Ve bu neyi belirtiyor? Kadın ev işçisi *bir tek meta için bile* 1¼ franktan, yani 50 kopekten daha çok kazanamıyor. Ama büyük emek kitlesi, daha da oransız düşüklükte bir kazanç getiriyor. Örneğin abajurlar görülüyor. Bir düzinesinin ücreti 4 kopek tutuyor. Ya da kâğıt külâhlar — 1.000 tanesi için 15 kopek — saat başına ka-

zanç *altı* kopek. Kurdelalı vb. oyuncaklar — saatte 2½ kopek. Yapma çiçekler — saatte *iki-üç* kopek. Kadın ve erkek çamaşırları — saatte *iki-altı* kopek. Ve bu böyle sürüp gidiyor.

Bizim işçi birliklerimiz ve sendikalarımız da böyle bir "sergi" düzenlemelidir. Sergi burjuvazininkiler gibi pek büyük bir kâr getirmeyecektir. Proleter kadınların yoksuluğunun sergisi başka bir yarar sağlayacaktır: Durumlarını anlamaları, "yaşam"larını apaçık görmeleri bakımından ücretli-işçilere ve ücretli kadın kölelere yardımcı olacak ve onları bu yoksulluk, yoksunluk, orospuluk boyunduruğundan ve mülksüzlerin her türlü aşağılanmasından nasıl kurtulabileceklerini düşündürecektir.

W. I. Lenin, "Der Kapitalismus und die Frauenarbeit"
Werke, Band 36, Berlin 1962, s. 206, 207.

*

Kibrit manüfaktürü, kibrit çöpünün ucunun fosforla kaplamanın bulunduğu 1883'te başlar. 1845'ten beri bu işkolu, İngiltere'de hızla gelişmiş ve özellikle Londra'nın yoğun nüfuslu bölgeleri ile Manchester, Birmingham, Liverpool, Bristol, Norwich, New-Castle ve Glasgow'da yaygın hale gelmiştir. Bununla, aynı zamanda, Viyanalı bir doktorun 1845'te keşfettiği ve kibrit yapanlara özgü tetanoz hastalığı da yayılmıştır. İşçilerin yarısı, onüç yaşından küçük çocuklar ile onsekizden küçük delikanlılardır. Kibrit yapımı sağlığa zararlı ve kötü kokusu nedeniyle o kadar tatsız bir iştir ki, ancak çalışan sınıfın en sefil kesimi, yarı-aç dullarla benzerleri, çocuklarını, ... bu işe vermektedirler.

Karl Marx, *Das Kapital*,
Marx/Engels, *Werke*, Band 23, Berlin 1962, s. 261.
Kapital, Birinci Cilt, Sol Yayınları, Ankara 1978, s. 260.

*

7 Haziran 1844 tarihli ek fabrika yasası ... 10 Eylül 1844'te yürürlüğe girdi. Yeni bir işçi grubunu, yani 18 yaşın üzerindeki kadınları himayesi altına alıyordu. Bunlar her bakımdan genç kişilerle eşit duruma getiriliyordu; çalışma-süreleri oniki saat ile sınırlanıyor, gece çalışmaları yasaklanıyordu vb.. İlk kez, yasakoyucu, yetişkinlerin çalışmasını doğrudan ve resmen denetim altında tutmaya kendini zorunlu görüyordu. 1844-1845 tarihli Fabrika Raporunda şu alaylı sözler vardı: "Yetişkin kadınların, *haklarına* bu şekilde müdahale edilmiş olmasından yakındıkları konusunda herhangi bir bilgi bana ulaşmış değildir."* Onüç yaşın altındaki çocukların emek-zamanı 6½ saate, ve bazı durumlarda da gene günde 7 sate indiriliyordu.**

"Sözde vardiya sistemi"nin kötüye kullanılmasından kurtulmak için yasa, diğerleri yanında, şu önemli hükümleri de getiriyordu: — "Çocukların ve gençlerin çalışma saatleri, bu çocuk ya da gençlerin, sabah işe başladıkları zamandan itibaren hesaplanacaktır." Böylece, örneğin, eğer A, sabah 8'de, B de 10'da işe başlarsa, B'nin işgününün, gene de A'nınki ile aynı saatte sona ermesi gerekecektir. "Zaman resmî saate göre hesaplanacaktır", örneğin, fabrikanın saati en yakın demiryolu istasyonunun saatine göre ayarlanacaktı. Fabrika sahibi, işin başlama, sona erme ve çeşitli yemek saatlerini gösteren "okunaklı" bir levha asacaktı. Öğleyin 12'den önce işe başlayan çocuklar, öğleyin 1'den sonra tekrar çalıştırılamayacaktı. Böylece, öğleden sonraki ekip, sabah çalışan çocuklar ile kurulamayacaktı. Yemek paydosu için verilen birbuçuk saatin, "en az bir saati, öğleden sonra saat üçten önce verilecekti ... ve aynı vardiya içine isa-

* *Rept. etc.*, 30th Sept., 1844, s. 15.

** Yasa, her gün çalışmayıp da gün aşırı çalışan çocukların 10 saat çalıştırılmalarına izin vermektedir. Aslında bu madde işlemez halde kaldı.

bet edecekti. Yemek zamanı için en az 30 dakikalık bir aralık verilmeksizin, öğleyin saat birden önce hiç bir çocuk ya da genç beş saatten fazla çalıştırılamayacaktı." Bu sırada (yani yemek zamanında) "fabrikanın emek-sürecinin devam ettiği yerlerinde hiçbir çocuk ya da genç erkek veya kadın çalıştırılamayacak ya da buralarda bulunmayacaktı." vb..

Görüldüğü gibi, zaman sınırlarını, paydos saatlerini, askerî bir disiplinle saatin tik-takları ile düzenleyen bu hassaslık asla parlamenter beyin çalışmasının ürünü değildi. Bütün bunlar, modern üretim tarzının doğal yasaları olarak, koşullardan giderek doğmuştu. Bunların biçimlenmesi, resmen tanınması ve devlet tarafından ilân edilmesi, sınıfların uzun savaşımlarının sonucu olmuştur. Bunların ilk sonuçlarından biri, uygulamada, fabrikadaki yetişkin erkeklerin işgününün, aynı sınırlamalara bağlı olmasıdır; çünkü üretim süreçlerinin çoğunda, çocuklarla gençlerin ve kadınların elbirliği vazgeçilmezdi. Bunun için, 1844'ten 1847'ye kadarki dönemde 12 saatlik işgünü, Fabrika Yasasına bağlı bütün sanayi kollarında genel ve tekdüze bir uygulama olmuştur.

Bununla birlikte, fabrikatörler, bu "ilerleme"ye, bunu karşılayacak bir "gerileme" olmaksızın izin vermediler.

Bunların çabaları ile, Avam Kamarası, sömürülmeye uygun en küçük çocuk yaşını 9'dan 8'e indirdi; böylece, hem tanrısal yasaya, hem de insan yasasına uygun olarak kapitalistlerin hakları olan bir miktar daha fabrika çocuğu sağlanmış oldu.*

Karl Marx, aynı yapıt, s. 298-299.
Kapital, Birinci Cilt, s. 295-296.

*

* "Çalışma saatlerinde yapılacak bir kısaltma, daha çok sayıda çocuğun çalıştırılmalarına yolaçabileceği için, 8-9 yaşlarında ek bir çocuk işçi arzının artan talebi karşılayabileceği sanıldı." (*l.c.*, s. 13.)

Büyük sanayiin çıkış noktası, gösterdiğimiz gibi, emek aletlerindeki devrimdir, ve bu devrim, en gelişmiş biçimine, bir fabrikadaki organize makine sistemi ile ulaşır. İnsan öğesinin bu nesnel organizma ile nasıl birleştiğini incelemeden önce bu devrimin işçi üzerindeki genel etkilerini gözden geçirelim.

Makine, adale gücünü vazgeçilmez bir öğe olmaktan çıkardığı ölçüde, adaleleri zayıf, vücut gelişmesi eksik, ama eklem ve organları kıvrak işçileri çalıştıran bir araç halini alır. Bu nedenle de kadın ve çocuk emeği, makine kullanan kapitalist için aranan ilk şey olmuştur. Emek ve emekçinin yerini alan bu güçlü araç, çok geçmeden, yaş ve cinsiyet farkı gözetmeksizin işçi ailelerinin bütün üyelerini doğrudan doğruya sermayenin egemenliği altına sokarak, ücretli-işçi sayısını artırmanın bir aracı olup çıkmıştır. Kapitalist hesabına yapılacak zorunlu iş, yalnız çocukların oyun alanlarına elatmakla kalmamış, aile çevresinde bireylerin kendileri için diledikleri gibi harcayabilecekleri zamana ve emeğe de elatmıştır.*

Emek-gücünün değeri, yalnız yetişkin işçinin yaşamının devamı için gerekli-emek-zamanı ile değil, aynı zamanda ailesinin bakımı için gerekli-emek-zamanıyla da belirleniyordu. Makine, bu ailenin bütün üyelerini emek-

* Amerikan iç savaşının yolaçtığı pamuk bunalımı sırasında, pamuk işçilerinin sağlık durumlarını incelemek için İngiliz hükümetince Lancashire, Cheshire ve başka yerlere gönderilen Dr. Edward Smith, sağlık açısından ve işçilerin fabrika atmosferinden uzaklaşmaları dışında bu bunalımın bazı yararlı yanları olduğunu bildirmiştir. Kadınların, şimdi "*Godfrey's cordial*" ile zehirlenmek yerine, bebeklerini emzirmek için yeterli boş zamanları vardı. Yemek pişirmeyi öğrenecek zamanları da vardı. Ama ne yazık ki, bu sanatı, tam da, pişirecek bir şeyleri olmadığı bir sırada öğrenmişlerdi. Sermayenin, kendini genişletme amacıyla, aile yuvaları için gerekli-emeğe bile nasıl elkoyduğunu buradan da görüyoruz. Bu bunalım, aynı zamanda, işçilerin kızlarının dikiş okullarında dikiş öğrenmeleri için de yararlı olmuştur. Bütün dünya için iplik eğiren emekçi kızların dikiş dikmeyi öğrenebilmeleri için, bir Amerikan devrimi ve uluslararası bir bunalım gerekmişti!

pazarına sürerek, yetişkin erkeğin emek-gücünün değerini bütün ailesinin üzerine dağıtmıştır. Böylece, erkeğin emek-gücünün değerini düşürmüştür. Dört kişilik bir ailenin emek-gücünün satınalınması, belki de, eskiden yalnız aile reisinin emek-gücünün satınalınmasından daha pahalıya malolabilir, ama buna karşılık şimdi bir günlük emeğin yerini dört günlük emek almış ve, bir kişiye göre dört kişinin artı-emeğinin fazlalığı oranında, fiyatında bir düşme olmuştur. Ailenin yaşayabilmesi için artık bu dört kişi yalnız çalışmış olmayacak, kapitalist için artı-emeği de çoğaltacaklardır. Böylece görüyoruz ki, makine, sermayenin sömürücü gücünün başlıca konusu olan insan malzemesini artırmanın* yanısıra, bu sömürünün derecesini de yükseltir.

Makine, ayrıca, daha önce karşılıklı ilişkilerini saptamış olan işçi ile kapitalist arasındaki sözleşmede de baştan sona bir devrim yapar. Meta değişimini temel alan bizim ilk varsayımımız, kapitalist ile işçinin, serbest kişiler ve bağımsız meta sahipleri olarak karşı karşıya geldikleri, ve birisinin parayla üretim aracına, diğerinin ise emek-gücüne sahip olduğu idi. Ama şimdi kapitalist, çocukları ve yetişkin-olmayan gençleri de sa-

* "Erkekler yerine gitgide daha fazla kadın ve hepsinden fazla da yetişkin işçi yerine çocuk çalıştırılması nedeniyle işçilerin sayı bakımından artışları çok fazlaydı. Onüç yaşında üç kız çocuğu, haftada 6 şilin ile 8 şilin arasında değişen ücretle, gene haftada 18 şilin ile 45 şilin arasında ücret alan tek bir yetişkin, erkek işçinin yerini almıştı." (Th. de Quincey, *The Logic of Political Econ.*, London 1844, s. 147, not.) Çocuk bakımı ve emzirme gibi bazı aile görevleri bütünüyle ortadan kaldırılabilir şeyler olmadığı için, sermayenin elkoyduğu analar, bunun bir çaresini bulmak zorundaydılar. Dikiş, yama ve tamir gibi ev işlerinin yerine, hazır eşya satınalınması gerekecekti. Böylece evde harcanan emek azaldıkça, harcanan para miktarı artıyordu. Ailenin geçim giderleri çoğalıyor, kazanç fazlasını alıp götürüyor. Buna ek olarak, yaşamak için gerekli maddelerin tüketimi ve hazırlanmasında tasarruf ve yerinde karar verme olanaksız hale geliyordu. Resmî ekonomi politik tarafından gizlenen bu olgularla ilgili bol bilgi, *Children's Employment Commission*'un fabrika denetmenleri raporlarında ve özellikle de *Reports on Public Health*'ta bulunabilir.

tınalmaktadır. Daha önce işçi, serbest bir kimse olarak şeklen sahip bulunduğu kendi emek-gücünü satardı, şimdi ise karısını ve çocuğunu satmaktadır. Artık o bir köle tüccarı olmuştur.* Çocuk işçi aranırken verilen ilânlar çoğu zaman, eskiden Amerikan dergilerinde çıkan zenci köle aranırken verilen ilânlara biçim olarak pek benzer. Bir İngiliz fabrika denetmeni şöyle diyor: "Bölgemdeki en önemli sanayi kentlerinden birinin yerel gazetesinde şu ilân dikkatimi çekmişti: 12 ile 20 yaşlar arasında gençler aranıyor; 13 yaşından küçük görünmemeleri şarttır. Ücret haftada 4 şilindir. Başvurma vb.."** "13 yaşından küçük görünmemeleri şarttır" ifadesi fabrika yasasında yer alan ve 13 yaşından küçük çocukların günde yalnızca 6 saat çalışabilecekleri hükmüyle ilgilidir. İşçilerin yaşlarını resmen atanmış bir hekimin saptaması da şarttı. İşte bunun için fabrikatör, 13 yaşındaymış gibi görünen çocuklar aramaktadır. Fabrikalarda çalıştırılan 13 yaşından küçük çocukların sayısında sık sık sıçramalar gösteren azalmalar, son 20 yıllık İngiliz istatistiklerinde de şaşılacak bir şekilde görüldüğü gibi çoğu zaman, fabrika denetmenlerinin kendi tanıklıklarına

*İngiliz fabrikalarında, erkek işçilerin sermayeden zorla elde ettikleri, kadın ve çocukların çalışma saatlerinin kısaltılması gibi büyük bir olgu ile taban tabana karşıt bir durumu, Çocukları Çalıştırma Komisyonunun en son raporlarında, işçi çocukların ana ve babalarının çocuklar üzerindeki aşağılık tutumları ile ilgili ve gerçekten dehşet verici ve tamamıyla köle ticaretini andırır davranışlarında görüyoruz. Ama aynı ikiyüzlü kapitalist, aynı raporlardan görülebileceği gibi, kendi eliyle yarattığı, sürdürdüğü, sömürdüğü ve üstelik, "çalışma özgürlüğü" adını taktığı bu vahşeti lânetler. "Hatta kendi günlük ekmeklerini kazanmaları için ... çocuk işçiler yardıma çağrılmıştı. Kendileri için çok ağır olan böylesine güç bir çalışmaya dayanacak güçten, gelecekteki yaşamlarına yön verecek eğitimden yoksun bir halde, fizik ve moral yönden pis bir ortam içerisine fırlatıp atıldılar. Kudüs kentinin Titüs tarafından yıkılması üzerine bir Yahudi tarihçi, insanlığını yitirmiş bir ananın korkunç açlığını gidermek için kendi öz evlâdını feda etmesi üzerine, bu kentin böylesine bir yıkıma uğramasına hiç şaşmamak gerektiğine dikkati çekmişti." (*Public Economy Concentrated*, Carlisle 1833, s. 66.)

** A. Redgrave, *Reports of Insp. of Fact.*, for 31st October, 1858, s. 40, 41.

göre, çocukların yaşlarını, kapitalistin sömürü hırsına ve ana-babalarının kirli ticaret gereksinmelerine uygun biçimde büyük gösteren resmî hekimlerin işidir. Londra'nın mahut Bethnal Green semtinde her pazartesi ve salı günü her iki cinsten 9 yaşında ve daha büyük çocukların, ipek fabrikatörlerine kendilerini kiraladıkları açık bir pazar kurulur. "Genellikle haftalık, 1 şilin 8 penidir (bu para, ana-babaya aittir) ve 2 peni de kendim ve çay içindir. Sözleşme yalnızca haftalıktır. Bu pazarın görüntüsü de, orada konuşulan dil de utanç vericidir."* Kadınların, "çocukları, işevlerinden alıp, önlerine gelene haftalığı 2 şilin 6 peniden kiralamaları" İngiltere'de de görülür.** Yasalara karşın, Büyük Britanya'da canlı baca temizleyicisi olarak kullanılmak üzere (bu iş için bir yığın makine olduğu halde) ana-babaları tarafından satılan çocukların sayısı 2.000'i aşar.*** Emek-gücü satıcısı ile satınalıcısı arasındaki hukuksal ilişkilerde, makinenin yolaçtığı devrim, bütünüyle bu alışverişin serbest kimseler arasında bir sözleşme olması görünüşünü yitirmesine neden oldu ve İngiliz parlamentosuna da, devletin fabrikalara karışması için, hukuk ilkelerine dayanan bir mazeret hazırladı. Daha önce karışılmayan sanayi kollarında, yasa, çocukların çalışmasını ne zaman 6 saat ile sınırlasa, fabrikatörlerin şikâyetleri yeniden duyulmaya başlıyordu. Bunların öne sürdüklerine göre, ana-babalar, çocuklarını, yasaların kapsamı içine sokulan sanayi kollarından çekerek, hâlâ "çalışma özgürlüğü"nün egemen olduğu yerlere, yani 13 yaşından küçük çocukların da büyükler gibi çalıştırılabildiği ve bu neden-

* *Children's Employment Commission, Fifth Report,* London 1866, s. 81, n° 31. [*Dördüncü Almanca baskıya ek.* — The Bethnal Green ipekli sanayii şimdi neredeyse yokolmuştur. — *F.E.*]

** *Children's Employment Commission, Third Report,* London 1864, s. 53, n° 15.

*** *l.c., Fifth Report,* s. XXII, n° 137.

le daha yüksek bir fiyattan kaçınılabildiği alanlara satıyorlardı. Ne var ki, sermaye, niteliği gereği eşitlikçi olduğundan, emeğin sömürülmesi koşullarında bütün üretim alanlarında eşitliği uyguladığından, sanayiin bir kolunda çocuk çalıştırılmasının yasayla sınırlandırılması, diğer kollarında da bir sınırlandırmanın nedeni olmuştur. Makinenin, önce doğrudan doğruya kendisine dayanarak yükselen fabrikalarda, sonra da dolaylı olarak geri kalan bütün sanayi kollarında, sermayenin sömürüsüne bağlı kıldığı, kadınların, çocukların ve gençlerin üzerinde yarattığı fizik bozukluklara daha önce de değinmiş bulunuyoruz. Bu nedenle burada yalnız tek bir nokta üzerinde, işçi çocuklarının doğumlarından sonraki ilk birkaç yıl içersindeki büyük ölüm oranı üzerinde duracağız. İngiltere'de onaltı nüfus kayıt bölgesinde, bir yaşından küçük her 100.000 çocuk için yılda ortalama ölüm sayısı yalnızca 9.000'dir (yalnız bir bölgede 7.047'dir); 24 bölgede ölüm sayısı 10.000'in üzerinde, ama 11.000'in altında. 39 bölgede 11.000'in üzerinde 12.000'in altında; 48 bölgede 12.000'in üzerinde ama 13.000'in altında, 22 bölgede 20.000'in üzerinde, 25 bölgede 21.000'in üzerinde, 17 bölgede 22.000'in üzerinde, 11 bölgede 23.000'in üzerinde, Hoo, Wolverhampton, Ashton-under-Lyne ve Preston'da 24.000'in üzerinde, Nottingham, Stockport ve Bradford'da 25.000'in, Wisbeach'de 26.000'in, Manchester'de 26.125'in üzerindedir.* 1861 yılında yapılan resmî bir sağlık araştırmasına göre, yüksek ölüm oranının nedenleri, yerel nedenler dışında, başlıca, annelerin dışarda çalışmaları, ve bu yüzden çocukların kötü beslenmeleri, uygun olmayan şeyler yemeleri, afyonlu mama almaları gibi ihmal ve kötü bakımdır; bunlardan başka, anne ile çocuk arasında doğal olmayan bir yabancılaşma başlamakta ve bunun sonucu bilerek aç bırakma ve zehir-

* *Sixth Report on Public Health*, Lond. 1864, s. 34.

lemeler görülmektedir.* "Kadın çalışmasının en az olduğu tarımsal bölgelerde ise ölüm oranı çok düşüktür."** Bununla birlikte 1861 Araştırma Komisyonu beklenilmeyen bir sonuçla karşılaştı: Kuzey Denizi kıyılarındaki bazı tarımsal bölgelerde bir yaşından küçük çocuklar arasındaki ölüm oranı, nerdeyse, en kötü fabrika bölgelerindekine eşitti. Bu yüzden Dr. Julian Hunter, bu olayı yerinde incelemekle görevlendirildi. Dr. Hunter'in hazırladığı rapor, *VI. Report on Public Health* ile birleştirildi.*** O zamana kadar çocukların sıtma ile, çukur ve bataklık bölgelere özgü diğer hastalıklardan kırıldıkları sanılıyordu. Ama inceleme bunun tam tersini ortaya koydu; yani sıtmayı ortadan kaldıran aynı neden, toprağın kışın bataklık, yazın cılız bir çayırlık halinden çıkartılıp verimli bir ekim bölgesi haline getirilmesi, çocuklar arasındaki olağanüstü ölüm oranını doğurmuştu.**** Dr. Hunter'in bu bölgede görüştüğü 70 sağlık memuru bu nokta üzerinde "tam görüş birliği" içindeydiler. Gerçekten de, ekim tarzında devrim, tarıma sanayi sistemini sokmuştu. Erkek ve kız çocuklarla birlikte çalışma grupları halinde çalışan evli kadınlar, belli bir ücret karşılığında, bütün topluluğu kiralayan "ırgatbaşı" tarafından çiftlik sahibinin emrine verilir. "Bu çalışma grupları bazan kendi köylerinden çıkıp kilometrelerce uzağa giderler; sabah ve akşamları bunlara yollarda raslanır; kısa bir eteklik, gömlek ve çizme, bazan da pantolon giyerler; çok sağlam ve sağlıklı bir görünüşleri vardır, ama

* "Bu" (1861 araştırması) "... ayrıca şunu da göstermiştir ki, anlatılan koşullar altında çocuklar, annelerinin çalışmalarından ileri gelen ihmal ve bakımsızlık yüzünden yokolup gitikleri gibi, anneler de çocuklarına karşı elem verici derecede yabancılaşmakta, çoğu kez ölümleri karşısında fazla keder duymamakta ve hatta bazan ... bunu sağlamak için doğrudan önlem almaktadırlar." (*l.c.*)

** *l.c.*, s. 454.

*** *l.c.*, s. 454-463. Dr. Henry Julian Hunter'in, İngiltere'nin bazı kırsal bölgelerindeki fazla çocuk ölümleri üzerine raporu.

**** *l.c.*, s. 35, 455, 456.

alışageldikleri hafif ahlâkın yanısıra, sevdikleri bu hareketli ve bağımsız yaşamın, evlerinde kıvranan talihsiz yavrulara getirdiği öldürücü sonuçlara aldırmaz bir halleri vardır."* Fabrika bölgelerindeki bütün olaylar, burada, hem de daha geniş ölçülerde yinelenmektedir: gizli çocuk öldürme, çocuklara afyonlu maddeler verilmesi gibi.** Özel Kurul üyesi ve Halk Sağlığı Raporunun başyazarı Dr. Simon, "Yetişkin kadınların sanayide geniş ölçülerde çalıştırılması konusundaki derin kaygılarımı, bu gibi kötülükler konusunda bildiklerim haklı ve mazur gösterebilir."*** diyor. Fabrika müfettişi Mr. Baker ise, resmî raporunda şöyle söylüyor: "İngiltere'deki sanayi bölgelerinde aile sahibi evli kadınların kumaş fabrikalarında çalışmaları yasaklandığı gün, bu bölgeler için büyük mutluluk olacaktır."****

Kapitalist sömürünün çocuklarla kadınlar üzerinde yolaçtığı ahlâk yozlaşması, F. Engels'in, *Lage der Arbeitenden Klasse Englands* adlı yapıtıyla ve diğer yazarlarca o kadar enine boyuna anlatılmıştır ki, ben, burada, yalnızca değinmekle yetiniyorum. Ama, henüz olgunluk çağına erişmemiş insanları, salt bir artı-değer yaratma makinesi haline getirmenin yapay olarak yarattığı zihinsel yozlaşma —bu, aklı, gelişme ve olgunlaşma yeteneklerini bozmadan kısır bir halde tutan bilisizlikten tamamen farklı bir durumdur— ensonu İngiliz Parlamen-

* *l.c.*, s. 456.

** Tarımsal bölgelerde olduğu gibi fabrika bölgelerinde de, hem erkek ve hem de kadın yetişkin işçiler arasındaki afyon tüketimi, her gün biraz daha artmaktadır. "Uyuşturucu madde satışını hızlandırmak ... bazı girişken toptancı tüccarların başlıca amacıdır. Eczacılar bunu, sürümü en fazla madde saymaktadırlar." (*l.c.*, s. 459.) Uyuşturucu madde alan çocuklar, "ihtiyar adamlar gibi kavrulmakta" ya da "küçük maymunlar gibi kartlaşmaktadırlar." (*l.c.*, s. 460.) Burada, Hindistan ile Çin'in, İngiltere'den nasıl öç aldıklarını görüyoruz.

*** *l.c.*, s. 37.

**** *Rep. of. Insp. of Fact.*, for 31st Oct., 1862, s. 59. Mr. Baker daha önce hekimlik yapmıştır.

tosunu bile, fabrika yasalarına giren sanayi kollarında 14 yaşından küçük çocukların "verimli" bir şekilde çalıştırılmaları için ilk öğrenimi zorunlu hale getirmek zorunda bıraktı. Kapitalist üretimin ruhu, fabrika yasalarındaki sözde öğrenim maddesinin gülünç bir şekilde kaleme alınışında, bu zorunluluğu denetleyecek yönetimsel bir mekanizmanın bulunmayışında, öğrenimle ilgili maddelere fabrikatörlerin kendilerinin karşı koymalarında, ve bunların uygulanmasından kaçınmak için başvurdukları binbir türlü hilede açıkça görülür. "Bu konuda bütün suç yasakoyucudadır: bir yandan fabrikalarda çalışan bütün çocukların *öğrenim* görecekleri konusunda yönetmelik getirirken, öte yandan bunun sağlanması için herhangi bir hüküm getirmemekte ve âdeta gözboyamak için bir yasa geçirmiş olmaktadır. Yasa, çocukların haftanın belli günlerinde birkaç (üç) saat okul adı verilen dört duvar arasında bir yere kapatılmalarından ve işverenin her hafta bu işle görevlendirilmiş erkek ya da kadın öğretmenin imzasını taşıyan ve bu hususun yerine getirildiğini belirten bir belgeyi almasından başka bir hüküm getirmemektedir."* 1844 tarihli, değiştirilmiş fabrika yasasından önce, bu okula devam belgesinin, kendileri de yazma bilmeyen öğretmenler tarafından yalnız bir çarpı işareti konularak imzalandığı sık sık görülen olaylardandı. "Devam belgelerinin verildiği okul denilen bir yere yaptığım bir ziyaret sırasında öğretmenin bilisizliğiyle öylesine çarpıldım ki, 'Affedersiniz bayım, siz okuma biliyor musunuz?' diye sormaktan kendimi alıkoyamadım. Verdiği karşılık: 'Eh biraz!' oldu ve, belge verme yetkisini haklı göstermek için şu sözleri ekledi: 'Hiç değilse ben öğrencilerimden ilerde sayılırım.' 1844 tarihli yasa hazırlanırken denetmenler, verdikleri belgeleri, yasa gereğince kabul etmek zorun-

* L. Horner, *Reports of Insp. of Fact.*, for 30th June, 1857, s. 17.

da oldukları, okul denilen yerlerin utanç verici durumunu belirtmeyi ihmal etmediler, ama elde ettikleri tek başarı, 1844 yasasının yürürlüğe girmesinden sonra, okul belgelerindeki rakamların öğretmenin elyazısı ile doldurulması ve altına da adını ve soyadını yazarak imzalaması zorunluluğu oldu."* İskoçya bölgesi fabrika denetmeni Sir John Kincaid de aynı türden olaylar anlatmaktadır. "Ziyaret ettiğimiz ilkokul Mrs. Ann Killin adında bir hanımın yönetimindeydi. Adını hecelemesi istenildiği zaman C harfi ile başlayarak hemen bir yanlış yaptı, ama bunu derhal düzelterek K ile başladığını söyledi. Ne var ki, okul belgeleri ile ilgili deftere bakınca adını çeşitli şekillerde yazdığını gördüğüm gibi, elyazısı da, öğretmenlik yapma yeteneğinden yoksun olduğu konusunda insanda hiç kuşku bırakmıyordu. Kayıtları kendisinin tutmadığını da zaten kendisi itiraf etti. ... Ziyaret ettiğim ikinci okulda, 15 *foot* boyunda 10 *foot* eninde bir sınıf vardı ve burada, ne mırıldandıkları anlaşılmayan 75 çocuk saydım."** "Çocukların herhangi bir öğrenim görmeden devam belgeleri aldıkları yerler, yalnızca bu anlatılan sefil yerler değildi, yetkili bir öğretmenin bulunduğu pek çok okulda da, üç yaşından başlayarak her yaştan bir çocuk kalabalığının doldurduğu yerlerde bütün çabalar boşunaydı; öğretmenin en iyi durumda bile sefalet içinde diyebileceğimiz geçimi, bu daracık yere doldurabildiği çocuklardan topladığı penilere bağlıydı. Buna, bir de, okuldaki pek az eşyayı, kitap ve diğer öğrenim araçları eksikliğini, kalabalık ile gürültünün bu yoksul çocuklar üzerindeki olumsuz etkisini eklemek gerekir. İçlerinde hiçbir şey yapmaksızın dizi dizi çocukların oturduğu böyle pek çok okulu ziyaret ettim; buna okula devam deniliyordu ve istatistiklerde bu

* L. Horner, *Rep. of Insp. of Fact.*, for 31st Oct., 1855, s. 18, 19.
** Sir John Kincaid, *Rep. of Insp. of Fact.*, for 31st Oct., 1858, s. 31, 32.

çocuklar öğrenim görmüş olarak gösteriliyordu."* İskoçya'da fabrikatörler, okula gitmek zorunda olan çocukları işe almamak için ellerinden geleni yaparlar. "Fabrika sahiplerinin hiç hoşlanmadıkları fabrika yasasındaki eğitimle ilgili hükümlerin, bu çocukların işe alınmalarını büyük ölçüde engellediğini ve yasada öngörülen öğrenimden böylece hiç yararlanamadıklarını tanıtlamak için başka kanıtlar getirmeye gerek yoktur."** Özel bir yasayla düzenlenen basınacılık işinde, bu, ürkütücü bir soytarılık halindedir. Bu yasa gereğince, "basma işine alınmadan önce, her çocuğun, 150 saatten az olmamak üzere en az 30 gün okula devam etmesi gerektiği gibi, işe başlamasını izleyen altı ay içinde ve bu işte çalıştığı süre boyunca her altı ayda bir gene 30 gün ve 150 saatlik öğrenim görmesi zorunludur. ... Okul saatleri sabah 8 ile akşam 6 arasında olacaktır. Günde 2½ saatten az, 5 saatten fazla öğrenim, bu 150 saate dahil edilmeyecektir. Olağan koşullar altında, çocuklar, 30 gün sabah ve öğleden sonra en az her gün beş saat okula devam edecekler ve 30 günün sonunda 150 saati tamamlayarak kitaplarını kendi başlarına okuyacak hale geldikten sonra basınacılık işine başlayacaklar ve altı ayın sonunda yeni bir öğrenim dönemine girecekler ve kitaplarını yeni baştan okumaya çalışacaklardır. ... Gerekli saati tamamlamak için okula devam eden çocuklardan çoğunun, altı aylık işten sonra, yeniden okula dönünce, daha önce öğrendikleri her şeyi unuttukları ve tıpkı basmacı çocuklar olarak okula ilk başladıkları gündeki gibi oldukları görülmektedir. ... Başka basma işlerinde çocukların okula devamı tamamen fabrikanın iş durumuna bağlıdır. Her altı ay için gerekli okul saati, bir kerede 3 ile 5 saat arasında olmak üzere bölünmekte ve bazan bütün

* L. Horner, *Reports etc.*, 31st Oct., 1857, s. 17, 18.
** Sir J. Kincaid, *Reports etc.*, 31st Oct., 1856, s. 56.

altı aya yayılmaktadır. ... Sözgelişi okula devam bir gün sabah 8 ile 11, başka bir gün öğleyin 1 ile 4 olabilir ve birkaç gün aradan sonra çocuk tekrar öğleden sonra 3 ile 6 arasında okulda boy gösterebilir; bu böylece birkaç gün ya da bir hafta sürer, sonra gene 3 hafta ya da bir ay okula hiç gitmez, ve ardından onu çalıştıranın keyfine kalmış tuhaf bir günün tuhaf bir saatinde yeniden okula başlar; böylece çocuk, 150 saatlik masal tamamlanana kadar okul ile iş arasında mekik dokur."*

Kadınlarla çocukların yığınlar halinde işçi saflarına katılmalarıyla, makine, ensonu, manüfaktür döneminde erkek işçilerin sermayenin zorbalığına karşı sürdürdüğü direnmeyi kırmış olur.

Karl Marx, aynı yapıt, s. 415-424.

Kapital, Birinci Cilt, s. 407-415.

*

En rezil, en pis ve en kötü ücret ödenen, kadınlarla genç kızların çalıştırılması yeğlenen işlerden birisi de, paçavraların ayıklanmasıdır. Büyük Britanya, kendi muazzam paçavra depoları dışında, bütün dünyada paçavra ticaretinin merkezi olarak da ün yapmıştır. Japonya'dan, Güney Amerika'nın en uzak devletlerinden, Kanarya Adalarından, buraya paçavra akar. Ama başlıca ikmal kaynakları, Almanya, Fransa, Rusya, İtalya, Mısır, Türkiye, Belçika ve Hollanda'dır. Paçavralar, gübre, ya-

* A. Redgrave, *Rep. of Insp. of Fact.*, for 31st Oct., 1857, s. 41-42. Fabrika yasasının (metinde sözü edilen basma işleri yasası değil) bir süredir yürürlükte bulunduğu sanayi kollarında, eğitim maddesinin önüne çıkan engeller son yıllarda kaldırılmıştır. Yasa kapsamına girmeyen sanayi kollarında, cam fabrikatörü Mr. J. Geddes'in görüşleri hâlâ geniş ölçüde egemendir. Araştırma komisyonu üyesi Mr. White'a şu bilgileri vermiştir: "Benim gördüğüm kadarıyla, işçi sınıfının bir kısmının son yıllarda yararlandığı daha büyük ölçüdeki eğitim, kötü bir şeydir. Onları bağımsız hale getirdiği için tehlikelidir." (*Children's Empl. Comm., Fourth Report*, Lond. 1865, s. 253.)

tak işi, yapay yün yapmada kullanılır ve kâğıt yapımında hammadde olarak işe yarar. Paçavra ayıklayıcılar, çiçek hastalığı ile diğer bulaşıcı hastalıkların yayılma aracı oldukları gibi, ilk kurbanları da gene kendileridir.*

Karl Marx, aynı yapıt, s. 487.

Kapital, Birinci Cilt, s. 474.

*

Şimdi de, ev sanayii denilen konuya gelmiş bulunuyoruz. Sermayenin, modern mekanik sanayiin arka planında sömürdüğü bu alandaki dehşet verici durum üzerinde bir fikir edinebilmek için İngiltere'nin uzak birkaç köyünde sürdürülen ve görünüşte pek şairane bir izlenim bırakan çivi yapımcılığını incelemek gerekir.** Bununla birlikte, biz, burada, henüz makinenin yardımıyla yapılmayan ve bu durumuyla da henüz fabrika ve manüfaktürler ile rekabet halinde olmayan dantelacılık ve hasır örgüsü sanayilerinden birkaç örnek vermekle yetineceğiz.

İngiltere'de dantela yapımında çalışan 150.000 kişinin aşağı yukarı 10.000 kadarı 1861 tarihli fabrika yasasının kapsamı içersine girmektedir. Geriye kalan 140.000 kişinin hemen tamamı kadın, genç insan ve her iki cinsiyetten çocuklar olup, ancak erkekler pek azdır. Bu ucuz sömürü malzemesinin sağlık durumu, Nottingham Genel Dispanseri hekimi Dr. Trueman'ın hesaplayıp düzenlediği tabloda görülecektir. Çoğunluğu 17 ile 24 yaş arasında olan dantela yapımcısı 686 kadın hastadan verem olanların sayısı şöyledir:

* Paçavra ticareti ve sayısız ayrıntılar için bkz: *Public Health, VIII, I. Rep.*, Lond. 1866, ek, s. 196, 208.

** Burada sözünü ettiğim çiviler, çekiçle dövülerek yapılır ve makineyle kesilen ve yapılan çivilerden farklıdır. Bkz: *Ch. Empl. Comm., Third Rep.*, s. xi xix, n° 125-130; s. 52, n° 11; s. 114, n° 487; s. 137, n° 674.

1852'de	45	kişiden	1 kişi	1857'de	13	kişiden	1 kişi
1953'te	28	"	1 "	1858'de	15	"	1 "
1854'te	17	"	1 "	1859'da	9	"	1 "
1855'te	18	"	1 "	1860'ta	8	"	1 "
1856'da	15	"	1 "	1861'de	8	"	1 "*

Verem artış hızındaki bu ilerlemenin, en iyimser ilericilik yanlılarına ve Alman serbest ticaret çığırtkanlarının en kurnaz yalancısına bile yeterli bir karşılık olması gerekir.

1861 tarihli fabrika yasası, yalnız makine ile yapılan dantela işkollarını düzenler ve bu, İngiltere'de kuraldır. Bizim şimdi burada inceleyeceğimiz sanayi kolları, işçinin manüfaktürlerde ya da depolarda değil, kendi evlerinde çalıştıkları iş kollarıdır ve bunlar ikiye ayrılırlar: (1) son elden geçirme; (2) onarım. Bunlardan ilkinde makine ile yapılan dantelaya son şekli verilir ve bu iş, sayısız alt-bölümlere ayrılır.

Son şeklini verme işi, ya "patron evleri" denilen yerlerde yapılır, ya da çocuklarının yardımıyla, ya da kendi başına çalışan kadınlar tarafından kendi evlerinde yapılır. Bu "patron evleri"ni işleten kadınların kendileri de, aslında, yoksul kadınlardır. İşyeri, oturulan özel evin içersindedir. Hanım patron, manüfaktürcülerden, mağazalardan sipariş alır ve odalarının büyüklüğü ile iş talebinin dalgalanmalarına uygun olarak değişen sayıda kadın, kız ve çocuk çalıştırır. Bu iş odalarında çalıştırılan kadın işçilerin sayısı, bazılarında 20 ile 40, bazılarında 10 ile 20 arasında değişir. Çocukların ortalama işe başlama yaşı altı ve çoğu durumlarda da beşin altındadır. Çalışma saatleri sabah 8'den akşam 8'e kadar olup, düzensiz aralıklarla, çoğu zaman pis çalışma odalarında yenilen yemekler için 1½ saat ara verilir. İşlerin sıkı olduğu sıralarda, çalışma, çoğu zaman sabah 8'den ve

* *Ch. Empl. Comm., II. Rep.*, s. xxii, n° 166.

hatta 6'dan gece 10'a, 11'e, 12'ye kadar devam eder. İngiltere'de, yönetmelikler kışlalarda, her asker için 500-600 *foot* küp yeri, askerî hastanelerde ise 1.200 *foot* küp yeri öngörür. Ama bu işyerlerinde herkese 67 ile 100 *foot* küp yer düşer. Aynı zamanda, havadaki oksijen, gaz lambaları tarafından da tüketilir. Yerler taş ve tuğla ile kaplı olduğu halde, dantelaları temiz tutmak için, çocuklar kışın bile ayakkabılarını çıkarmak zorundadırlar. "Nottingham'da 14 ilâ 20 çocuğun, belki de 12 *foot* kareden küçük bir odaya doldurularak günün 24 saatinin 15 saatinde, bıkkınlık verici ve tekdüze olmasıyla insanı zaten bitirip tüketen bir işte, üstelik sağlığa zararlı koşullar altında çalıştırılması, çok görülen bir şeydir. ... Çok küçük yaştaki çocuklar bile insanı şaşırtacak bir hızla ve dikkatle çalışmakta, parmakları bir an için olsun dinlenmediği gibi hareketleri de yavaşlamamaktadır. Kendilerine bir soru sorulduğu zaman, bir an bile kaybetmemek kaygısı ile gözlerini işlerinden ayırmıyorlar." Çalışma saatleri uzadıkça patron hanımlar, uyarıcı olarak, "uzun sopalarını" daha sık kullanmak zorunda kalırlar. "Çocuklar giderek yorulurlar ve bu denli tekdüze ve göz yorucu bir işle uzun süre uğraşmaktan ve aynı şekilde durmaktan bitip tükenerek işin sonuna doğru kuşlar gibi huzursuzlaşırlar. Bunların çalışması kölelikten farksızdır."* Kadınlar ve çocuklar, evde, yani günümüzde kiralık oda ya da çatıarası anlamına gelen bir yerde çalışıyorlarsa, durumları daha da kötü demektir. Bu tür işler, Nottingham'dan, 80 mil çapında bir daire içinde dağılır. Depolardan, saat gecenin 9 ya da 10'unda çıkan çocuklara, çoğu zaman, eve götürüp orada tamamlamaları için bir çıkın dantela verilir. Kapitalisti temsil eden ikiyüzlü uşaklardan birisi bu sırada, şu kaypak tümceyi söylemeyi elbette hiç ihmal et-

* *Ch. Empl. Comm., II. Rep.*, 1864, s. xix, xx, xxi.

mez: "Bu annen için." Ama bunu söylerken, çocuğun da bütün gece oturup bu iş için annesine yardım etmek zorunda olduğunu da pekâlâ bilir.*

Tığ dantelacılığı İngiltere'de başlıca iki tarım bölgesinde yaygındır: bir tanesi, Devonshire'ın güneyinde 20 ilâ 30 mil derinliğindeki kıyıları ile, North Devon'un birkaç bölgesini içine alan Honiton dantela bölgesidir; diğeri de, Buckingham, Bedford ve Northampton eyaletlerinin büyük bir kısmıyla, Oxfordshire ve Huntingdonshire'ın sınır kesimlerini kapsayan yerlerdir. İşler, genellikle, tarım işçilerinin kulübelerinde yapılır. Manüfaktürcülerin çoğu 3.000'e kadar dantelacı çalıştırırlar ve bunların büyük bir çoğunluğu çocuk ve genç kızlardır. Dantela yapımı ile anlatılan şeyler burada da ayrıca yinelenir, yalnızca burada "patron evleri" yerine "dantela okulu" deyimi kullanılır ve buralar yoksul kadınların işlettiği kulübelerdir. Beş ya da daha küçük yaşlardan başlayarak çocuklar oniki ya da onbeş yaşlarına kadar bu okullarda çalışırlar; ilk yıl, çok küçükler, dört ile sekiz saat çalışırlar, daha sonraları ise, sabah altıdan gece sekize, ona kadar çalışırlar. "Odalar genellikle küçük kulübelerin oturma odalarıdır, ocakların bacaları hava girmesin diye kapatılmıştır, çocuklar çoğu zaman kışın bile yalnız kendi ısıları ile ısınmak zorundadırlar. Bazan da, bu sözde sınıflar, küçük depolar gibidir ve içlerinde ocak bile yoktur. ... Bu daracık yerler tıka-basa doldurulur ve böylece hava solunmayacak duruma gelir. Ayrıca bir de, lağımların, helâların ve bu gibi küçük kulübelerin çevresinde her zaman görülen pislik, sağlığa çok zararlı etkiler yapar." Yerin büyüklüğüne gelince: "Bir dantela okulunda 18 kız ve bir bayan öğretmen, her insana 35 *foot* küp düşüyor; bir diğerinde, 18 kişi, insan başına 24½ *foot* küp, koku da-

* *l.c.*, s. XXI, XXII.

yanılmaz bir derecede. Bu sanayide, 2 ve 2½ yaşında çocukların çalıştığı da görülür."*

Buckingham ve Bedford eyaletlerinde dantelacılığın bittiği yerlerde, hasır örücülüğü başlar ve Hertfordshire'ın geniş bir kısmıyla Essex'in batı ve kuzey kesimlerine kadar uzanır. 1861 yılında, hasır örücülüğü ile hasır şapka yapımında 40.043 kişi çalışıyordu; bunların 3.815'i her yaştan erkek, geri kalan 14.913 kişinin 7.000'i yirmi yaşın altında çocuk olmak üzere kadındı. Dantela okulları yerine buralarda da "hasır örgü okullarını" görüyoruz. Çocuklar hasır örme öğrenimine genellikle 4 yaşında, bazan da 3-4 yaş arasında başlıyorlar. Kuşkusuz, öğrenim gördükleri de yok. Çocuklar, ilkokullara, kendi aralarında, "sahici okul" diyorlar ve böylece, yarı-aç analarının öngördüğü günde 30 yardalık işi bitirmek için hapsedildikleri bu kanemici yerlerden, ilkokulları ayırdediyorlar. Bu aynı analar, bunları okuldan sonra çoğu zaman gece 10, 11, 12'ye kadar çalıştırıyorlar. Sürekli olarak ıslatmak zorunda oldukları kamış, dudaklarını ve parmaklarını kesiyor. Londra'daki bütün hekimlerin genel kanısı olarak Dr. Ballard, bir yatak odası ile işyerinde her insan için en az 300 *foot* küpe gerek olduğunu belirtiyor. Ne var ki, hasır okullarında yer, dantela okullarından daha cimrice kullanılıyor ve "bir kişiye 12⅓, 17, 18½ ve 22 *foot* küpün altında yer düşüyor". Komisyon üyelerinden Mr. White, bu sayılardan en küçüğünün, eğer bir çocuk boyutları 3 *foot* olan bir kutuya konulsa, burada kaplayacağı yerin yarısından daha azını temsil edeceğini söylüyor. İşte çocukların, 12 ya da 14 yaşlarına kadar yaşamdan tattıkları zevk bu. Sefil ve yarı-aç yaşayan ana-babaların düşündükleri tek şey, çocukların elden geldiğince çok para kazanmaları. Çocuklar ise biraz büyür büyümez, çok

* *l.c.*, s. xxix, xxx.

doğal olarak ana-babalarına on paralık değer vermiyorlar ve onları bırakıp gidiyorlar. "Böyle yetiştirilen insanlar arasında bilisizlik ve kötülüğün yaygın olması çok doğaldır. ... Ahlâk en düşük düzeyde. Kadınların pek çoğunun evlilik-dışı çocukları vardır ve bu kadınların yaşları o kadar küçüktür ki, suç istatistikleri ile ilgili olanları bile şaşkınlığa düşürür."* Ve bu örnek ailelerin anayurdu, Avrupa için örnek bir hıristiyan ülke oluyor; bu sözleri, hıristiyanlık üzerindeki derin bilgisi hiç kuşku götürmeyen Kont Montalembert söylüyor!

Yukarda sözü edilen sanayilerde zaten acınacak düzeyde olan ücretler (hasır örme okullarında bir çocuğun alabileceği en yüksek ücret, ender olarak 3 şiline ulaşabilir), her yerde ve özellikle dantela bölgelerinde egemen olan aynî sistemle, nominal miktarının çok daha altına düşer.**

Karl Marx, aynı yapıt, s. 489-493.

Kapital, Birinci Cilt, 477-480.

*

Fabrika sistemindeki gelişme ile onunla yürüyen tarımda devrimle birlikte, diğer sanayi kollarında üretim yalnız genişlemekle kalmaz, bunların niteliklerini değiştirir. Fabrika sisteminde uygulanan ve üretim sürecinin bütün evrelerini tahlil etme ve ortaya çıkan sorunları, mekanik, kimya ve diğer bütün doğabilimlerinin yardımıyla çözümleme ilkesi, artık, her yerde geçerli ve uygulanan bir ilke halini alır. Demek ki, makine, manüfaktür sanayilerine, bir ayrıntı süreç, daha sonra başka bir ayrıntı süreç olarak yavaş yavaş sızmış olur. Böylece, manüfaktürün eski işbölümüne dayanan örgüt-

* *l.c.*, s. xl, xli.
** *Child. Empl. Comm., I. Rep.*, 1863, s. 185.

lenmesinin katılaşmış yapısında bir gevşeme olur, çözüşür ve sürekli değişmelerin yolunu açar. Bundan bağımsız olarak kolektif işçinin bileşiminde, birlikte çalışan kimselerin yapısında köklü bir değişme olur. Manüfaktür döneminin tersine, bundan böyle işbölümü, mümkün olan her yerde, kadınların, her yaştan çocukların, vasıfsız işçilerin çalıştırılmalarına, yani İngiltere'de karakteristik bir deyimle ifade edildiği gibi, tek sözcükle, ucuz emeğe dayanır. Bu, yalnız, makine kullanılsın kullanılmasın geniş boyutlu üretim kolları için değil, ister çalışan kimselerin evlerinde, ister küçük işyerlerinde yapılsın, ev sanayileri denilen üretim biçimleri için de geçerliydi. Modern denilen bu ev sanayiinin, bağımsız kent elzanaatlarını, bağımsız köylü tarım işletmelerini ve her şeyden önce de, işçi ile ailesinin içinde yaşadığı bir evin varlığını önkoşul olarak gerektiren eski tarz ev sanayii ile ad benzerliği dışında ortak bir yanı yoktur. Bu eski tarz sanayi, şimdi, fabrikanın, manifaktürün ya da eşya deposunun, bir dış bölümü halini almıştır. Sermaye, tek bir yerde geniş kitleler halinde topladığı ve doğrudan doğruya komuta ettiği fabrika işçilerinden, manüfaktür işçilerinden ve elzanaatçılarından başka, şimdi, gözle görünmeyen iplerle, diğer bir orduyu da harekete getirmiştir: bunlar, büyük kentlerde oturanlarla birlikte bütün ülke yüzeyine yayılmış bulunan ev sanayii işçileridir. Bir örnek: Londonderry'deki Tillie gömlek fabrikasında 1.000 işçi çalışıyor, ve ülkenin her yanına dağılmış 9.000 kişi de kendi evlerinde gene bu fabrika için çalışıyorlar.*

Ucuz ve henüz olgunlaşmamış emek-gücünün sömürülmesi, modern manüfaktürde gerçek fabrika sisteminden çok daha utanç verici bir biçimde yapılmıştır. Bunun nedeni de, fabrika sisteminin teknik temelinin, ya-

* *Ch. Empl. Comm., II. Rep.*, 1864, s. lxviii, n° 415.

ni adale gücünün yerini makinenin almasının ve yapılan işin hafiflemesinin, manüfaktürde hemen hemen hiç sözkonusu olmaması, ve aynı zamanda, kadınlarla çok küçük çocukların, zehirli ya da sağlığa zararlı maddelerin etkilerine en acımasız biçimde bırakılmasıdır. Bu sömürünün, ev sanayii denilen üretim kollarında manüfaktürden daha utanç verici olmasının nedeni, dağınık oldukları için işçilerdeki direnme gücünün azalması; işveren ile işçi arasında bir yığın soyguncu asalağın yer alması; ev sanayiinin, daima, ya fabrika sistemiyle, ya da aynı üretim kolundaki manüfaktür ile rekabet etme zorunda kalması; yoksulluğun işçiyi, yer, ışık, havalandırma gibi en gerekli çalışma koşullarından yoksun bırakması; çalışmanın gitgide daha düzensiz duruma gelmesi; ve ensonu, büyük sanayi ile tarımın "fazlalık" haline getirdiği yığınların son sığınakları olan bu yerlerde işçiler arasındaki rekabetin en son noktaya ulaşmasıdır. Üretim araçlarında bile ilk kez fabrika sisteminde sistemli biçimde uygulanan tasarruf, burada, başlangıcından beri, emek-gücünün en acımasız biçimde israfı ve işçinin en normal çalışma koşullarından yoksun bırakılması sonucunu doğurmuştu — şimdi bir sanayi kolunda emeğin toplumsal üretkenliği ve birbirine bağlı süreçlerin teknik temeli ne kadar az gelişmiş olursa, bu tasarruf da, uzlaşmaz karşıt ve öldürücü yanını o derecede ortaya koyuyor.

Karl Marx, aynı yapıt, s. 485-486.
Kapital, Birinci Cilt, s. 472-473.

*

Kadınlarla çocukların emeğinin düpedüz kötüye kullanılması, yaşama ve çalışma için gerekli her türlü normal koşullardan işçilerin tamamen yoksun bırakılmaları ve, aşırı-çalışma ile gece işinde uygulanan düpedüz

zulüm yoluyla emek-gücünde sağlanan ucuzluk, en sonunda aşılması olanaksız doğal engellere gelip dayanır. Bu yöntemlere dayanarak meta fiyatlarında sağlanan ucuzluk ile, genellikle kapitalist sömürü de son sınırına gelmiş demektir. Ensonu bu noktaya gelindiğinde —bu, uzun yıllar alır— makine kullanma ve bundan böyle dağınık ev sanayileri ile manüfaktürlerin de fabrika sanayilerine dönüşme saati gelip çatmış demektir.

Bu hareketin en muazzam örneği, giyim eşyası üretiminde görülür. Çocukları Çalıştırma Komisyonunun sınıflandırmasına göre, bu sanayi, hasır şapka yapımcılarını, kadın şapkası yapımcılarını, berecileri, terzileri, kadın giyim eşyası yapımcılarını, gömlekçileri, korsecileri, eldivencileri, ayakkabıcıları ve kravat, yaka vb. yapımı gibi pek çok küçük kolları kapsar. 1861 yılında bu sanayilerde çalışan kadınların sayısı İngiltere ile Gal'de 586.298 olup, bunların 115.242'si hiç değilse 20 yaşın, 16.650'si de 15 yaşın altındaydı. Birleşik Krallık'ta bu işçilerin sayısı, 1861 yılında, 750.334 idi. İngiltere ile Gal'de, şapkacılıkta, ayakkabıcılıkta, eldivencilikte ve terzilikte çalışan erkeklerin sayısı 437.969 olup, bunların 14.964'ü 15 yaşın altında, 89.285'i 15 ile 20 yaş arasında ve 333.117'si yirmi yaşın üzerindeydi. Küçük sanayi kollarından çoğu, bu sayılara dahil edilmemiştir. Ama, biz, bu rakamları oldukları gibi alırsak, 1861 sayımına göre yalnız İngiltere ve Gal için 1.024.267 kişilik bir rakam elde ederiz ve bu, aşağı yukarı tarım ve hayvancılıkta çalışan insan sayısı kadardır. Böylece, makinenin yarattığı mucize ile, bu derece muazzam ürün kitlesinin doğmasına ve bu derece muazzam işçi kitlesinin serbest kalmasına niçin yolaçtığını anlamaya başlarız.

Giyim eşyası üretimi, kısmen parçaları dağınık bir şekilde zaten hazır bulunan işbölümünü, atelyelerinde, yalnızca yeniden uygulayan manüfaktürlerde, kısmen kü-

çük elzanaatı ustaları tarafından yürütülür; ne var ki, bu ustalar, eskiden olduğu gibi bireysel tüketiciler için değil de, şimdi manüfaktürler ve mağazalar için çalışmakta ve bu, öyle ölçülere ulaşmaktadır ki, bazı kent ve kasabalar ile dolaylarında, örneğin kunduracılık gibi işler, çoğu zaman bölgeyi bütünüyle içine alan uzmanlık alanları haline gelmektedir; ve ensonu bu üretim, büyük ölçülerde, manüfaktürlerin, mağazaların ve hatta küçük zanaat ustalarının, işyerlerinin uzantılarını oluşturan ev sanayii işçileri tarafından sağlanır.*

Hammadde vb., makine sanayii tarafından sağlanır, lütuf ve inayete terkedilmiş ucuz insan malzemesi kitlesi (*taillable à merci et miséricorde***) ise, makine sanayii ve geliştirilmiş tarımın "özgür hale getirdiği" insanlardan oluşur. Bu sınıftan manüfaktürler, kaynaklarını, esas olarak, kapitalistin, talepteki herhangi bir artışı karşılamak için elinin altında hazır donatılmış bir ordu bulundurma gereksinmesine borçludurlar.*** Bununla birlikte, bu manüfaktürler, dağınık elzanaatları ile ev sanayilerinin geniş bir temel olarak varlıklarını sürdürmelerine izin vermiştir. Bu işkollarında büyük ölçüde artı-değer üretimi ve yaptıkları ürünlerin gitgide ucuzlaması, başlıca, sefil bir yaşamı sürdürmeye ancak yetecek kadar düşük ücret ödenmesi ve emek-zamanının insan vücudunun dayanabileceği son sınıra kadar uzatılması nedeniyle olmuştur. Gerçekten de, metalar haline dönüştürülen insan teri ve kanının ucuzluğu sayesinde, pazarlar, sürekli genişlemiş ve günden güne de genişle-

* İngiltere'de kadın şapkacılığı ve terziliği, çoğu kez, işverene ait binalarda yapılır; kadın işçilerin bazıları buralarda kalırlar, bazıları da başka yerlerde otururlar.

** Acıma ve merhamete sığınmış. —ç.

*** Komisyon üyesi Mr. White, hemen hemen hepsi kadın olan, 1.000 ilâ 1.200 kişi çalıştıran askerî bir elbise manüfaktürü ile, 1.300 kişi çalıştıran bir ayakkabı fabrikasını ziyaret etmişti; buralarda çalışanların neredeyse yarısı çocuk ve genç işçilerdi.

mektedir; İngiliz zevkleri ile alışkanlıklarının ağır bastığı İngiliz sömürge pazarları için durum özellikle böyledir. En sonunda kritik noktaya ulaşmıştır. Eski yöntemin temelleri, azçok sistemli bir işbölümü ile birlikte işçilerin düpedüz ve zalimce sömürülmesi, artık pazarların genişletilmesine yetmediği gibi, ondan da daha hızlı gelişen kapitalistler arasındaki rekabeti karşılamaktan uzaktı. Makinenin öne geçmesi saati gelip çatmıştı. Elbisecilik, terzilik, ayakkabıcılık, şapkacılık ve birçok benzeri gibi bu geniş üretim alanının bütününe aynı derecede saldıracak olan, kesin sonuçlu devrimci makine, dikiş makinesiydi.

Büyük sanayiin gelişmesinden beri, bütün makinelerin elattığı yeni sanayi kollarında işçi sınıfı üzerinde yapmış olduğu etkinin aynısını, dikiş makinesi yapıyor. Çok küçük yaştaki çocuklar başıboş kalmışlardı. Makinede çalışan işçilerin ücretleri, çoğu yoksulun da yoksulu olan ev işçilerine göre yükselmiştir. Daha iyi durumdaki elzanaatçılarının ücretleri, makinenin rekabetiyle düşmüştür. Yeni makine işçileri, özellikle kızlar ve genç kadınlardır. Mekanik kuvvetin yardımıyla, bunlar, erkeklerin ağır işler üzerindeki tekelini yıkmışlar, hafif işlerden yaşlı kadınları ve küçük çocukları sürüp atmışlardır. Londra'da son on yılda açlık sonucu ölümlerdeki korkunç artış, dikiş makinesinin yayılması ile paralel gitmektedir.* Yeni kadın işçiler, şimdi, makineyi, makinenin ağırlığına, büyüklüğüne ve özelliğine göre, bazan oturarak, bazan ayakta, elleriyle ve ayaklarıyla ya da yalnız elleriyle çalıştırıyorlar ve büyük emek-gücü harcıyorlardı. Eski düzene göre daha az olmakla birlikte, uzun süre çalışmaları nedeniyle, bu yaptıkları iş sağlığa

* Bir örnek. Genel sayım memurunun 26 Şubat 1864 tarihli haftalık raporunda, 5 tane açlıktan ölüm olayı vardı. Aynı gün *The Times*, bir başka olayı daha bildiriyordu. Tek bir haftada açlık nedeniyle altı ölüm olayı!

zararlıydı. Dikiş makinesinin zaten dar ve kalabalık odalara girmesiyle, sağlığa zararlı koşullar, daha da artmış oldu. Bay Lord bu konuda şöyle diyor: "Tavanları çok alçak olan ve içlerinde 30 ilâ 40 makine işçisinin çalıştıkları odalara girildiği zaman karşılaşılan durum dayanılmaz derecede. ... Ütüleri kızdırmak için kullanılan gaz sobalarından doğan sıcaklık çok korkunç. ... Çalışma saatlerinin ılımlı olduğu, yani sabah saat sekizden akşam altıya kadar olduğu zamanlarda bile, böyle yerlerde her gün üç-dört kişi bayılıp kendinden geçiyor."*

Üretim araçlarındaki devrimin zorunlu bir sonucu olan sanayi yöntemlerindeki devrim, karmakarışık geçiş biçimleriyle sonuca ulaştı. Bu biçimle, dikiş makinesinin, şu ya da bu sanayi kolunda egemen duruma gelmesine, çalıştığı süreye, işçilerin daha önce içinde bulundukları koşullara, manüfaktürün, elzanaatlarının ya da ev sanayiinin, bu sanayi kolundaki ağırlığına, işyerlerine ödenen kiraya vb. bağlı olarak değişiklikler gösterir.** Örneğin, işin büyük kısmının zaten basit elbirliği ile örgütlenmiş olduğu elbisecilikte, dikiş makinesi, başlangıçta, bu manüfaktür biçimi sanayi kolunda yalnızca yeni bir öğe oldu. Terzilikte, gömlekçilikte, kunduracılıkta vb., bütün biçimler içiçeydi. Bir yerde, gerçek anlamıyla fabrika sistemi vardı, bir diğerinde, aracılar, hammaddeyi, kapitalist *en chef**** alıyor, "oda" ya da "tavan aralarında" dikiş makinelerinin çevresinde, 10-50 ya da daha fazla işçi topluyordu. Ensonu makinenin bir sistem halinde

* *Child. Empl. Comm., Second Rep.*, 1864, s. lxvii, n° 406-9; s. 84, n° 124; s. lxxiii, n° 441; s. 68, n° 6; s. 84, n° 126; s. 78, n° 85; s. 76, n° 69; s. lxxii, n° 438.

** "Gerekli binalar ile işyerlerinin kira bedelinin, bu noktada en önemli öğe olduğu anlaşılıyor; bu nedenle, küçük girişimlere ve ailelere iş verme esasına dayanan eski sistemin en uzun sürdüğü ve en erken başladığı yer başkent olmuştur." (*l.c.*, s. 83, n° 123.) Bu tümcenin son kısmı, yalnızca kunduracılığa aittir.

*** Şef olarak. —ç.

örgütlenmediği ve küçük boyutlarda da kullanılabileceği yerlerde daima olduğu gibi, zanaatçılar ile ev işçileri, kendi aileleri ya da dışardan sağlanan az miktarda emekle kendi dikiş makinelerinden yararlanıyorlardı.* Bugün İngiltere'de egemen olan sistemde ise, kapitalist, çok sayıda makineyi kendisine ait binalarda topluyor ve bu makinelerin yaptıkları nesneleri, üzerlerinde daha fazla işlenmesi için ev işçilerine dağıtıyordu.** Geçiş biçimlerindeki bu çeşitlilik, gene de gerçek anlamıyla fabrika sistemine dönüşme eğilimini gizleyememektedir. Bu eğilim dikiş makinesinin taşıdığı özellik ile de besleniyor ve bu makinenin çeşitli işlerde kullanılması, daha önce çeşitli kollara ayrılmış bulunan işlerin tek çatı ve yönetim altında toplanmasını kolaylaştırıyordu. Ayrıca, hazırlık niteliğindeki iğne işleri ile diğer bazı işlemlerin, makinenin bulunduğu binalarda yapılmasının daha uygun olacağı koşulları yarattığı gibi, el dikişçilerine ve kendi makineleri ile çalışan ev işçilerine de kaçınılmaz olarak elkoyar. Bu kaçınılmaz son, zaten bazılarını yakalamıştır bile. Dikiş makinelerine sürekli olarak artan miktarlarda sermaye yatırılması,*** makine ile yapılan malların üretimini kamçılıyor, pazarları bu mallar ile doldurup taşırıyor ve böylece ev işçilerine, makinelerini satma zamanının geldiğini haber veriyordu. Bizzat bu makinelerin üretimindeki aşırılık da, sürüm güçlüğü içersinde kıvranan üreticileri, bunları haftalık olarak kiraya vermeye zorluyor, böylece de küçük makine sahiplerinin bu öldürücü rekabet altında ezilip gitmelerine yolaçıyordu.**** Makinelerin yapısındaki sürekli değişiklikler

* Eldivencilik ile işçilerin durumunun yoksullardan pek de farklı olmadığı diğer sanayilerde, bu durum görülmez.

** *l.c.*, s. 83, n° 122.

*** Toptancı çizme ve ayakkabı işinde yalnız Leicester'de, 1864 yılında 800 dikiş makinesi kullanılıyordu.

**** *l.c.*, s. 84, n° 124.

ve gittikçe ucuzlamaları, eski tiplerin fiyatını her gün biraz daha düşürüyor, bunların, kitle halinde, gülünç fiyatlarla, bunları kârlı bir şekilde çalıştırabilecek tek insan olan büyük kapitalistlere satılmalarına neden oluyordu. Ensonu, insanın yerini buhar makinelerinin alması, bütün benzeri devrimlerde olduğu gibi burada da öldürücü darbeyi indiriyordu. Başlangıçta, buhar gücünün kullanılması, makinelerde düzensizlik, hızlarını ayarlama zorluğu, hafif olanların çabuk yıpranıp aşınması vb. gibi salt teknik güçlüklerle karşılaşılıyor ve deneyimlerle bunların hepsinin de üstesinden geliniyordu.* Bir yandan, birçok makinenin geniş bir manüfaktürde toplanması, buhar gücünün kullanılmasına yolaçarken, öte yandan, buharın insan adalesi ile rekabeti de, makineler ile insanların büyük fabrikalarda toplanmasını hızlandırıyordu. Böylece İngiltere, şimdi, yalnızca muazzam giyim eşyası sanayiinde değil, yukarda sözü edilen işkollarının çoğunda, manüfaktürün, elzanaatlarının ve ev işinin uzun süre önce ortaya çıkan büyük sanayiin etkisi altında tümüyle değişen ve düzeni bozulan bu üretim biçimlerinin herbiri fabrika sistemine dönüştükten sonra, bunun içerdiği toplumsal gelişme öğelerinin hiçbirisine karışmadan, fabrika sisteminin bütün dehşetini daha da canlı bir biçimde yaşamaktadır.**

Bu kendiliğinden başlayan sanayi devrimine, fabri-

* Örnekler: Londra'da Pimlico ordu elbise deposu, Londonderry'de Tillie ve Henderson gömlek fabrikası ve Limerick'te 1.200 işçi çalıştıran Tait elbise fabrikası.

** *Tendency to Factory System* (*l.c.*, s. lxvii. "Şu sırada bütün işkolu bir geçiş durumunda olup, dantelacılığın, dokumacılığın vb. geçirdiği aynı değişikliği geçiriyor." (*l.c.*, n° 405.) "Tam bir devrim." (*l.c.*, s. xlvi, n° 318.) 1840 yılında, Çocukları Çalıştırma Komisyonunun görev tarihinde çorap yapımı henüz bir el işiydi. 1846'dan beri, buharla çalışan çeşitli makineler kullanılmaya başlandı. İngiltere'de çorap yapımında her iki cinsiyetten ve 3 yaşından yukarı her yaştan çalıştırılanların toplam sayısı, 1862 yılında 120.000 kadardı. 11 Şubat 1862 tarihli Parlamento kararına göre, bunlardan ancak 4.063'ü fabrika yasaları kapsamına giriyordu.

ka yasalarının, kadınları, gençleri ve çocukları çalıştıran bütün sanayi kollarına uygulanması yapay olarak yardımcı olmuştur. İşgününün süresi, yemek ve dinlenme paydosları, başlangıç ve bitiş saatlerinin zorunlu olarak düzenlenmesi, çocuklar için vardiya sisteminin uygulanması, belli bir yaşın altındaki çocukların çalıştırılması yasağı vb., bir yandan daha fazla makine kullanılmasını* ve devindirici güç olarak adale yerine buhar gücünün geçmesini zorunlu kılar.** Öte yandan, zaman kaybını telâfi etmek için, ortaklaşa kullanılan üretim araçlarında, fırınlarda, binalarda vb., bir genişleme olur, yani kısacası, üretim araçlarında daha büyük bir yoğunlaşma ve buna uygun olarak işçilerin sayısında bir artma meydana gelir. Fabrika yasasının tehdit ettiği bu manüfaktür adına tekrar tekrar ve hararetle öne sürülen başlıca itiraz, aslında, işin eski ölçüsünde sürdürülebilmesi için daha büyük miktarda sermaye yatırılması gereğini saklamasıydı. Ama ev sanayii denen ve bunlarla manüfaktür arasındaki ara biçimlerdeki emek açısından işgünü ile çocukların çalıştırılmaları konusunda getirilen sınırlamalar, bu sanayilerin yıkımı demektir. Çünkü, ucuz emek-gücünün sınırsız bir şekilde sömürülmesi, bunların rekabetteki güçlerinin tek temelidir.

Karl Marx, aynı yapıt, s. 494-499.

Kapital, Birinci Cilt, s. 481-486.

*

* Örneğin, çömlekçilik işkolu için, Britain Pottery (Glasgow) firmasından Mr. Cochrane şöyle demiştir: "Üretim miktarını devam ettirmek için çok sayıda makine kullanma yoluna gittik ve bunları hünersiz işçiler çalıştırmaktadırlar; eski yönteme göre daha fazla üretimde bulunabileceğimize, her geçen gün daha fazla inanmaktayız." (*Rep. of Insp. of Fact.*, 31st Oct., 1865, s. 13.) "Fabrika yasaları, daha fazla makine kullanılması yolunda etki yapmaktadır." (*l.c.*, s. 13-14.)

** Böylece, çömlekçiliğin, fabrika yasaları kapsamına alınmasıyla, elle kullanılan çarkların yerine, çok sayıda buharlı çarklar kullanılmaya başlandı.

Fabrika yönetmeliği, yalnız, fabrikalardaki, manüfaktürlerdeki vb. emeği düzenlediği sürece, yalnızca sermayenin sömürme hakkına bir müdahale olarak görülüyordu. Ama bu düzenleme "ev-emeği"* denilen alana uzanır uzanmaz, bu, doğrudan doğruya *patria potestas*'a, ana-babalık otoritesine bir saldırı olarak kabul edildi. Yufka yürekli İngiliz Parlamentosu, uzun süre bu adımı atmaktan çekinmişti. Ne var ki, gerçeklerin gücü, en sonunda, büyük sanayiin, geleneksel ailenin dayandığı ekonomik temeller ile, buna bağlı bulunan aile emeğini yıkmakla, bütün geleneksel aile bağlarını da gevşettiğini kabul etmek durumunda kaldı. Çocuk haklarının ilân edilmesinin zamanı gelmişti.

Karl Marx, aynı yapıt, s. 513.

Kapital, Birinci Cilt, s. 499-500.

*

Delme makinesinin (fırça tahtalarında delik yapmak için) genel olarak kullanılmaya başlanması, fırça yapımındaki süreçlerden birini hızlandırmış ve kolaylaştırmıştır. "Yerleştiricilere" (kılları tahtaya yerleştiren sanatçılar) olan talep artmış; ve gitgide uzmanlaşan bu işlem, emekleri ucuz olduğundan kadınların payına düşmüştür. Kadınlar, evde kıl yerleştirerek çalışmaya başlamışlar ve parça-başına para almışlardır. Böylece, ev sanayiine başvurmanın büyümesine, bu durumda, teknikteki ilerleme (delme makinesi) işbölümündeki ilerleme (kadınlar kıl yerleştirmenin dışında bir şey yapmıyorlar) ve kapitalist sömürüdeki ilerleme (kadın ve kızların emeğinin ucuz olması) neden olmuştur. Bu örnek, büyük bir açıklıkla göstermektedir ki, *ev sanayii hiç de*

* Dantelacılık ile hasır örmeciliğinde gördüğümüz ve Sheffield, Birmingham vb. metal işlerinde daha ayrıntılı şekilde gösterilebileceği gibi, bu tür işler genellikle küçük işyerlerinde yapılmaktadır.

kapitalist manüfaktür kavramını ortadan kaldırmaz, tersine, bazan *onun daha da geliştiğinin bir belirtisidir.*

W. I. Lenin, *Die Entwicklung des Kapitalismus in Rußland, Werke,* Band 3, Berlin 1956, s. 421.

V. İ. Lenin, *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi,* s. 362-363.

*

Küçük sanayilerde ve manüfaktürde, her zaman ataerkil ilişkilerin kalıntılarını ve kişisel bağımlılığın çeşitli biçimlerini görürüz, bunlar, kapitalist iktisadın genel koşullarında, çalışan halkın durumunu son derece kötüleştirir ve onları küçültür, bozar. Çoğu kez ülkenin çeşitli kısımlarından gelen işçi yığınlarını biraraya toplayan geniş-ölçekli makineli sanayi, ataerkilliğin ve kişisel bağımlılığın kalıntılarını hoşgörmeyi kesinlikle reddeder ve "geçmişi" gerçekten "küçük gören tutumuyla" göze çarpar. Üretimi düzenleme ve onun üzerinde kamu denetimi kurma zorunluluğuna yolaçan ve bu olanağı yaratan esas koşullardan biri de, modası geçmiş geleneklerden bu kopuştur. Özellikle, fabrikanın nüfusun yaşam koşullarında yarattığı değişimden sözederken, kadın ve çocukların üretime çekilmesinin,* temelde ilerici olduğunu belirtmek gerekir. Kapitalist fabrikanın, çalışan nüfusun bu kategorilerini özellikle zor koşullar içine soktuğu ve işgününün düzenlenmesi ve kısaltılmasının, sağlığa uygun emek koşulları sağlanmasının vb., onlar için özellikle gerekli olduğu tartışılmaz bir gerçektir; ama sanayide kadın ve çocuk çalıştırılmasını tümüyle yasaklama ya da bu tip işe yer vermeyen ataerkil yaşam biçimini koruma çabaları, gerici ve ütopik olacaktır. Geniş-ölçekli makineli sanayi eskiden dar ev, aile ilişkileri çer-

* *Kılavuz*'a göre, 1890'da Avrupa Rusyası'ndaki fabrika ve atelyeler 210.207'si (%24) kadın, 17.793'ü (%2) oğlan çocuk ve 8.216'sı (%1) kız çocuk olan, toplam 875.764 işçi çalıştırıyordu.

çevesinden hiç çıkmayan nüfusun bu kategorilerinin ataerkil tecridini yıkmakla, onları toplumsal üretime doğrudan doğruya katmakla, onların gelişmesini hızlandırır, bağımsızlıklarını artırır; başka bir deyişle, kapitalist-öncesi ilişkilerin ataerkil hareketsizliğiyle kıyaslanamayacak ölçüde üstün olan yaşam koşulları yaratır.*

V. İ. Lenin, aynı yapıt, s. 563-565.

Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi, s. 474-475.

*

* "Yoksul dokumacı-kadın, babasının ve kocasının ardından fabrikaya gider ve onların yanında ve onlardan bağımsız olarak çalışır. O da, erkek gibi, ekmeğini kazanmaktadır." "Fabrikada ... kadın, kocasından ayrı, tamamen bağımsız bir üreticidir." Kadın fabrika işçileri arasında, okuryazarlık görülmemiş bir hızla yayılmaktadır. (*Vladimir Eyaleti Sanayileri*, III, 113, 116, 112 ve diğer yerlerde.) Bay Karizomenov şu sonucu çıkarmakta tamamen haklıdır: sanayi, "kadının, aileye... kocaya olan iktisadî bağımlılığını yıkar. ... Fabrikada kadın erkeğe eşittir; bu proleterliğin eşitliğidir. ... Sanayiin kapitalistleşmesi, kadının ailedeki bağımsızlığı uğruna savaşımında önemli bir etkendir." "Sanayi, kadın için, ailesinden ve kocasından tümüyle bağımsız olduğu yeni bir durum yaratır." (*Yuridiçeski Vestnik*, 1883, n° 12, s. 582, 596.) *Moskova Eyaletine Ait İstatistiki Sonuçlar*'da (c. VII, Kısım II, Moskova 1882, s. 152, 138-139), araştırmacılar, elle ve makine ile çorap yapımında çalışan kadınların durumunu karşılaştırmaktadırlar. El işçilerininkiler ise 14-30 kopek kadardır. Makine üretiminde çalışan kadının koşulları şöyle tanımlanmaktadır: "... Karşımızda özgür, hiçbir engel tanımayan, aileden ve köylü kadının yaşam koşullarını oluşturan her şeyden kurtulmuş bir genç kadın, her an bir yeni, bir başka yer için, bir patronu bir başkası için terkedebilecek ve her an kendini işsiz ... bir lokma ekmekten yoksun bir durumda bulabilecek bir genç kadın durmaktadır. ... El üretiminde örücülerin ücreti pek azdır, yiyeceğini karşılamaya yetmeyen, yalnızca eğer o, verilmiş-toprak sahibi olan ve çiftçilik yapan bir ailenin üyesi olarak, kısmen o toprağın ürününden de yararlanıyorsa, kabul edilebilir bir kazançtır; makine üretiminde, çalışan kadın, yiyecek ve çaya ek olarak, ... ailesinden uzakta yaşamasını ve ailenin topraktan aldığı gelir olmaksızın geçinmesini mümkün kılan bir kazanç da sağlar. ... Üstelik, bugünkü koşullarda, makine sanayiindeki kadın işçinin kazancı daha güvenlidir."

TARIM proletaryasının doğumundan sonra, başlangıçta, burada ataerkil ilişki, Almanya'da hemen her yerde hâlâ varolan o çiftçi ile yanaşmaları arasındaki aynı ilişki gelişti ve aynı zamanda sanayi uğruna yok edildi. Bu ilişki varolduğu sürece, tarım-işçileri arasında yoksunluk daha az ve daha seyrek görüldü, yanaşmalar çiftçinin yazgısını paylaştılar ve yalnız en çaresiz hallerde işlerine son verildi. Ama artık her şey değişti. Şimdi hemen hepsi çiftçilerin ancak gereksindikçe çalıştırdığı gündelikçilerdir ve dolayısıyla çoğu zaman haftalarca, ama özellikle kışın tamamen işsizdirler. Ataerkil ilişki sırasında yanaşmalar ve aileleri çiftçinin çiftliğinde oturu-

yor, çocukları orada yetişiyor ve çiftçi yetişen kuşağı çiftliğinde çalıştırma yollarını doğal olarak arıyordu ve o zaman gündelikçilik kural değildi, istisna idi. Her çiftlikte gereğinden daha çok sayıda işçi bulunuyordu. Onun için bu ilişkiyi kesmek, yanaşmayı çiftlikten uzaklaştırmak ve gündelikçiye dönüştürmek çiftçinin de çıkarınaydı. Bu, yüzyılın yirmili yıllarının sonuna doğru büyük ölçüde genellikle tamamlandı, ve bunun sonucu, fizik deyimiyle, şimdiye kadar gizil fazla nüfusun özgür kılınması, ücretin düşmesi ve yoksulluk oranının işitilmedik ölçüde artması oldu. Fabrika bölgeleri nasıl *değişen yoksulluğun* başlıca konaklama yeriyse, o zamandan beri tarım bölgeleri de *sürekli yoksulluğun* konaklama yeri oldu; ve Yoksullar Yasasında yapılan değişiklik, kırsal toplulukların her gün artan yoksullaşmasına karşı resmî iktidarın almak zorunda kaldığı ilk önlem oldu. Üstelik, tarımın gittikçe daha geniş-ölçekte yapılır olması, harman makinesinin ve başka makinelerin kullanılmaya başlanması, ve kadınların ve çocukların tarlalarda daha çok çalıştırılması (ki bu öylesine yaygındır ki, sonuçlarını özel, resmî bir komisyon daha yeni araştırdı), burada da çok sayıda erkek işçiyi ekmeksiz bıraktı. Sınaî üretim sisteminin büyük tarımsal işletmeyle, tam burada pek önemli olan ataerkil ilişkiyi yok etmekle, tarıma makineyi, buhar gücünü, kadın ve çocuk emeğini sokmakla kendine nasıl yol açtığını ve çalışan insanlığın son, durağan yanını devrimci harekete nasıl sürdüğünü görüyoruz. Ama tarım durağanlığını ne kadar uzun zaman koruduysa, işçinin yükü o kadar ağır oldu, buradaki eski toplumsal ilişkilerin kopması o kadar korkunç oldu. "Fazla nüfus" birdenbire günışığına çıktı ve, sanayi bölgelerinde olduğu gibi, artan üretimle giderilemedi. Ürünlerini satın alacak kişiler oldukça yeni fabrikalar her zaman kurulabilir, ama yeni arazi yaratıla-

maz. İşlenmemiş arazilerin tarıma alınması riskli bir spekülasyondu, çünkü Barıştan beri bu işe çok sermaye yatırılmıştı. Bunun zorunlu sonucu, işçiler arasındaki rekabetin doruğuna yükselmesi ve ücretin en alt düzeye düşmesiydi. Eski Yoksullar Yasası yürürlükte kaldığı sürece, işçiler yardım sandığından yararlandı; ücret elbette daha da düştü, çünkü çiftlik sahipleri şimdi olabildiği kadar çok sayıda işçiyi yardım sandıklarına göndermeye bakıyorlardı. Fazla nüfus yüzünden yeterince artmış olan yoksulluk oranı böylelikle yalnızca daha da arttı ve, sözünü ettiğimiz, Yoksullar Yasasını gerekli kıldı. Bu, durumu daha iyileştirmedi. Ücretler artmadı, fazla nüfus ortadan kalkmadı, ve yeni yasanın acımazlığı yalnızca halkın öfkesini doruğuna çıkarmaya yaradı. Başlangıçta azalan yoksulluk oranı bile, birkaç yıl sonra, eski aynı yüksek düzeyine ulaştı. Onun biricik meyvesi şuydu: Eskiden 3-4 milyon yarı-yoksul varken, şimdi bir milyon tam-yoksul ortaya çıktı ve geri kalanlar gene yarı-yoksul, ama hiç desteksiz kaldı. Tarım bölgelerinin acısı her yıl arttı. İnsanlar en büyük yoksunluk içinde yaşıyorlardı, bütün aileler haftada 6, 7 veya 8 şilinle geçinmek zorundaydılar ve zaman zaman hiç paraları olmuyordu.

Friedrich Engels, *Die Lage der arbeitenden Klasse in England*, Marx-Engels, *Werke*, Band 2 Berlin 1957, s. 474-475.

*

İngiltere'de geniş-ölçekli tarım sistemi ve Galler Ülkesinde küçük çiftçilik sistemi sonuçlarıyla birlikte karşımıza çıkıyorsa, *İrlanda*'da arazinin aşırı parçalanmasının sonuçlarıyla karşılaşıyoruz. İrlanda nüfusunun büyük kesimi, içi bölmesiz zavallı bir kerpiç kulübesi ve kış için en gerekli besini üretmelerine ancak yetecek patatesi yetiştirdikleri küçük bir arazileri bulunan kü-

çük çiftçilerden oluşur. Bu küçük çiftçiler arasında başat olan büyük rekabet yüzünden, arazi kirası işitilmemiş bir düzeye, İngiltere'dekinin iki, üç ve dört katına yükselmiştir. Çünkü her ücretli tarım işçisi çiftçi olmaya bakmakta, ve arazinin bölünmesi pek aşırı olmakla birlikte, çiftçi olmaya çalışan çok sayıda ücretli-işçi kalmaktadır. Büyük Britanya'da 32 milyon ve İrlanda'da ancak 14 milyon İngiliz morgenlik arazi ekilmekte ise de, Büyük Britanya yılda 150 milyon ve İrlanda ancak 36 milyon İngiliz liralık tarımsal ürün elde ediyorsa da, İrlanda'daki ücretli tarım işçisi sayısı komşu adadakinden 75.000 daha *fazladır.** İrlanda'da arazi uğruna rekabetin ne kadar büyük olmak gerektiği, bu olağandışı oransızlıktan, özellikle Britanyalı gündelikçilerin son derece yoksul yaşadıkları düşünüldüğünde, anlaşılmaktadır. Bu rekabetin sonucu, doğal olarak öyle yüksek bir arazi kirasıdır ki, çiftçilerin gündelikçilerden çok daha iyi yaşamaları olanaksızdır. Böylece İrlanda halkı, şimdiki toplumsal koşullarda kendini kurtaramayacağı bunaltıcı bir yoksulluğa düşmüştür. Bu insanlar, ahır bile olamayacak zavallı kerpiç kulübelerde yaşamakta, bütün kış zarzor beslenmekte, ya da yukarda anılan raporda bildirildiği gibi, yarı-tok yaşamaları için yılda 30 haftalık patatesleri bulunmaktadır, ve geri kalan 22 hafta için hiçbir şeyleri yoktur. İlkyazın patates stoku tükenince ya da yumrular sürgün verdiği için yenemez hale gelince, kadın, çocuklarıyla birlikte dilenmeye çıkar, ve elinde bir çanak olduğu halde bütün çevreyi dolaşır; erkekse patates ekiminden sonra, hasat zamanı yeniden ailesiyle birlikte olmak üzere, kendi ülkesinde ya da İngiltere'de iş arar. İrlandalı kırsal halkın onda-dokuzu bu halde yaşamaktadır. Kilise fareleri kadar yoksuldur, en zavallı

* Yoksullar Yasası Komisyonunun İrlanda üzerinde raporu, 1837 parlamento dönemi.

paçavralarla örtünmekte ve yarı-uygar bir ülkede olabildiği kadar aşağı bir düzeyde bulunmaktadır. Anılan rapora göre 8½ milyonluk bir nüfusta, 585.000 aile reisi tam yoksulluk (*destitution*) içinde yaşamaktadır, ve Sheriff Alison'un andığı başka bir kaynağa göre,* İrlanda'da 2.300.000 kişi, kamusal ya da özel yardım olmadan yaşayamaz; ya da nüfusun yüzde 27'si yoksullardır!

F. Engels, aynı yapıt, s. 482-483.

*

Geçici ya da yerel emek gereksinmesi, ücretlerde yükselmeye yolaçmaz, ama kadınlar ile çocukların zorla tarlalara gönderilmelerine, ve giderek daha küçük yaşlarda sömürülmelerine yolaçar. Kadınlar ile çocukların sömürülmeleri büyük boyutlara ulaşır ulaşmaz, bu durum, erkek tarım emekçilerini artı-nüfus haline getirmenin ve ücretlerini düşürmenin bir aracı haline gelir. İngiltere'nin doğusunda bu *cercle vicieux*'nün** parlak bir sonucu olarak, burada kısaca ele alınması gereken, "ekip sistemi" denilen şeyi yaratmıştır.*** ...

Bu ekipler, kadınlar ile her iki cinsiyetten gençleri (13-18 yaş arasında, ama çoğu durumlarda 13 yaşındaki oğlan çocuklar ekipten çıkartılırlar) ve gene her iki cinsiyetten çocukları (6-13 yaş arasında) kapsayan 10 ilâ 40-50 kişilik gruplardır. Başlarındaki ekipbaşı, daima sıradan bir tarım emekçisidir, ama genelikle külhanbeyi denilen cinsten, serseri, ayyaş, ama girişken ve *savoir faire*'dir.**** Çiftçinin emrinde değil, kendi emrinde çalışan ekibi o toplar ve kurar. Çiftçi ile genellikle parça-başı

* *Principles of Population*, II. vol.

** Kısır döngü. —ç.

*** *Sixth and last Report of the Children's Employment Commission*, 1867 Martının sonunda yayınlanmıştır ve yalnız, tarımdaki ekip sistemini ele almaktadır.

**** İşbilir, becerikli. —ç.

anlaşma yapar ve kazancı, ortalama olarak, sıradan tarım emekçisinden çok fazla olmamakla birlikte,* gene de başında bulunduğu ekipten en kısa zamanda elden geldiğince fazla iş sağlama konusunda göstereceği marifete bağlıdır. Çiftçiler, kadınların ancak erkeklerin yönetimi altında düzenli çalıştıklarını ve gene kadınlarla çocukların bir kez işe koyuldu mu —Fourier'nin de bildiği gibi— bütün çabalarını ve güçlerini hiç sakınmadan harcadıklarını, oysa erkeklerin güçlerini elden geldiğince az harcamak için her türlü kurnazlığı gösterdiklerini bilirler. Ekipbaşları, çiftlik çiftlik dolaşırlar ve böylece ekiplerine yılın 6 ilâ 8 ayında iş bulurlar. Bu nedenle, emekçi aileleri için, yalnız arasıra çocuk çalıştıran tek çiftçinin yanında çalışmaktansa, böyle bir ekipte onun emrinde çalışmak çok daha kârlı ve güvenlidir. Bu durum, ekipbaşının etkisini açık köylerde öylesine artırmıştır ki, çocuk işçi genellikle ancak onun aracılığı ile çalıştırılabilir. Bu çocukları ekipten ayrı olarak kiralamak, onun ikinci bir işidir.

Bu sistemin "kusurları" arasında, çocuklar ile gençlerin aşırı çalıştırılması, çiftliklere gidiş-dönüş sırasında, 5, 6 ve bazan 7 mile ulaşan uzun yürüyüşler ve ensonu ekibin uğradığı moral çöküntü sayılabilir. Bazı yerlerde "sürücü" adı verilen ekipbaşlarının elinde uzun bir sopa olsa da, o, bunu çok seyrek kullanır ve zalimce davranışlar konusunda şikâyetler pek az görülür. O, demokratik bir imparator ya da bir tür Fareli Köyün Kavalcısıdır. Bu yüzden, uyrukları arasında sevimli olmak zorundadır ve onları, kendisine, yönettiği çingene yaşamının sevimli yanlarıyla bağlar. Kaba bir özgürlük, gürültülü bir neşe ve açık-saçık bir umursamazlık, ekibe bir çekicilik kazandırır. Genellikle, ekipbaşı, ücretleri

* Bazı ekipbaşları, bununla birlikte 500 *acre*'lık çiftliklerin ya da sıra sıra evlerin sahibi durumuna yükselmeyi başardılar.

meyhanede öder ve sonra yalpalayan bir alay insanın önünde, sağında solunda iki güçlü kadının desteğiyle, çocuklarla delikanlıların izlediği, alaycı ve yakası açılmadık türküler söyleyen bir topluluk geçip gider. Fourier'nin *phanérogamie** dediği dönüş yolculuğu, artık başlamıştır. 13-14 yaşındaki kızların, aynı yaştaki arkadaşlarından gebe kalmaları olağan şeylerdendir. Ekibi oluşturan açık köyler, Sodom ve Gomorra'lar** halini alır ve buralardaki gayrimeşru doğum oranı, ülkenin geri kalan yerlerindeki oranın iki katına ulaşır. Böyle okullarda yetişen kızların evlendikten sonraki ahlâkî durumlarına yukarda değinilmişti. Doğurdukları çocuklar, eğer afyon işlerini bitirememişse, bu ekiplerin gelecekteki üyeleri olurlar.

Karl Marx, *Das Kapital*,
Werke, Band 23, s. 722-724.

Kapital, Birinci Cilt, s. 710, 711-712.

*

Lizzie, Lincolnshire'da ataerkil türden tarım işçilerinin yanındaydı. Durumları iyi idi — bahçeleri ve patateslikleri çok şey getiren başakçılık hakları vardı ve ücretler kötü değildi. Ama o sırada ekip sistemi gittikçe yaygınlaşıyordu; Lizzie olup biteni *harfi harfine* senin kitabında anlattığın gibi betimliyor. Bu topraklı ataerkil çiftlik işçileri elbette tükenmekte olan kalıntılardır ve kendileri komşu ekipte çalışan kadınların çocukları için bakıcı ve barındırıcı olurken, çocuklarını daha şimdiden ekibe gönderiyorlar.

F. Engels, "Brief an Marx am 10. November 1868 aus Manchester", Marx-Engels, *Werke*, Band 32, Berlin 1965, s. 200.

* Çiçeksel döllenme. (Charles Fourier, *Le nouveau monde industriel et sociétaire*, Paris 1829, Kesim 5, 36. bölüme ek ve bölüm 6.) —ç.

** "Ludfordlu kızların yarısı bu ekipler ile düşüp kalkarak mahvoldular." *l.c.*, s. 6. § 32.

*

Makine kullanımının başka bir sonucu kadın ve çocuk emeği kullanımının artmasıdır. Gelişmiş kapitalist tarım, genellikle, fabrika işçisi hiyerarşisini çok ansıtan belirli bir işçi hiyerarşisi yaratmıştır. Güney Rusya çiftliklerinde şunlar ayırt edilir: (a) *tam-işçiler,* yetişkin, her işi yapabilen erkekler; (b) *yarı-işçiler,* 20 yaşından küçük kadınlar ve erkekler; yarı-işçiler gene iki kategoriye ayrılır: (aa) 12 ya da 13 yaşından 15 ya da 16 yaşına kadar olanlar — daha dar anlamda yarı-işçiler ve (bb) *güçlü yarı-işçiler,* "çiftliklerde adlandırıldıkları gibi 'dörtte-üç işçiler' ",* tam-işçilerin ekin biçme dışında bütün işlerini yapabilen 16-20 yaşındakiler. Son olarak, (c) *küçük yardımlar* için yarı-işçiler, domuz çobanı, dana bakıcı, pulluk ardında zararlı ot toplayıcı ve itici olarak çalışanlar ve çoğunlukla yalnız yiyecek ve giyecek alanlar. Tarımsal aletlerin yaygınlaşması "tam-işçinin emeğini ucuzlatır" ve onun yerine daha ucuz olan kadın ve yarı-yetişkin emeğinin almasına olanak verir. Göçmen işçilerle ilgili istatistik veriler, erkek emeğinin kadın emeğiyle yerinden kovulduğunu doğruluyor: 1890'da Kakovka kasabasında ve Kerson kentinde kayıtlı işçilerin %12,7'si kadındı, 1894'te bütün ilde işçilerin %18,2'si (56.464'te 10.239), 1895'te %25,6'sı (48.753'te 13.474) kadındı. Çocuklar (10-14 yaşlarında) 1893'te %0,7 ve 1895'te (7-14 yaşlarında) %1,69 oranındaydı. Kerson ilinde, Yelisavetgrad ilçesindeki yerel çiftlik işçilerinin %10,6'sı çocuktu (*ibid.*).

W. I. Lenin, *Die Entwicklung des Kapitalismus in Rußland, Werke,* Band 3, s. 231, 232.

V. İ. Lenin, *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi,* s. 207-208.

* Tesyakov, 1. c., 72.

*

En yoğun işçi göçü olan alanlarda, 19. yüzyılın sonlarında, tarımda epeyce büyük kapitalist girişimler olmuştur. Böyle makinelerin, örneğin harman makinesinin kullanılmaya başlanmasıyla kapitalist işbirliği doğmuştur. Kerson ilindeki toprak işçilerinin çalışma ve yaşam koşullarını anlatmış olan Bay *Tesyakov,* atla çalıştırılan bir harman makinesinin kullanımı için 14-23 ve daha çok, oysa buharla çalıştırılan bir harman makinesinin kullanımı için 50-70 işçi gerektiğini bildiriyor. Bazı işletmelerde 500-1.000 işçi çalıştırılmaktadır ki, bu, tarım işletmesi için alışılmamış büyüklükte bir sayıdır. Kapitalizm, daha pahalı olan erkek emeğinin yerine kadın ve çocuk emeğini koyma olanağını sunar. Bundan dolayı, örneğin Kakovka ilçesinde, eskiden 40.000, geçen yüzyılın doksanlı yıllarında 20.000-30.000 işçi toplanan bir yerde, kayıtlı kadın işçi oranı 1890'da % 12,7, 1895'te yaklaşık %25,6'dır. Çocuk oranı 1893'te %0,7, 1895'te %1,69'dur.

W. I. Lenin, "Die Agrarfrage in Rußland am Ausgang des 19. Jahrhunderts",
Werke, Band 15, Berlin 1968, s. 115-116.

*

Köylü işletmelerinde de genellikle kadın emeği başattır, ve yalnız büyük köylü işletmelerinde ve kapitalist işletmelerde erkekler çoğunluktadır.

Ücretli-işçiler arasındaki kadın oranı, birlikte çalışan aile üyelerindekinden genellikle daha azdır. Besbelli, bütün gruplardaki kapitalist çiftçiler, en iyi emek-gücünü sağlayanlardır. Bu noktadan çıkılırsa, kadınların erkeklerden ağır basması, en iyi emek-gücünü sağlama olanağı bulunmayan çiftçinin zorlanan durumu ve işletmenin yetersizliği için bir ölçektir (ama böyle bir varsayım,

kadın üzerine bütün bildirileri zorunlu olarak kabul eder ...).

W. I. Lenin, "Das kapitalistische System der modernen. Landwirtschaft",
Werke, Band 16, Berlin 1967, s. 449-450.

*

Modern kapitalist devlette köylü sorunu, marksistler arasında en çok anlaşmazlığa ve duraksamalara, ve burjuva ekonomi politiğin, marksizme en yoğun saldırılarına yolaçan sorundur.

Marksistler, tarımsal küçük işletmenin kapitalizmde batmaya, son derece acı, ezik bir durumda kalmaya mahkûm olduğunu söyler. Büyük sermayeden bağımsız, tarımsal büyük işletmeye göre geri olan küçük işletme ancak gereksinmelerini aşırı sınırlayarak ve bütün güçleri artıran bir aşırı çalışmayla ayakta durabilir. İnsan emeğinin parçalanması ve zorlanması; üreticilerin bağımlılığının en kötü türü; çiftçi ailesinin, davarının, toprağının tükenmesi — işte kapitalizmin sürekli ve her yerde köylüye getirdiği budur.

Köylü için, proletaryanın, ücretli-işçinin eylemlerine ön safta katılmaktan başka *hiçbir* kurtuluş yoktur.

Burjuva ekonomi politiği ve onun çoğu zaman bilinçsiz yandaşları, narodnikler ve oportünistler, buna karşı küçük işletmenin büyük işletmeden daha canlı ve yararlı olduğunu kanıtlamaya uğraşırlar. Kapitalist düzende durumunun güvenli ve umut verici olması için, köylü proletaryaya değil, tersine burjuvaziye; ücretli işçinin sınıf savaşımına değil, tersine mal ve mülk sahibi olarak kendi durumunu sağlamlaştırmaya eğilim göstermelidir — burjuva ekonomistlerin teorisinin içyüzü budur.

Proleter teorisi ile burjuva teorilerin doğruluğunu sağlam verilere dayanarak sınamayı deneyelim. Avustur-

ya ve Almanya tarımında *kadın* emeği ile ilgili verileri alalım. Rusya için henüz hiçbir tam veri yoktur, çünkü hükümet bütün tarımsal işletmelerin bilimsel bir sayımına girişmeye niyetli değildir.

Avusturya'da 1902 sayımı, tarımda çalışan 9.070.682 kişiden 4.422.981'inin, yani %48,7'sinin kadın olduğunu göstermiştir. Kapitalizmin önemli ölçüde daha çok gelişmiş olduğu Almanya'da kadınlar, tarımda çalışan bütün işçiler arasında *çoğunluğu,* yani %54,8'i oluşturmaktadır. Tarımda kapitalizm ne kadar çok gelişirse, kadın emeğinin kullanımını o kadar çok artırır, yani çalışan yığınların yaşam koşullarını ***kötüleştirir.*** Alman sanayiinde %25 kadınlar çalışmaktadır, ama tarımda çalışan kadınların oranı bunun iki katından çoktur. Bu demektir ki, sanayi *en iyi* emek-güçlerini kendine çekiyor ve tarıma daha zayıf emek-güçlerini bırakıyor.

Gelişmiş kapitalist ülkelerde tarımsal çalışma daha şimdiden kadınların ağır bastığı bir uğraş olmuştur.

Ama farklı büyüklükteki tarımsal işletmelerle ilgili bildirgeleri ele alırsak, görürüz ki, kadın emeği sömürüsü özellikle *küçük* işletmede büyük bir kapsama ulaşmıştır. Buna karşılık, kapitalist büyük işletme, bu bakımdan sanayie erişmemişse de, daha çok erkek emeği kullanmaktadır.

Avusturya ve Almanya için karşılaştırmalı veriler aşağıda görülüyor: [Bkz: s. 104.]

Her iki ülkede de kapitalist tarımın aynı yasasıyla karşı karşıyayız. İşletme ne kadar küçükse, emek-gücünün bileşimi o kadar *kötüdür,* tarımda çalışan kişilerin toplam sayısında kadınlar o kadar ağır basmaktadır.

Kapitalizmde işletmelerin genel durumu şöyledir: Proleter işletmeler, yani "malik"in özellikle ücretli-emekle geçindiği işletmelerde (toprak işçisi, gündelikçi ve genellikle pek küçük bir arazisi olan ücretli-işçi), *kadın emeği*

İşletmeler	İşletme Grupları	Toplam Emek-gücünde Kadınların Payı %	
		Avusturya	Almanya
Proleter	½ hektara kadar	52,0	74,1
	½'den 2 hektara kadar	50,9	65,7
Köylü	2'den 5 hektara kadar	49,6	54,4
	5'ten 10 hektara kadar	48,5	50,2
	10'dan 20 hektara kadar	48,6	48,4
Kapitalist	20'den 100 hektara kadar	46,6	44,8
	100 hektar ve daha geniş	27,4	41,0
Toplam		*48,7*	*54,8*

bazan *erkek emeğinden* pek büyük ölçüde daha *ağır basar.*

Unutulmamalıdır ki, bu proleter ya da gündelikçi çiftçilerin sayısı pek çoktur: Avusturya'da 2,8 milyon olan genel toplamda 1,3 milyon, Almanya'da ise 5,7 milyon olan genel toplamda 3,4 milyon.

Sonunda, kapitalist işletmelerde erkek emeği *kadın emeğinden ağır basmaktadır.*

Bu ne demektir?

Bu demektir ki, küçük işletmede emek-gücü bileşimi kapitalist büyük işletmedekinden daha kötüdür.

Bu demektir ki, tarımda kadın işçiler —proleter ve köylü kadınlar— kapitalist büyük işletmedeki erkek işinin eşitini ellerinden geldiği kadar, yapmak için, kendi sağlıkları ve çocuklarının sağlıkları pahasına çok daha fazla çabalamak, yıpranmak zorundadır.

Bu demektir ki, kapitalizmde küçük işletme ancak işçiden büyük işletmenin *çıkardığından daha büyük* bir emek tutarı çıkararak ayakta durabilir.

Köylü, kapitalist bağımlılığın karmaşık ağına daha çok takılmıştır, ücretli-işçiden daha sıkı zincirlenmiştir. Ba-

ğımsızmış, "çalışarak yükselebilirmiş" gibi gelir ona, oysa gerçekte, ayakta kalabilmek için (kapitalistin yararına) ücretli işçiden daha sıkı çalışmak zorundadır.

Tarımda *çocuk* emeği ile ilgili veriler bunu daha da açık göstermektedir.

W. I. Lenin, "Der Kleinbetrieb in der Landwirtschaft", *Werke*, Band 19, Berlin 1962, s. 270-272.

YALNIZ işsiz işçiler değil, kadınlar da izleniyordu. Fransız ve Belçika âdetine göre bir Fransız kadınla nikâhsız yaşayan ve Brüksel'deki varlığı besbelli polisin gözüne batan genç bir Alman demokrata, birdenbire, yaşadığı kadına yöneltilmiş bir dizi güçlük çıkarıldı. Kimlik kağıdı olmayan kadın —önceleri Belçika'da bir kadından kimlik kağıdı istemeyi hiç düşünen olmuş muydu?— sınır dışı edilmekle tehdit ediliyordu! ve polis, bunun ondan ötürü değil, tersine, birlikte yaşadığı kişiden ötürü olduğunu açıklıyordu. Polis komiseri üç günde yedi kez kadının konutuna geldi, kadın birçok kez karakola onun ayağına gitmek zorunda kaldı ve bir polisin gözetiminde

emniyet müdürlüğüne götürüldü, ve sözü geçer bir Belçikalı demokrat parlamentoda soru önergesi vermeseydi, gerçekten ülke dışına çıkmak zorunda bırakılacaktı.

Ama hepsi bu kadar değil. İşçilere karşı düzenlenen yalan dolan —şu ya da bu kimsenin tutuklanmasına niyet edildiği, ya da salı akşamı kentin bütün pansiyonlarındaki Almanların kovulmasının beklendiği söylentilerinin yayılması— şimdi anlatınam gereken şeyin yanında hiç kalır.

Cuma akşamı başka kimselerle birlikte Dr. Marx yirmidört saat içinde ülkeden ayrılmasını bildiren bir kral buyruğu aldı. Yolculuk için valizini hazırlarken, sabahın birinde, güneşin batımından doğumuna kadar bir yurttaşın evine girmeyi yasaklayan yasaya karşın, bir komiserin yönettiği silahlı on polis, evine zorla girdi, onu tutukladı ve belediye hapisanesine götürdü. Onlara en az üç pasaport gösterdiği halde, ve üç yıldır Brüksel'de oturuyor olduğu halde, ona pasaportunun düzensiz olduğundan başka hiçbir tutuklama gerekçesi söylenmedi! Götürüldü. Karısı korku içinde hemen Belçikalı bir avukata, izlenen yabancılara hep hizmet etmiş olan —yukarda dostça aracılığını andığımız aynı kişi— Bay Jotrand'a, Demokratik Topluluğun başkanına koştu. Geri dönerken Belçikalı bir dosta, Bay Gigot'a rasladı. Bay Gigot onu evine getirdi. Dr. Marx'ın evinin kapısında onu tutuklayan polislerden ikisiyle karşılaştılar. "Kocamı nereye götürdünüz?" diye sordu kadın. "Bizi izlerseniz nerde olduğunu görürsünüz." dediler. Onu Bay Gigot'la birlikte belediyeye götürdüler, ama sözlerini tutacakları yerde, ikisini de polise teslim ettiler, ve *ikisi de hapse tıkıldı.* Üç küçük çocuğunu bir hizmetçiyle birlikte evde bırakmış olan Bayan Marx, en aşağılık soydan bir orospu topluluğu ile karşılaştığı bir yere götürüldü, geceyi onlarla birlikte geçirmek zorunda kaldı. Ertesi sabah soğuktan titreyerek üç

saat beklemek zorunda kaldığı ısıtılmamış bir odaya götürüldü. Bay Gigot da getirildi. Bay Marx *azgın bir deliyle* birlikte bir odaya kapatılmıştı ve kendini ona karşı sürekli savunması gerekiyordu. Bu yüzkızartıcı olaya gardiyanın son derece kaba davranışı da katılıyordu.

Sonunda, öğleden sonra saat üçte, salıverilmelerine hemen karar veren yargıcın karşısına çıkarıldılar. Ve Bayan Marx ile Bay Gigot neyle suçlandılar? *Serserilikle*! Çünkü ikisinin de cebinde pasaportu yoktu.

Bay Marx da, aynı akşam ülkeden ayrılması buyruğu ile salıverildi. Ve böylece işlerini yoluna koyması için ona verilen yirmidört saatin onsekizi harcanmıştı; bütün bu zaman içinde yalnız kendisi değil, karısı da, en büyüğü daha dört yaşına basmamış üç çocuğundan ayrı bırakıldıktan sonra, işlerini düzenlemesi için ona bir dakika verilmeksizin ülkeden çıkarılıyordu.

F. Engels, "Brief an den Redakteur des *Northern Star*", Marx-Engels, *Werke*, Band 4, Berlin 1959, s. 533-534.

*

"Sıkıyönetim" altındaki bütün bölgelerde, polise, sosyalist propaganda yaptığı "yeterince kuşkulu" görünen herkesi sınır-dışı etme hakkı tanınıyordu. Berlin elbette hemen sıkıyönetim bölgelerine katıldı, ve yüzlerce (aileleriyle birlikte binlerce) kişi sınır-dışı edildi. Çünkü Prusya polisi hep aile babalarını sınır-dışı ediyor; bekârları genellikle rahat bırakıyor; çünkü onlar için kentten sınırdışı edilmek büyük bir ceza değildir, oysa aile babaları için pek çok durumda tam bir yıkım değilse, uzun sürecek bir yoksunluk demektir. Sonra Hamburg bir işçiyi parlamento üyesi seçiyor, ve orada hemen sıkıyönetim ilân ediliyordu. Hamburg'tan bir defada sınır-dışı edilenlerin sayısı yüzü buluyor, onlara üçyüzü aşkın aile üyesi

katılıyordu. İşçi Partisi yolculuk giderlerini ve öbür zorunlu gereksinmeleri iki gün içinde karşılıyordu. Şimdi Leipzig de sıkıyönetime bağlandı, ve bunun gerekçesi hükümetin parti örgütünü başka türlü dağıtamamasıdır. Hemen ilk gün çoğu evli 33 erkek aileleriyle kentten sınırdışı edildi.

Listenin başında Alman Parlamentosunun üç milletvekili bulunuyor; Bay Dillon olguyu dikkate alarak onlara belki de bir iyi dilek mektubu göndermiş, durumlarının kendisininkinden çok daha kötü olmadığını bildirmiştir.

Ama hepsi bu kadar değil. İşçi Partisi ancak bir defa bütün biçimleriyle yasa-dışı bırakıldıktan ve bütün politik hakları zorla alındıktan sonra, ki öbür Almanlar buna boşuna seviniyorlar, polis tek tek parti üyelerine dilediği gibi davranabiliyor. Yasak yayınlar için ev arama bahanesiyle onların karılarına ve kızlarına en yakışıksız ve en kaba davranışlarda bulunuyor...

F. Engels, "Bismark und die deutsche Arbeitspartei",
Marx-Engels, *Werke*, Band 19, Berlin 1962, s. 281-282.

*

Almanya'daki dostlarımızın karıları, kocalarının etkin olarak girdikleri savaşa, kendi paylarına bizim burada güvenli İngiltere'deki karılarımızın yabancısı oldukları bir tarzda katılmak gerekiyor. Almanya'da her dikkatsiz ya da düşüncesiz sözcük hapisle ve aile yaşamının geçici olarak kesilmesiyle tehdit edilirken, biz, burada parlak konuşuyor ve eleştiriyoruz. İyi ki Alman kadınlarımız böylelikle serinkanlılıklarını yitirmiyor ve o çok ünlü kadınsal duygusallığın burjuva kadınlara özgü bir sınıf hastalığı olduğunu eylemle kanıtlıyorlar.

F. Engels, "Brief an Natalie Liebknecht am 31. Juli 1877 aus Ramsgate",
Marx-Engels, *Werke*, Band 34, Berlin 1966, s. 284.

*

Kitabın "*Die Frau*" [Kadın] için çok teşekkür ederim. Büyük bir ilgiyle okudum, içinde bir yığın çok güzel şey var. Özellikle açık ve güzel olan, Almanya'da sanayiin gelişmesi üzerine söylediklerin. Son zamanlarda bu noktayı ben de yeniden biraz inceledim ve zamanım olsaydı bu konuda "S[ozialdemokrat]"a bir şeyler yazardım. Gariptir ki, Almanya'da tarımın ve elzanaatlarının karşı karşıya bulunduğu koşullarda öylesine yakınılan "serseri afeti"nin nasıl büyük sanayiin en zorunlu ürünü olduğunu; ve Almanya'daki büyük sanayiin bu gelişmesinin —her yerde sonuncu geldiği için— yalnız kötü iş durumunun sürekli baskısı altında olabileceğini darkafalılar anlamıyor. Çünkü Almanlar, ancak kelepir, açlıktan öldürmeyecek düzeye düşürülmüş ücret ve fabrika sanayiinin arkasında ev sanayiinin durmadan pek çok sömürülmesi sayesinde rekabete dayanabilirler. Elzanaatlarının ev sanayiine dönüşmesi ve ev sanayiinin giderek —kârlı olduğu sürece— fabrika ve makine sanayiine dönüşmesi, Almanya'daki gidiş budur. Şimdiye kadar yalnız demirde gerçekten büyük bir sanayiimiz oldu, dokuma sanayiinde tezgâh hâlâ başattır — dokumacıların pek düşük ücretleri ve patates bahçeleri olması sayesinde.

F. Engels, "Brief an August Bebel am 18. Januar 1884 ous London", Marx-Engels, *Werke*, Band 36, Berlin 1907, s. 87.

*

Hanımlar,

Size, kendi payınıza okurlarınız için yeterince ilginç bulursanız, haftalık derginizde yayımlanmak üzere, kızım Jenny'nin kızkardeşleriyle birlikte Bagnères-de-Luchon'da (Pireneler) kaldıkları sırada Fransız hükümetince izletildikleri kısa haberini göndermekten onur duyarım. Bu traji-komik olay, bana, Thiers Cumhuriyeti için karakteristik görünüyor.

Paris'te *Avenir liberal,* bonapartçı bir gazete, öldüğüm haberini uydurdu.

Geçen pazar gününden beri Uluslararası İşçi Birliğinin kapalı toplantısı, Londra'da sürüyor. Görüşmeler bugün bitirilecek.

Bana dostça gönderdiğiniz pek ilginç gazeteler için candan teşekkürlerimle birlikte çok sadık *Karl Marx*'ınız olarak kaldığımı bildiririm, Hanımlar.

K. Marx, "Brief an die Herausgeberinnen des 'Woodhull & Claflin's Weekly' am 23. September 1871 aus London",
Marx-Engels, *Werke,* Band 17, Berlin 1962, s. 431.

*

Fransa'da Thiers Cumhuriyetinde başat olan durumu size açıklamak için kendi kızlarının başından geçen şeyi anlatacağım.

İkinci kızım, Laura, bir doktorla, Bay Lafargue ile evlidir. Birinci kuşatmanın başlamasından birkaç gün önce Paris'ten ayrılıp Lafargue'ın babasının oturduğu Bordeux'ya gittiler. Baba, oğlunu görmeyi, onun kendisine bakmasını ve ölümüne kadar hasta yatağının başında kalmasını istiyordu. Lafargue ve kızım sonra Bordeaux'da kaldılar. Lafargue'ın orda bir evi var. Komün sürerken Lafargue, Enternasyonalin Bordeux kesiminin yazmanı olarak çalışıyordu ve oranın delegesi olarak da Paris'e gönderildi. Oradaki durumu öğrenmek için Paris'te altı gün kaldı. Bütün bu zaman boyunca Bordeux'da polis onu rahatsız etmedi. Mayıs ortasına doğru iki bekâr kızım Bordeux'ya ve oradan da Lafargue ailesiyle birlikte Pirenelerde, İspanyol sınırı yakınında bulunan Bagnères-de-Luchon'a gittiler. Ciddî bir zatülcenp nöbeti geçiren en büyük kızım orada kaplıca tedavisi gördü ve düzenli olarak hekim gözetiminde kaldı. Lafargue ile karısının ölüm döşeğindeki bir çocuğa bakmaları gerekiyordu, ve

en küçük kızım, aile dertlerinin elverdiği ölçüde, görklü Luchon yöresinin tadını çıkarıyordu. Luchon, hastalar ve *beau monde** için bir tedavi yeridir ve politik entrikalar için her yerden daha az elverişlidir. Kızım, Bayan Lafargue, bir de çocuğunu yitirmek mutsuzluğuna uğradı; cenaze kaldırıldıktan az sonra, ağustosun ikinci haftasında, evlerinde kim belirdi dersiniz? Meksika savaşındaki alçaklıklarından ve Alman-Fransız Savaşında önce Paris polis müdürü ve sonra Brötanya'da *soi-disant* [söylendiği gibi] general olarak oynadığı rolden ötürü epeyce tanınan, o sırada Haute-Garonne polis müdürü olan ünlü Kèratry; onunla birlikte Toulouse Procureur Général'i Monsieur Delpech de göründü. Bu saygın çifte jandarmalar refakat ediyordu.

Lafargue akşam önceden bir işaret almış ve kendine bir İspanyol pasaportu sağladıktan sonra İspanyol sınırını aşmıştı.

Ana-babası Fransızdı, ama Küba'da doğduğu için İspanyoldu. Kızımın evi arandı, ve Thiers Cumhuriyetinin bu görkemli iki temsilcisi onu sert bir sorguya çekti. Kışkırtıcı bir haberleşmeyi yönetmekle suçlanıyorlardı. Bu haberleşme yalnızca annesine yazdığı ve içerikleri Fransız hükümetini elbette övmeyen mektuplardan, ve birkaç Londra gazetesinin nüshalarından başka bir şey değildi! Aşağıyukarı bir hafta boyunca evi jandarmalarca gözetlendi. Yolculukları için gerekli hazırlıkları yapar yapmaz kalmaları tehlikeli olan Fransa'dan ayrılmaya, ve o arada kendilerini gözaltına alınmış kişiler olarak görmeye söz vermek zorundaydılar. Kèratry ve Delpech onları pasaportsuz bulmaya umut bağlamışlardı, ama neyse ki düzgün İngiliz pasaportları vardı. Yoksa, tıpkı onlar gibi hiç suçsuz olan Delescluze'un kızkardeşi ve başka Fransız hanımlar gibi, alçakça bir davranışa katlanmak zorunda

* Güzel dünya. —ç.

kalacaklardı. Henüz geri dönmediler ve belki de Lafargue'dan haber bekliyorlar.

K. Marx, "Brief an den Redakteur der Zeitung *The Sun*, Charles Dana",
Marx-Engels, *Werke*, Band 17, Berlin 1962, s. 400-402.

KADININ HAK EŞİTLİĞİ VE ÖZGÜRLEŞMESİ ÜZERİNE

HALK sabah erkenden barikatlarını kurmaya başladı. Her zamankinden daha yüce ve daha kararlı idiler. St. Antoine varoşunun girişindeki barikatta büyük bir kızıl bayrak dalgalanıyordu.

St. Denis bulvarı çok sağlam berkitildi. Barikatlar ... ve kale gibi berkitilen çevredeki evler tam bir savunma sistemi oluşturuyordu. Burada, dün haber verdiğimiz gibi, ilk önemli çarpışma oldu. Halk ölümü hiçe sayarak dövüşüyordu. Rue de Cléry barikatında kuvvetli bir ulusal muhafız müfrezesi yandan saldırıyordu. Barikatı savunanların çoğu geri çekildi. Yalnız yedi erkek ve iki kadın, genç ve güzel iki işçi kız, görevleri başında kaldılar. Yediler-

den biri, elinde bayrakla barikatın üstüne çıkıyor. Öbürleri ateşe başlıyor. Ulusal muhafız karşılık veriyor, bayraktar düşüyor. O zaman işçi kızlardan biri, zarif giysili, iri, güzel bir işçi kız, çıplak kollarıyla bayrağı kapıyor, barikatı aşıyor ve ulusal muhafızın üzerine yürüyor. Ateş sürüyor, ve ulusal muhafızın burjuvaları, süngülerine iyice yaklaşınca, kızı vuruyorlar. Öbür işçi kız fırlayıveriyor, bayrağı kapıyor, arkadaşının başını kaldırıyor, ve ölmüş olduğunu görünce, deliye dönmüşcesine, ulusal muhafıza taş yağdırıyor. O da burjuvaların kurşunlarıyla yere seriliyor. Ateş gittikçe artıyor, pencerelerden, barikattan kurşun sıkılıyor; ulusal muhafızın safları seyrekleşiyor; sonunda yardımcı kuvvetler saldırıyor. Barikatın yedi savunucusundan yalnız biri sağ henüz, onun da silahları alındı ve tutsak edildi. Yedi işçiye ve iki işçi kıza karşı bu yiğitlik eylemini gerçekleştirenler, ikinci lejyonun aslanları ve borsa kurtlarıydı.

F. Engels, "Der 23 Juni",
Marx-Engels, *Werke*, Band 5, Berlin 1959, s. 119-120.
Friedrich Engels, "1848 Haziran Günleri — 23 Haziran",

Karl Marx, *Fransa'da Sınıf Savaşımları 1848-1850*,
Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 171-172.

*

Bununla birlikte, komünist düzenin *daha bol emek-gücü kullanarak* sunduğu yararlar, *henüz en önemliler değildir.* Büyük emek-gücü tasarrufu, *tek tek güçlerin* toplumsal kollektif güçte *birleşmesinde* ve şimdiye kadar birbirinin karşısında olan güçlerin bu yoğunlaşmasına dayanan düzendedir. Burada İngiliz sosyalisti *Robert Owen'ın* önerilerine değinmek istiyorum, çünkü bunlar en pratik ve en iyi işlenmiş önerilerdir. *Owen,* birbirinin yolunu kapatan ayrı ayrı konutlarıyla bugünkü kentlerin ve köylerin yerine, yaklaşık 1.650 ayak uzunluğu ve genişliği

olan bir kareye, büyük bir bahçe içine, aşağıyukarı iki-üç bin kişiyi rahatça barındırabilecek büyük saraylar kurulmasını öneriyor. Böyle bir yapı, oturanlara şimdiki en iyi konutun rahatlığını sunduğu halde, şimdiki sisteme göre pek çok kimsenin gereksindiği ve çoğu kötü olan o tek konutlardan çok daha ucuza ve kolayca kurulur. Şimdi hemen her uygun evde boş duran ya da yılda bir-iki defa kullanılan birçok oda hiçbir rahatsızlıkla karşılaşılmaksızın ortadan kalkar; erzak deposu, kiler vb. yerlerden de pek çok tasarruf edilir. — Ama ev yönetiminin ayrıntılarına girersek, topluluğun yararlarını ancak o zaman gereği gibi anlarız. Şimdiki dağınık ev yönetiminde, örneğin ısıtmada, ne kadar çok emek ve malzeme israf olur! Her oda için özel bir sobanız olmalıdır; her soba tutuşturulmak, yanar tutulmak, bakılmak gerekir; yakıt bütün bu ayrı yerlere götürülmek, kül dışarı taşınmak gerekir; böyle ayrı ayrı ısıtmak yerine, bir tek merkezden topluca ısıtmak, örneğin büyük dernek lokallerinde, fabrikalarda, kiliselerde vb. daha şimdiden yapıldığı gibi, bir tek ısıtma merkezi ve buhar boruları kullanmak ne kadar kolay ve ucuz olur! Bundan başka, şimdi yer altına daha ince borular döşemek gerektiğinden, ve kentlerimizde ısıtılacak alanın büyüklüğü yüzünden pek çok boru kullanmak gerektiğinden çok pahalı olan gazla aydınlatma çok pahalı olur; oysa önerilen düzende her şey 1.650 ayaklık bir alana toplanır ve yanan lambalar aynı sayıda olduğu halde, orta büyüklükteki bir kentteki kadar ödeme yapılır. Sonra, her ailenin bir miktar yemeği kendi başına pişirdiği, ayrı sofra takımı edindiği, ayrı mutfağı olduğu, yiyeceklerini pazardan, bahçeden, kasaptan ve fırından kendi başına sağladığı şimdiki dağınık ev yönetiminde her öğün için ne kadar yer, malzeme ve emek-gücü israf olur. Ortaklaşa yemek hazırlamada ve hizmette şimdi bu işle uğraşan emek-güçlerinin üçte-iki-

sinin tasarruf edileceği, buna karşın geri kalan üçte-birin işini şimdi olduğundan daha iyi ve daha dikkatli yürütebileceği rahatça kabul edilebilir. Ve sonunda ev işleri için de böyle olacaktır! Böyle bir yapı, burada olabildiği gibi, işin bu türlüsü de örgütlü ve düzenli bölünürse, şimdiki düzende iki-üç yüz ayrı evde olduğundan çok daha kolay temizlenip iyi durumda tutulamaz mı?

F. Engels, "Zwei Reden in Elberfeld (I)",
Marx-Engels, *Werke*, Band 2, Berlin 1957, s. 545-546.

*

Louise Morel'in tutuklanması nedeniyle, Rudolphe, şöyle özetlenen düşüncelere dalar:

"Efendi, korkutarak, suçüstü yakalayarak ya da *hizmet ilişkilerinin* doğasından ileri gelen başka fırsatlardan yararlanarak hizmetçi kızı çoğu zaman baştan çıkarır. Onu mutsuzluğa, aşağılığa, suç işlemeye sürükler. Yasa bu konuda kayıtsız kalır. ... Kızı eylemle (fiilen) çocuk öldürmeye zorlamış olan cani, cezalandırılmaz."

Rudolph, düşüncelerini, hizmet *ilişkisinin* kendisini yüce eleştirisinden geçirecek kadar ileriye bir defa bile götürmez. *Küçük* bir egemen olarak, hizmet ilişkilerinin *büyük* bir koruyucusudur. Bugünkü toplumda kadının genel durumunun insanca olmadığını kavramaya daha da az yanaşır. Şimdiye kadar vardığı teorisine tümüyle güvenerek, ayartanı *cezalandıran* ve acınmayı ve pişmanlığı korkunç cezalarla birleştiren bir *yasanın* eksikliğinden başka hiçbir şey duymaz.

Rudolph'un yalnızca başka ülkelerdeki yasamaya bakması yeterdi. *İngiliz* yasaması onun bütün isteklerini karşılar. Bu yasama, *Blackstone*'un övülesi belirtimiyle, bir zevk kızını ayartan *baştan çıkarıcıyı* suçlu ilân edecek kadar ileri gider.

Bay Szeliga *boru* çalar:

"İşte! — düşünün! — Rudolphe! — ve şimdi *bu düşünceleri kadının kurtuluşu ile ilgili hayallerinizle* karşılaştırın. Bu kurtuluş eylemine nerdeyse elle dokunursunuz, oysa siz yaradılıştan aşırı pratiksiniz ve bu yüzden yalın girişimlerinizle böyle sık sık mutsuz oluyorsunuz."

Ne olursa olsun, bir eyleme düşünceden ellerle nerdeyse dokunabilmenin sırrını Bay Szeliga'ya borçluyuz. Rudolph'un kadının kurtuluşunu öğretmiş olan adamlarla ilgili o eğlendirici karşılaştırmasına gelince, Rudolph'un *düşüncelerini Fourier*'nin aşağıdaki hayalleriyle karşılaştırmak yeter:

Zina, ayartma, ayartıcılara övünç verir, görgü kuralıdır. ... Ama, zavallı kız! Çocuk öldürmek bir cinayettir! Namusunu üstün tutarsa, namussuzluğun izlerini silmelidir, ve çocuğunu dünyanın önyargılarına kurban ederse, daha çok lekelenmiş olur ve yasanın önyargılarıyla karşılaşır. ... Bütün uygar mekanizmanın betimlediği *kısır döngü* budur."

"Genç kız, onun özel mülkiyetini elde etmek isteyen ilk en iyi adam için satışa sunulmuş bir meta değil midir? ... De même qu'en grammaire deux négations valent une affirmation, l'on peut dire qu'en *négoce conjugal deux prostitutions valent une vertu.*" [Dilbilgisinde iki olumsuzlamanın bir olumlamaya eşit olması gibi, evlilik ticaretinde de, *iki orospuluğun bir erdeme eşit olduğu* söylenebilir. —ç.]

"Bir tarihsel çağın değişimi, her zaman, kadınların özgürlüğe doğru ilerleme oranıyla belirlenir, çünkü burada, kadının erkekle, zayıfın kuvvetliyle ilişkisinde, insanî doğanın kabalığa karşı yengisi en açık biçimde görünür. Kadının kurtuluş derecesi, genel kurtuluşun doğal ölçüsüdür."

"Kadın cinsin aşağılanması, barbarlığın olduğu gibi uygarlığın da kalın bir ayırdedici çizgisidir; şu farkla ki, barbarlığın basit tarzda uyguladığı her kötülüğün uygar düzeni, birleştirilmiş, ikiyüzlü, iki anlamlı, yüze gülen bir varlık tarzına yükselir. ... Kadını kölelikte tutmak, hiç kimseyi erkeğin kendisinden daha ağır cezaya çarptırmaz." (Fourier.)

Rudolph'un düşünceleri karşısında, *evliliğin* Fourier'nin ustaca sunduğu karakteristiğine de, Fransız komünizminin materyalist bölüntüsünün yazılarına da işaret etmek gereksizdir.

Sosyalist yazının en acınası Abhub'u, roman yazarında da görüldüğü gibi, eleştirel eleştiriyi hâlâ bilinmedik "sırlarla" meydana çıkarır.

F. Engels-K. Marx, *Die heilige Familie*,
Marx-Engels, *Werke*, Band 2, Berlin 1962, s. 207-208.

K. Marx, F. Engels, *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 291-293.

*

Geçen makalede *Economist*'e diyordum ki: İşçi-sınıfının, çocuklarını ve kendisini eğitmek için zamanından yararlanmaması, şaşırtıcı değildir. Adları ve özellikleri bana açıklanan ve doğrudan doğruya parlamentoya gönderilmek gereken aşağıdaki durumu artık size bildirebilirim: 1852 Eylülünün son haftasında ...den dört mil uzaktaki ... yöresinde, Bay ...'nin sahibi olduğu bir ağartma ve düzgünleme (apre) işliğinde, aşağıda gösterilen kişiler, yalnız *üç dinlenme saati* bir yana bırakılırsa, *altmış saat* sürekli çalışmışlardır!

9-10 yaşlarındaki çocuklar 60 saat aralıksız çalışıyorlar ve yalnız 3 saat dinleniyorlar! Fabrika beyleri herhalde şimdi işçilerde eğitime aldırmazlık konusunda ağızlarını tutmak isterler. Burada anılanlardan biri, küçük

Kızın adı	Yaşı (yıl)	Kızın adı	Yaşı (yıl)
M. S.	22	B. B.	13
A. B.	20	M. O.	13
M. B.	20	A. T.	12
A. H.	18	C. O.	12
C. N.	18	S. B.	10!
B. S.	16	Ann. B.	9!
T. T.	16		
A. T.	15	Oğlanlar	Yaşı
M. G.	15	W. G.	9
H. O.	15	J. K.	10
M. L.	13		

bir kızı, Ann B., 60 saatlik çalışma sırasında yere düştü ve bitkinlikten uyuyakaldı; *sarsılarak uyandırıldı, ve ağlamasına karşın, gene çalışmaya zorlandı*!!

Fabrika işçileri, eğitim hareketini Manchester şarlatanlarının elinden almaya kararlı görünüyorlar. Preston'da, Orchard'da yapılan bir işsizler toplantısında öğrendiğimiz gibi,

"Bayan Margaret Fletcher, dinleyenlerin önünde, evli kadınların fabrikalarda çalışmalarının ve çocuklarını ve ev kadınlığı ödevlerini savsamalarının uygunsuzluğu üzerine konuştu. Doğru dürüst bir işgünü için doğru dürüst bir ücret almaya her erkeğin hakkı vardı. Bununla demek istiyordu ki, erkek, kendisini ve ailesini yeterince beslemeye, ve kendisini evsel ödevlerine adayabilmesi ve çocuklarını yetiştirebilmesi için karısının evde kalmasına elverir bir ücret almalıdır. (*Alkışlar.*) Konuşmacı kadın aşağıdaki kararın oylanmasını önererek sözlerini bitirdi:

"Bu kentin evli kadınları, evli erkeklere emekleri karşılığında haklı ve tam ücret verilinceye kadar işe gitmemek niyetindedirler.

"Bayan Ann Fletcher (ilk konuşanın kızkardeşi), öneriyi destekledi, ve öneri oybirliği ile kabul edildi.

"Toplantı yönetmeni, yüzde-on sorununun çözümünden sonra, fabrika sahiplerinin asla beklemediği böyle bir

kampanyanın evli kadınların fabrikalarda çalışmasıyla ilgili olarak açılacağını bildirdi."

K. Marx, "Prosperität—Die Arbeiterfrage",
Marx-Engels, *Werke*, Band 9, Berlin 1960, s. 481-482.

*

Fourier yalnız bir eleştirici değildir; serinkanlı ve duru yaradılışı onu yergici, ve hem de gelmiş geçmiş yergicilerin en büyüklerinden biri yapmıştır. Devrimin güçten düşmesi üzerine artan dolandırı ve vurgunları, ve o zamanki Fransız ticaretinde başat ve ona özgü olup dükkân dükkân dolaşan korkunç ruhu, aynı güç ve çekicilik ile anlatır. Burjuva biçimi kadın-erkek ilişkileri ve kadının burjuva toplumundaki yeri üzerine eleştirileri daha da ustalıklıdır. Belirli bir toplumda kadınsal kurtuluşun derecesinin, genel kurtuluşun ölçüsü olduğunu ilk defa açıkça söyleyen odur.

F. Engels, *Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft*,
Marx-Engels, *Werke*, Band 19, Berlin 1962, s. 196.

Friedrich Engels, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, s. 58-59.

*

Kaldı ki hanımlar "*Enternasyonal*"den yakınamazlar; çünkü aynı hanım, Madame Law, *Genel Danıştay* üyeliğine atanmıştır. Şaka bir yana, Amerikan "*Labor Union*"ın son kongresinde çok büyük bir ilerleme görülüyor; kadın işçilere tam eşitlikle davranılıyor; oysa bu bakımdan İngiliz kadınlarına, ama daha çok da şık Fransız kadınlarına cimrice davranılıyor. Biraz tarih bilen herkes, büyük toplumsal devrimlerin kadınsal maya olmaksızın gerçekleşemeyeceğini de bilir. Toplumsal ilerleme, güzel cinsin (çirkinler de birlikte olmak üzere) toplumsal durumuyla tam olarak ölçülebilir. ...

Uluslararası Kadınlar Birliği, Dük Frau Goegg (Geck

okunur), Brüksel Kongresine bir mektup göndererek kadınların da bize katılıp katılamayacağını sordu. Elbette nazikçe olumlu yanıt verildi. Dolayısıyla, kararınızı değiştirmezseniz, karınıza Genel Danıştay muhabirliği tam yetki belgesini göndereceğim.

K. Marx, "Briefe an Ludwig Kugelmann am 12. Dezember und 12. Oktober 1868 aus London",
Marx-Engels, *Werke*, Band 32, Berlin 1965, s. 532-583 ve s. 567.

*

Komün, 75 santimlik zarar ödentisiyle ilgili olarak, belediyelere, ulusal muhafızların yasa-dışı denen karıları ve anaları ve dulları arasında hiçbir ayrım yapınama buyruğunu verdi.

Komün, şimdiye kadar Paris'te "düzenin adamları" için ayrılmış, ama onların "güvenlikleri" için polis gücünün kişisel uşaklık bağımlılığında bulunan belgeli orospuları bu aşağılık kölelikten kurtardı ve aynı zamanda orospuluğun geliştiği ortamı ve onu yaratan adamları ortadan kaldırdı. Katışıksız orospular —yosmalar (koketler)— düzenin egemenliği altında köle değildiler, tersine, polisin ve yöneticilerin efendileriydiler.

Kamusal öğretimi (eğitimi) yeniden düzenlemek için Komünün elbette zamanı olmadı; ama Komün, dinsel ve ruhanî öğeleri gidererek halkı manen kurtarmaya girişti. (Genel [ilk] ve meslekî) eğitimin düzenlenmesi için bir komisyon atadı. Kitap, harita, kâğıt vb. gibi bütün eğitim araçlarının, bunları bağlı oldukları belediyelerden sağlayan öğretmenlerce parasız dağıtılmasını buyurdu. Hangi nedenle olursa olsun, hiçbir öğretmene bu eğitim araçları için öğrencilerinden para isteme izni verilmedi. (*28 Nisan.*)

K. Marx, "Erster Entwurf zum *Bürgerkrieg in Frankreich*",
Marx-Engels, *Werke*, Band 17, Berlin 1962, s. 529.

Karl Marx, "Fransa'da İç Savaş",
Marx, Engels, Lenin, *Paris Komünü Üzerine*,
Sol Yayınları, Ankara 1977, s. 184.

*

İşçi sınıfı içinde kadın yan-derneklerinin kurulması buyuruldu. Bu makale, kendiliğinden anlaşıldığı gibi, erkek ve kadın işçilerin yan-kuruluşlarının birleştirilmesine karşı çıkmıyor.

K. Marx, "Allg. Statuten und Verwaltungs-Verordnungen der IAA", Marx-Engles, *Werke*, Band 17, s. 48.

*

Birleşik Devletler'de Enternasyonalin üyeleri arasında bir bölünme olduğunu okurlarımız daha önce Amerikalı muhabirlerimizden öğrenmişlerdir. Son aylarda New York'ta olan, Enternasyonalin tarihinde gerçekten öyle yenidir ki tutarlı olarak açıklanmaya değer. Bu arada Madrid'ten "Emancipation"un bir makalesini (22 Temmuz) temel alıyor ve onu aşağıdaki özgün belgelerle tamamlıyoruz.

Bilindiği gibi Avrupa'da burjuvazi ve hükümetler, Enternasyonalden kendi amacını aşmış ve bütün iyi yurttaşları ürküten öyle korkunç bir umacı yarattılar ki, burjuva öğelerin yığın halinde katılmasıyla Enternasyonalin ilk amacına yabancılaştırıldığından kimsenin kaygılanmasına gerek yoktur. Amerika'da durum bambaşka. Avrupalı burjuvaziyi ve hükümetleri sinir bunalımına uğratan şeyler, orada, tam tersine, ilginç görünüyor. Toprak sahibi soyluluğun ve katışıksız burjuva temel üzerinde gelişmiş monarşinin bulunmadığı bir toplum, monarşinin ve soyluluğun köklerini —Fransa'da bile hiç değilse manen— kurutamamış olan Avrupalı burjuvazinin çocukça ölüm korkularına gülüyor. Enternasyonal Avrupa'da ne kadar korkunç görünüyorsa, Amerikan basın muhabirleri onu ne kadar ürkünç gösteriyorsa —ki hiç kimse bu baylardan daha ayrıntılı resim çizmeyi bilmiyor—,

Enternasyonalin şimdi sermayeyi, para-sermayeyi ve politik sermayeyi, mevziinden çıkarmaya yaradığı, Amerika'da o kadar iyi kavranıyor.

Amerikalı toplum Avrupalıdan ne kadar ilerde olduğunu şu olguda açıkça gösteriyor ki bunu ilk ortaya çıkaran ve buna dayanarak iş tutmayı deneyen Amerikalı iki hanım oldu. Avrupalı burjuvazinin erkekleri Enternasyonalin karşısında titrerken, Amerikalı iki burjuva kadın, Bayan Victoria Woodhull ve bacısı Tenni Claflin ("Woodhull and Clafling's Weekly"nin yayımcısı), bu korkunç derneği sömürmenin yolunu buldu. Ve neredeyse bunu başarıyorlarmış.

Bu iki kızkardeş, milyon sahibeleri, kadınlara özgürlük ve özellikle "özgür aşk" savunucuları, resmen Enternasyonale girdiler. 9 numaralı şube Bayan Claflin'in, 12 numaralı şube Bayan Woodhull'un kılavuzluğunda oluştu; bunun hemen Amerika'nın çeşitli kesimlerinde, kızkardeş çiftin yandaşlarınca oluşturulan yeni şubeler izledi. Yürürlükteki tüzüğe göre her şubenin New York'ta toplanan Merkez Komitesi'ne bir delege gönderme hakkı vardı. Sonuç, başlangıçta Alman, İrlandalı ve Fransız kadın işçilerden oluşan bu federal meclisin her çeşit ve her iki cinsten Amerikalı bir sürü burjuva serüvenciyle dolup taşması oldu. İşçiler arka plana itildiler, spekülasyoncu iki kızkardeşin yengisi kesin görünüyordu. O sırada 12 numaralı şube ön plana geçti ve Amerikan Enternasyonalinin kurucularına gerçekte neyin sözkonusu olduğunu açıkladı.

30 Ağustos 1871'de 12. şube, Yazman W. West imzasıyla, bildirisini yayımladı. Bildiride deniyordu ki:

"Enternasyonalin son amacı, yalnızca politik iktidarı ele geçirerek erkek ve kadın işçileri kurtarmaktır. Bu şunları içerir: Önce her iki cinsin politik eşitliği ve toplumsal özgürlüğü. *Politik eşitlik,* herkese uygulanan ya-

saların hazırlanmasına, çıkarılmasına ve yürütülmesine herkesin kişisel olarak katılması demektir. *Toplumsal özgürlük,* tümüyle kişisel nitelikte olan her işte, örneğin dinsel inançta, *seks ilişkisinde, giyim tarzında* vb. yersiz bütün ve her müdahaleye karşı tam güvence demektir. Bundan başka, bütün dünya için evrensel bir hükümet kurulmasını içerir. Kendiliğinden anlaşıldığı gibi, bütün dil farklılığının ortadan kaldırılması da bu programın kapsamındadır."

Sözkonusu amaçla ilgili hiçbir yanlış anlaşılma olmasın diye bir örgütlenme isteniyor. Buna göre "politik eylemi kolaylaştırmak için belki her seçim bölgesinde bir şube bulunmalıdır ... her kentte, varolan belediye meclisine benzer bir kentsel komite; her devlette devletin yasama meclislerine benzeyen bir devlet komitesi, ve bütün ulus için Birleşik Devletlerin Kongresine benzeyen bir ulusal komite olmalıdır ... Enternasyonalin çalışması, varolan biçimler içinde, eskilerin yerini alacağı belli olan yeni bir yönetim biçiminin kuruluşu olarak, önemsiz ölçüde bile sınırlanmaz."

Varolan devletlerin temellerini yıkmamak, tersine onlardan yararlanmak, buna göre, Enternasyonalin göreviydi. Bay West, şöyle haykırırken ("Woodhull & Claflin's Weekly", 2 Mart 1872) haklıydı:

"12. Şube bildirisinin yayımı, Enternasyonalin tarihinde yeni bir çağın başlangıcıydı!"

Bu "yeni çağ"ı tamamlamak için, her şeyden önce, şimdiye kadar yasalarla tartışmasız onaylanmış tüzüklerden ve Kongre kararlarından kurtulmak gerekliydi. Bundan dolayı 12 numaralı şube şunu bildiriyordu ("W & C. Weekly, 21 Ekim 1871):

"Kongre kararlarını, tüzükleri ve Genel Meclis yönetmeliklerini" (Birliğin genel tüzüğünü ve yönetmeliklerini anlamına gelmeli) özgürce yorumlamak her şubenin

ayrıca hakkıdır ve böyle yaparken her şube kendi tutumundan sorumludur."

Muziplik artık aşırı vahimleşiyordu. İşçi şubeleri yerine, her türlü burjuva dolandırıcıların, özgür aşkçıların, ruh çağırıcıların, ruh çağıran Shaker'lerin vb. şubeleri kuruldu, ve böylece 1 numaralı şube, Enternasyonalin (Alman) Amerika'da ilk kurulan şubesi, sonunda, bu hileyi ortaya koyan bir bildiri yayımladı. 12 numaralı Amerikan ana şubesi hemen yanıt verdi. Şubenin yazmanı West, 18 Kasım 1871 günlü "W. & C. W"de şunu açıkladı:

"Kadınlara eşit yurttaşlık hakkının bütün dünyada tanınması, *sermaye ile emek arasındaki ilişkide yapılacak her genel değişiklikten önce gelmelidir* ... 12 numaralı şube de (1. Şubenin) Enternasyonal sanki işçi birliği imiş, *işçi sınıfının bir örgütü imiş* gibi yükselttiği protestonun tümündeki yanlış varsayıma karşı çıkmak zorundadır.

25 kasımda 12. şubenin bunu izleyen yeni bir protestosunda deniyordu ki:

"İşçi sınıfının ancak kendi kendini kurtarabileceği iddiası (Genel Tüzük), yalan söylemek değildir; ama bu, *yalnızca işçi sınıfının kendi istencine karşı kurtarılamayacağı anlamında doğrudur.*"

Sonunda bir yandaki devlet sömürücüleri, makam avcıları, ruh çağırıcıları ve öbür burjuva dolandırıcılar ile öte yandaki işçiler, Enternasyonalin işçi birliği olduğuna, Amerika'da da burjuvazinin değil, işçi sınıfının bir örgütü olduğuna bönce gerçekten inanan işçiler arasında savaş koptu. 1 numaralı Alman şubesi, 12. şubenin uzaklaştırılmasını ve üyelerinin en az üçte-ikisi ücretli işçi olmayan bütün şubelerin delegelerinin kovulmasını Merkez Komitesinden istedi. Bu istem üzerine Merkez Komitesi bölündü; Almanların ve İrlandalıların bir kesimi birkaç Fransızla birlikte 1. şubeyi desteklerken, daha çok

sayıda Fransızla birlikte Amerikalılar ve iki Alman (Schweitzerschen) yeni bir merkez komitesi kurdular ...

Çaresiz kadın gazetesi "W. & C. W."nin 2 Mart 1872 günlü sayısında "Önümüzdeki Birleşik Uzlaşma" başlıklı bir makalede deniyor ki:

"Ülkenin çeşitli reformcu öğelerinin temsilcileri, şimdi, burada, mayısta büyük bir toplantı yapılmasını öğütleyen bir öneride bulunuyorlar ... Gerçekten, bu toplantı akıllıca davranırsa, ölü demokrat" (yani kölelik sever) "partiden artakalanların ortaya çıkıp buna katılmayacağını kim bilir ... Bütün köktenciler (radikaller) orada bulunmalıdır" vb.

Aynı gazete artık bütün dünya-düzelticilere,

"Emek, mülkiyet, barış ve ucuzluk reformcularına, uluslararası, kadınlara seçim hakkı verilmesini savunan doktorlara, ve gerçek ahlak ve din ilkelerini (!) uygulama zamanının geldiğine inanan herkese", önce Victoria Woodhull'un, sonra Th. H. Bank, R. W. Hume, G. R. Allen, W. West, G. W. Maddox, T. Mullot'un, sözün kısası II numaralı komitenin ileri gelenlerinin imzalarıyla artık her hafta çağrıda bulunuyor. Bütün bu çağrılarda, delegeler toplantısının Birleşik Devletler başkanlığı ve başkan yardımcılığı için aday göstereceği açıkça söyleniyor.

Sonunda, 9, 10 ve 11 mayısta, bu garip delegeler toplantısı New York'ta, Apollo-Hall'de yapılıyor. Amerika'nın kadın ve erkek bütün garip kafalı kişileri orada birleşmişti. II numaralı komite topluca hazırdı. *Bayan Victoria Woodhull'un Birleşik Devletler başkanlığı için adayiçe* gösterilmesi kararlaştırıldı, hem de *Enternasyonal adına*!

Bunun üzerine bütün Amerika'da bir kahkahadır koptu. Konuyla ilgilenen düşünceli Amerikalılar böylelikle aldatılmalarına izin vermediler. Toplantıya katılan Almanlar ve Fransızlar için böyle olmadı. 2. şube (Fransız),

delegesini II numaralı komiteye ayırdı ve Genel Danıştayın kararlarına boyun eğdi. 6. şube (Alman) de delegesini, Dr. Grosse'yi, Berlin Schweitzeri exprivate yazmanını, aynı II numaralı komiteden ayırdı ve Genel Danıştayın kararlarına boyun eğinceye kadar II. numaralı komiteden çekildi. 20 mayısta sekiz şube daha —Fransız ve Alman— şimdi yalnız o bilinen kuşkulu Amerikalı öğeleri, gerçekte daha Enternasyonale girmelerinden önce Madam Victoria Woodhull'un yanında hep birlikte bulunan öğeleri temsil eden II numaralı komiteden çekildiler. Bunlar, şimdi, ayrı, baştan sona Amerikalı bir Enternasyonal kurmak istediklerini açıklıyorlar ki bu konuda elbette özgürdürler.

Bu arada Genel Danıştay, Saint Louis Alman şubesinin ve New-Orleans Fransız şubesinin istemesi üzerine, yalnız I numaralı komiteyi (şimdi Birleşik Devletlerin geçici Federal Danıştayı) tanıdığını açıkladı. Ve bununla Madam Victoria Woodhul'un Enternasyonali ele geçirme savaşı doruğuna ulaştı.

"Emancipation" şunları ekliyor:

"Bu olgulardan sonra bütün tarafsızlar kendilerine şunu sormalıdırlar: Enternasyonalin temel ilkelerini ayakta tutmaya ve Birliği kendi politik veya kişisel amaçlarının aracı haline getirmeye çalışan şubeleri ve federasyonlara geçici olarak görevden el çektirmeye tam yetkili bir Genel Danıştay yoksa, bu skandal ne zaman ve nasıl biter?"

F. Engels, "Die Internationale in Amerika",
Marx-Engels, *Werke*, Band 18, Berlin 1962, s. 97-103.

*

Komünizme geçiş Owen'ın yaşamında dönüm noktasıydı. Yalnızca insansever olarak ortaya çıktığı sürece,

servetten, alkıştan, onurdan, övünçten ve ünden başka hiçbir şey devşirmemişti. Avrupa'nın en sevilen adamıydı. Yalnız sınıfdaşları değil, devlet adamları ve prensler de onu onaylayarak dinliyorlardı. Ama komünist teorileriyle ortaya çıkınca, tablo değişti. Ona toplumsal reform yolunu her şeyden önce keser görünen üç büyük engel vardı: Özel mülkiyet, din ve evliliğin yürürlükteki biçimi. Onlara saldırırsa başına ne geleceğini biliyordu: Resmî toplumdan tümüyle kovulmak, bütün toplumsal durumunu yitirmek. Ama onlara amansızca saldırmaktan geri durmadı, ve öngördükleri oldu. Resmî toplumdan sürülmüş, basının ölü sessizliğiyle karşılaşmış, Amerika'da bütün servetini feda ettiği başarısız komünist denemelerle yoksullaşmış olarak, doğrudan doğruya işçi sınıfına döndü ve onun bağrında daha otuz yıl etkin kaldı. İngiltere'de işçilerin çıkarına olan bütün toplumsal hareketler, bütün gerçek ilerlemeler, Owen adında düğümlenir. Böylece, beş yıllık çabadan sonra, fabrikalarda kadın ve çocuk emeğini sınırlayan ilk yasayı kabul ettirdi.

F. Engels, *Herrn Eugen Dührings Umwaelzung der Wissenschaft*, Marx-Engels, *Werke*, Band 20, Berlin 1962, s. 245.

F. Engels, *Anti-Dühring*, s. 420.

*

Belçika'da kadınların ya da çocukların çalışma süresini sınırlayan hiçbir fabrika yasası yoktur; ve Gent'teki ve yöresindeki işçi seçmenler, pamuklu fabrikalarında her gün onbeş ve daha çok saat çalışmak zorunda olan kadınları ve çocukları için ilk önlem olarak bunu istemektedirler.

F. Engels, "Die europaeischen Arbeiter im Jahra 1877", Marx-Engels, *Werke*, Band 19, Berlin 1962, s. 126.

*

Seçimlere katılamadığınız sürece, seçimlerin canınızı sıktığına inanıyorum. Biz iktidara gelirsek, kadınlar yalnız seçmekle kalmayacak, tersine, aynı zamanda seçilecek ve söylevler verecek; bu sonuncular artık burada okul yönetiminde oluyor; ve geçen kasımda 7 oyumun hepsini bir hanıma verdim, sonunda seçilen 7 adayın herbirinden daha çok oy aldı.

F. Engels, "Brief an Ida Pauli am 14. Februar 1877 aus London", Marx-Engels, *Werke*, Band 34, Berlin 1960, s. 253.

*

İşgününün düzenlenmesi, işgününün süresi, dinlenme süreleri vb. bakımından, kadın emeğinin sınırlanmasını içermelidir; yoksa, yalnızca, kadın vücudu için özellikle zararlı ya da kadın cinsi için ahlaka aykırı olan iş kollarından kadın emeğinin kovulması anlamına gelebilir. Kastedilen bu idiyse, söylenmeliydi.

K. Marx, "Kritik des Gothaer Programms", Marx-Engels, *Werke*, Band 19, Berlin 1962, s. 31.

K. Marx, F. Engels, *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 45.

*

Fransızlar kadın emeğinin sınırlanmasını Almanlardan daha az istiyorlarsa, bu, kadın emeğinin Fransa'da, özellikle Paris'te, oranca ancak ikinci derecede bir rol oynamasındandır. Her iki cins için aynı işte ücret eşitliği, bildiğim kadarıyla, ücret genellikle henüz düzenlenmediği zaman bütün sosyalistlerce istenmektedir. Çalışan kadının özel fizyolojik etkinliklerinden ötürü kapitalist sömürüye karşı özel koruma gereksinmesi, bana anlaşılır görünüyor. Kapitalist sömürüden erkekler gibi tümüyle kurtulmak için, biçimsel kadın hakları için ön safta sava-

şan İngiliz kadınlar, dolaysız ya da dolaylı olarak her iki cinsin kapitalist sömürüsüyle de ilgilenmektedirler. İtiraf ederim ki, kapitalist üretim tarzının son yaşam yıllarında cinsiyetlerin kesin biçimsel eşitlenmesinden daha çok gelecek kuşağın sağlığıyla ilgileniyorum. Gerçek bir kadın ve erkek hak eşitliği, benim kanımca ancak ikisinin de sermayece sömürülmesi ortadan kaldırılır ve özel ev emeği bir kamu sanayiine dönüşürse bir gerçeklik olabilir.

F. Engels, "Brief an Gertrud Guillame-Schack (Entwurf), London, um den 5. Juli 1885",
Marx-Engels, *Werke*, Band 36, Berlin 1967, s. 341.

*

Dostlar!

Bugün toprağa vermekte olduğumuz yüce gönüllü kadın, 1814'te, Salzwedel'de doğdu. Babası, Baron von Westphalen, Trier'de Marx'ın ailesiyle yakın dostluk kurdu; her iki ailenin çocukları birlikte büyüdüler. Marx, üniversiteye giderken, o ve gelecekteki karısı, yazgılarını sürekli birleştirmeye önceden karar vermişlerdi.

Marx ilk *Rheinischen Zeitung*'un başyazarı olarak tanındıktan ve gazete Prusya hükümetince kapatıldıktan sonra, 1843 yılında evlendiler. Ondan sonra Jenny kocasının yazgısını, işlerini, savaşımlarını yalnız paylaşmakla kalmadı, onlara en büyük anlayışla ve en ateşli tutkuyla katkıda bulundu.

Genç çift Paris'e gitti; gönüllü sürgünlük hemen zorunlu oldu. Prusya hükümeti Marx'ı Paris'te bile izledi. Üzülerek anmalıyım ki, A. V. Humbold gibi bir adam, Louis-Philippe hükümetinin Marx'ı Fransa'dan sınır-dışı etmesini sağlamak için Prusya hükümetiyle birlikte çalıştı. Marx Brüksel'e sığındı. Şubat Devrimi patladı. Bu olayın Brüksel'de yolaçtığı kargaşalıklar arasında, Belçika polisi yalnız Marx'ı tutuklamakla yetinmedi, karısını

da hiç gerekçesiz hapse attı.

1848 devrimci atılımı ertesi yıl bastırıldı. Sürgün yeniden başladı; önce Paris'te, sonra, Fransız hükümetinin işe karışmasıyla, Londra'da. Bu defaki bütün yoksunluklarıyla sürgündü. Bunlar iki oğlunu ve bir kızını yitirmesine neden olmakla birlikte, Jenny sürgünlerin bilinen bütün acılarına hâlâ katlanabilirdi; ama bütün partilerin, muhalefettekiler (feodaller, liberaller, sözde-demokratlar) gibi hükümettekilerin de kocasını kargıması (lânetlemesi), ona en bayağı ve en alçakça iftiralarda bulunması, bütün basının ona hiç istisnasız kapanması, ikisini de horgören hasımları karşısında kocasının yardımsız ve silahsız kalması — bu, onu derinden yaraladı. Ve bu, yıllarca sürdü.

Ama sonunda bitti. Avrupa işçi sınıfı, giderek, kendisine birkaç eylem olanağı veren politik koşullara kavuştu. Uluslararası İşçi Birliği kuruldu. Enternasyonal, uygar ulusları birbiri ardına savaşıma soktu, ve kocası bu savaşımda en öndekilerin önünde savaştı. Sonunda geçmişteki bütün acılarının dinmeye başladığı zaman geldi. Kocasının üzerine dolu sağnağı gibi yağdırılmış alçakça iftiraların toz gibi dağıldığını gördü; kocasının bütün ülkelerdeki gericilerin boğmaya çalıştıkları öğretilerinin, bütün uygar ülkelerde, bütün uygar dillerde özgürce ve yengiyle yayımlandığını gördü; proletaryanın devrimci hareketinin, yengisinin bilincinde olarak, Rusya'dan Amerika'ya kadar, bir ülkeden öbürüne yayıldığını gördü. Son sevinçlerinden biri de, ölüm döşeğindeyken, Alman işçi sınıfının bütün olağanüstü yasalara karşın son seçimlerde gösterdiği tükenmez yaşam gücünün kesin kanıtını görmek oldu.

Pek keskin ve pek eleştirici anlayışla, politik bakımdan pek güvenilir bir denlilik (*Takt*) ile, pek coşkun bir enerjiyle, pek büyük bir özveriyle, böyle bir kadının dev-

rimci harekette ne yaptığı açıkça ortaya konmadı, gazete sütunlarında asla anılmadı. Onun ne yaptığını yalnız onunla birlikte yaşamış olanlar biliyor. Ama biliyorum ki onun gözüpek ve tedbirli —övünmesiz, gözüpek, onura biraz olsun gölge düşürmeksizin tedbirli— öğütlerinin yokluğunu sık sık duyacağız.

Onun kişisel özelliklerinden sözetmeyi hiç gereksinmiyorum. Dostları bu özellikleri bilirler ve asla unutmayacaklar. En büyük mutluluğu başkalarını mutlu etmekte görmüş olan bir kadın var idiyse, o, bu kadındı.

F. Engels, "Rede am Grabe von Jenny Marx",
Marx-Engels, *Werke*, Band 19, Berlin 1962, s. 293, 294.

F. Engels, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*,
Sol Yayınları, Ankara 1978, s. 19-21.

*

Rahatsızlığımı senin yanında geçirip de Long Branch'ta onu ziyaret etmedim diye Ana Wischnewetzky çok kırgın. Teşrifata uymazlık ve hanımlara karşı kadıncılık (*Galanterie*) eksikliği yüzünden incinmiş görünüyor. Ama kadın-hakları-madamlarına bizden kadıncılık istemeleri iznini vermiyorum: Erkek haklarını istiyorlarsa, kendilerine de erkeklere olduğu gibi davrandırmalıdırlar.

F. Engels, "Brief an Friedrich Adolph Sorge am 12. Januar 1889",
Marx-Engels, *Werke*, Band 37, Berlin 1967, s. 133.

*

Clara Zetkin *Berliner* [*Volks-*]*Tribüne*'de dikkate değer bir makale yazdı — üç ay önce elimizde böylesine tam bir sunu bulunsaydı, bizim için çok değerli olurdu. Bernstein sabah Massingham'a gidip bundan yararlanacak.

F. Engels, "Brief an Paul Lafargue am 16. Mai 1889 aus London",
Marx-Engels, *Werke*, Band 37, s. 209.

*

Tersane grevinden beri Tussy gerçek bir *East-Enderin* (doğu-uçlu kadın) oldu, sendikalar örgütlüyor ve grevleri destekliyor — geçen pazar onu hiç görmedik, çünkü sabah ve akşam söylev vermesi gerekiyordu. Bu yetişmemiş erkek ve kadın işçilerin sendikaları, işçi aristokrasisinin eski örgütlerinden tümüyle ayrılıyor ve aynı tutucu yola yöneltilemiyor; ... Ve tümüyle farklı koşullarda örgütleniyorlar — bütün yönetici erkekler ve kadınlar sosyalist ve bir de sosyalist kışkırtıcılar (*Agitatoren*).

F. Engels, "Brief an Laura Lafargue am 17. Oktober 1889 aus London",
Marx-Engels, *Werke*, Band, 37, s. 288.

*

İşçiler şimdi işi çok başka türlü tutuyorlar, pek büyük yığınları kavgaya sokuyorlar, toplumu çok daha derinden sarsıyorlar, çok daha ileri isteklerde bulunuyorlar: 8 saatlik işgünü, bütün örgütler için genel federasyon, tam dayanışma. Gaz İşçileri ve Genel Emekçiler Birliği, Tussy'nin aracılığıyla *ilk defa* kadın kollarına kavuştu. İşçiler onun anlık önerilerine ancak gelip geçici gözüyle bakıyorlar, bununla birlikte hangi kesin ereğe ulaşmak için çalıştıklarını daha bilmiyorlar.

F. Engels, "Brief an Friedrich Adolph Sorge am 7. December 1889",
Marx-Engels, *Werke*, Band 37, s. 320.

*

Tussy gece-gündüz komitede çalıştığı —gerçek, yönetici çalışmayı 3 kadın yürütüyor— tersane grevinden beri boğazına kadar grev hareketine gömüldü. Tersane greviyle aynı zamanda, en doğu uçta, 3.000 kişi greve gitti; Tussy de aralarındaydı, kızlardan bir görevli birlik örgütledi, her sabah gitmesi gerekiyordu — ama 12 hafta sonra grev bir yenilgiyle bitti. Şimdi güney kesiminde gaz

grevinde etkinlik gösteriyor, pazar sabahı Hyde-Park'ta konuştu; ama bu daha az uğraştırıcı, ve Tussy'nun daha çok zamanı var. O ve Aveling, E. B. Bax'ın 1 ocakta teslim aldığı bir aylık derginin yazıkuruluna yardım ediyorlar, orada yeterince iş var. Bu arada iki kadın kolunun da yazmanı.

F. Engels, "Brief an Natalie Liebknecht am 24. Dezember 1889 aus London",
Marx-Engels, *Werke*, Band 37, s. 330.

*

Üstelik kuzeyli kadınlar hareketi dediğiniz şeyden hiç haberim yok, yalnız İbsen'in birkaç dramını biliyorum ve burjuva ve darkafalı aşırı hırslı kadınların az veya çok histerik emek ürünlerinden acaba İbsen'i sorumlu tutmalı mı, tutmamalı mı, ne kadar sorumlu tutmalı, bilmiyorum.

İnsanın alıştığı bir alanın kadınlar hareketinin adıyla belirlenmesi de öylesine ayrıntılıdır ki, bir mektubun çerçevesi içinde bu konuda yorumlayıcı hiçbir şey söylenmemeli ya da yalnız epeyce kıvandırıcı şeyler söylenmelidir. ... Norveçli küçük-burjuva, özgür köylünün oğludur ve bu koşullarda düşkünleşmiş Alman küçük-burjuvasına karşı bir *adamdır*. Ve Norveçli küçük-burjuva kadın da Alman küçük-burjuva kadından üstündür. ... Öte yandan, anılan enenmiş koçu, yani Bay Bahr'ı altetmek için Almanya'da insanların birbirlerine böylesine korkunç resmî davranmalarına şaşıyorum. Alay ve mizah artık yasaklanmış ve cansıkıcılık yurttaşlık görevi olmuş görünüyor. Yoksa Bay Bahr'ın "tarihsel olmuş" her şeyin kendisinden uzak kaldığı "karısına" elbette biraz daha yakından bakarlardı. Tarihsel olan onun derisidir, çünkü ya ak ya da kara, sarı, esmer ya da kırmızı olmak gerekir — bundan ötürü insanî bir derisi olamaz. İnsanî

saçlar da ona yasaklanmıştır. Derisiyle ve saçlarıyla tarihsel olandan uzak kaldıysa ve "kadının kendisi ortaya çıktıysa" sergilenen nedir? Yalnızca dişi maymun, *anthropopitheca,* ki o, "doğal içgüdüleri" ile, Bay Bahr'ı "tümüyle açıkça ve belli niyetle" yatağına almak ister.

F. Engels, "Brief an Paul Ernst (Entwurf) am 5. Juni 1890 aus London",
Marx-Engels, *Werke,* Band 37, s. 411-413.

*

Viyana *Kadın İşçiler Gazetesi,* belki sizin "kadın gazetesi kadınlarını" çok öfkelendirecek. Bunların hepsi henüz birbirine kuvvetle kenetlenmiş durumdadırlar ve işçi hareketinin kadınsal bir yanı olmayan biraz başka bir kadın hareketi istiyorlar. Ama bu son görüş noktası Viyana gazetesinde en büyük enerjiyle savunulacak, ve yanımızdaki kadınlar, senin söylediğin gibi, iyi davranırlarsa, garip kadın-hakçılığı-oyunu —ki kesinlikle burjuva bir oyundur— hemen arka plana itilecek. Sonra şimdiki sözcükler kendi cinsleri tarafından bir kenara itilirse, yazık olmaz, ama meydan Viyana gazetesine kalır, bu görüş noktası önce bütün kadın gazetelerince benimsenmeli ve savunulmalıdır.

F. Engels, "Brief an August Bebel am 1. Oktober 1891 aus London",
Marx-Engels, *Werke,* Band 38, Berlin 1968, s. 164.

*

Louise'in *Sırtlan-Gazete*'si (*Hyaenen-Zeitung*) bu ayın onbeşinden önce çıkmayacak; senin, Tussy'nin ve Louise'in makaleleriniz Almanya'da ve Avusturya'da kadın haklarını savunan kadınlar arasında bir coşkunluk yaratacak; çünkü gerçek sorun, şimdiye kadar asla üçünüzün yaptığı gibi böylesine dolaysız konup yanıtlanmadı. Ve Louise de, Tussy de, Alman (Berlinli) kadın hakları

savunucusu karılar karşısında gizli bir korku duyduklarını bana açıkladılar. Ama onların egemenliği artık uzun sürmeyecek. Bebel Almanya'da emekçi kadınların şimdi harekete atılırken gösterdikleri çaba üzerine çok coşkunca yazıyor, ve bu doğruysa, kocamış yarı-burjuva kadın-hakları-*Ânesses* hemen arka plana itilecektir.

F. Engels, "Brief an Laura Lafargue am 2. Oktober 1891 aus London", Marx-Engels, *Werke*, Band 38, s. 169.

*

25 ekim çarşamba günlü mektubumda, bana zaman zaman bir *kadın gazetesi* ya da dergisi —elbette burjuva kadın hareketinin ürünlerinden— göndermeni rica etmek istediğim sırada mektubumu kesmem gerekti. Louise, Alman ve Avusturya ve buradaki *kadın işçi* hareketinin yararı için kullanmak üzere bu metaı da gözden uzak tutmamayı üsteleyerek istiyor ve demek ki bu hanımların orada yaptıklarına arada bir göz atıvermeyi çok arzu ediyor.

F. Engels, "Brief an Friedrich Adolph Sorge am 29. Oktober 1891 aus London",
Marx-Engels, *Werke*, Band 38, s. 194.

*

Pratik önerilerin —bugünkü ilişkilere uygulandığında— bazıları darkafalıca görünen çeşitli pürüzleri var; ama bugünkü politik gücümüze bakıp haklı olarak denebilir ki, biz iktidara geçinceye kadar onlar kesinlikle uygulanmaz, ve sonra da tümüyle başka bir karaktere bürünür. Parasız adlî işlemler için de öyle; 18 yaşından küçükler için altı saatlik işgünü üzerinde elbette durulmalıdır — kadınların gece ve doğumdan sonra hiç değilse 4-6 hafta çalışmaktan bağışık tutulması da öyle.

F. Engels, "Brief an Karl Kautsky am 3. Dezember 1891 aus London", Marx-Engels, *Werke*, Band 38, s. 234.

*

Louise, *yalnız Women's Journal*'ı (Boston) ve onu da *ancak 31 marta kadar* göndermenizi rica ediyor, yoksa o zamana kadar başka bir şey yazmayacağız. Onu Viyana *Arbeiterinnen-Zeitung* için gereksiyor (o, Laura ve Tussy yazıkurulunu oluşturuyor) ve çalımlı Amerikan hanımların zırvalarını işçi kadınlara kabul ettirmek aklının ucundan geçmezmiş. Dostça gönderdiklerinizle gene bu hanımların her zamanki gibi *au courant* (rahat) büyük burunlu ve darkafalı oldukları kanısında, ve bu zırvaları yalnızca birkaç aylık bir deneme süresince bağışlamak istiyor. Bu arada iyilikseverliğin için sana gönülden teşekür ediyor.

F. Engels, "Brief an Friedrich Adolph Sorge Im 6. Januar 1892 aus London",
Marx-Engels, *Werke*, Band 38, s. 249.

*

Ve Victor, gazetenin malzeme sağlamasından sorumlu olduğu için, kadın gazetesinin *iyi* yazılar bulmasına yardım edersen, böylelikle ona ve Avusturya Partisine büyük bir iyilikte bulunursun; burjuva *émancipées* (kurtulmuş kadınların) kuruntularına ve evrensel ilâçlarına işçi kadınların organında bir yer bulma olanağından büyük sevinç duyarlardı.

F. Engels, "Brief an Laura Lafargue am 6. Januar 1892 aus London",
Marx-Engels, *Werke*, Band 38, s. 250.

*

Reichstag stenogramı için çok teşekkür. Büyük askerî konuşmanı ancak bu akşam okuyabiliyorum; lex Heinze üzerine olan hoşuma gitti. Orospuluk tümüyle yok edilmedikçe, benim görüşüme göre genç kızların bütün

istisnaî mevzuattan tümüyle kurtarılması bizim için birinci buyruktur. Burada, İngiltere'de, bu hiç değilse azçok var; "ahlâk zabıtası" yok, denetim ya da hekim muayenesi yok, ama polisin yetkisi her zaman pek büyük, çünkü bir *disorderly house* (uygunsuz ev) işletmek yasal olarak cezalandırılabilir, ve bir genç kızın oturduğu ziyaretçi kabul eden her ev, böyle bir ev gibi işlem görebilir. Gene de buna istisnaî olarak başvurulur, bununla birlikte genç kızlar her zaman polislerin sert baskısı altındadırlar. Aşağılatıcı polis boyunduruğundan bu nispî özgürlük, genç kızların bağımsız ve özsaygılı bir karakteri korumalarına genellikle izin veriyor; ki bu Kıtada güçlükle olanaklıdır. Onlar durumlarını bir kez başlarına gelmiş ve katlanmaları gereken, kaçınılmaz, ama ayrıca karakterlerini ve namus duygularını hiç etkilememek gereken bir mutsuzluk olarak görüyorlar, ve mesleklerinden kurtulma fırsatı bulurlarsa, ona sarılırlar, hem de çoğu zaman başarıyla. Manchester'de böyle kızlarla yaşayan —burjuva ya da Commis— bir yığın genç kimse vardı, ve çoğu onlarla yasal olarak evliydi ve en az burjuva erkekler ve kadınlar gibi iyi geçiniyorlardı. Arada sırada birinin bir kez içkiye düşmesi, onu bu ülkede bunu çok iyi anlayan burjuva kadınlardan hiçbir yolda farklı kılmaz. Böyle evlenmiş tek-tük kızlar, hiçbir "eski tanıdık"a raslamaktan korkmadıkları başka kentlere taşındıktan sonra, hiç kimse onlarda en küçük uygunsuzluk farketmeden, saygın yurttaşlar dünyasına ve hatta eşraf —buranın toprak soyluları— arasına alındılar.

Benim kanıma göre her şeyden önce bu konuyu ele alırken bugünkü toplum düzeninin kurbanları olarak kızların kendi çıkarlarını gözönüne almalıyız ve onları lumpenleşmekten —hiç değilse, bütün Kıtada olduğu gibi, yasalarla ve polis edepsizlikleriyle lumpenleşmeye zorlanmaktan— korumalıyız. Kıtada yapılanlar, burada da,

birkaç garnizon kentinde denendi ve denetim ve hekim muayenesi kondu; ama uzun sürmedi; biricik iyiliği, toplumsal iffet yandaşlarını buna karşı kışkırtmak oldu.

Hekim muayenesi kedi için zararsızdır. Burada nereye sokulursa frengi ve belsoğukluğu kapıyor. Polis hekimlerinin kullandıkları aletlerin seksüel hastalıkların taşınmasında çok etkili olduklarına inanıyorum; çünkü dezenfekte edilmeleri için pek zaman ayrılıp özen gösterilmiyor. Kızlara seksüel hastalıklar konusunda parasız dersler verilmelidir; o zaman pek çoğu kendisini koruyacaktır. Blaschko bize hekim denetimi konusunda bir makale gönderdi; bunun kesinlikle değersiz olduğunu da kabul etmelidir; kendi varsayımlarından sonuçlar çıkarsaydı, orospuluğun kesinlikle serbest bırakılmasına ve kızların sömürüye karşı korunmasına karar vermesi gerekirdi; ama bu, Almanya'da tümüyle ütopistçe görünüyor.

F. Engels, "Brief an August Bebel am 22. Dezember 1892 aus London".
Marx-Engels, *Werke*, Band 38, s. 552-553.

*

Evet, *Arbeiterinnen-Zeitung* ("İşçi Kadınlar Gazetesi") hoşuna gidecek. Onu bütün öbür kadın gazetelerinden ayıran sağlıklı bir proleter karakteri —ve yazınsal eksiklikleri— var. Ve bundan sen de övünç duyabilirsin, çünkü onun analarından birisin! ...

Viyana'da iki kez "Parti"nin huzuruna çıkmam gerekti! Bana pek hayran oldular. Fransızlar gibi pek canlı ve alınganlar, yalnız biraz daha ciddiler. Özellikle kadınlar büyüleyici ve coşkunlar; çok etkin çalışıyorlar; bunu, birçok yanıyla, Louise'e borçlular ...

Avusturya'daki ve Almanya'daki hareket en kuvvetli beklentilerimi aştı. ... Oradaki yandaşlarımız bir güç, ve bunu yalnız onlar değil, hasımları da biliyorlar. Viyana'-

da aşağıyukarı 6.000 kişilik bir toplantıdaydım, ve Berlin'deki şölende beni onurlandırmak için 4.000 kişi hazır bulundu — yalnız partinin en önde gelen temsilcileri —erkekler ve kadınlar—, ve bana inanabilirsin ki bu insanları görmek ve dinlemek bir sevinçti.

F. Engels, "Briefe an Laura Lafargue am 12. Februar, 18. u. 30. September 1893 aus London",
Marx-Engels, *Werke*, Band 39, s. 31, 121 ve 124.

*

Başka bakımlardan, tanınan bir kadının bağımsızlık için bayrak açtığını işitmek her zaman sevindiricidir. Hermann'ından kesinlikle ayrılma kararı, ona kendisiyle çok uzun savaşımlara malolmuş ve böylelikle karakterini olduğundan daha kararsız göstermiş olabilir. Önce içine girilinceye kadar, sonra sürdükçe, ve sonra yeniden kurtuluncaya kadar, burjuva evliliği ne büyük bir enerji israfı.

F. Engels, "Brief an August Bebel am 12. Oktober 1893 aus London", Marx-Engels, Band 39, s. 142.

*

Louise özellikle kadınlar birliği dilekçelerinin kesinlikle geri çevrilmesine seviniyor — Clara Zetkin'in *Vorwaerts*'in perşembe ekindeki makalesine bak. Clara haklı ve çetin, uzun bir savaşımdan sonra makalenin kabul edilmesini sağladı. Bravo Clara!

F. Engels, "Brief an V. Adler vom 28. Januar 1895 aus London", Marx-Engels, *Werke*, Band 39, s. 400.

*

Programın pratik bölümüne gelelim. Bu bölüm, bizim kanımızca, sunulma bakımından değilse bile, özü bakımından üç kesime ayrılıyor: 1. Genel demokratik değişiklik istekleri, 2. işçi güvenliği önlemleri istekleri ve, 3. köylü-

lerin çıkarına güvenlik istekleri. 1. Genel oy hakkı; 2. halk temsilcileri için yolluk; 3. genel, laik, parasız ve zorunlu okul öğrenimi vb.; 4. kişi ve konut dokunulmazlığı, 5. sınırsız inanç, söz, toplantı vb. özgürlüğü (grev özgürlüğü belki özellikle buraya konmalıdır); 6. bir yerde oturma ve çalışma (meslek) özgürlüğü (buraya belki şunlar da konmalıdır: "ülke değiştirme özgürlüğü" ve "pasaportların tümüyle kaldırılması"); 7. bütün yurttaşların tam eşitliği vb.; 8. sürekli ordular yerine genel halk silahlanması; 9. "Bütün yurttaşlık ve ceza yasalarımızın gözden geçirilmesi, insanlıkla bağdaşmayan kurulu düzenin ve cezaların ortadan kaldırılması" isteklerinde bulunan birinci kesimde "emek özgürlüğü" grubunun "program taslağında" köklü değişiklikler yapmak pek de gerekli değil. Buraya şu konmalıdır: "kadının erkekle tam hak eşitliği".

W. I. Lenin, "Entwurf eines Programms unserer Partei" (1899 sonunda yazılmıştır),
Marx-Engels, *Werke*, Band 4, Berlin 1960, s. 233-234.

*

Kadınların oy hakkı sorunu Kongrede hemen hemen hiçbir görüşmeye yolaçmadı. Yalnız aşırı oportünist İngiliz "Fabian Derneği"nden bir İngiliz kadın, çıkıp, kadınlara sınırlı bir oy hakkı için sosyalist bir savaşımın benimsenebilirliğini, yani genel olmayan, tersine, sınırlı olan bir oy hakkını savunmayı denedi. Bu fabiancı kadın tümüyle yalnız kaldı. Onun görüş noktasının ardındakiler bellidir: İngiliz burjuva hanımlar kendileri için oy hakkı umuyorlar, ama bunun proleter kadınlara tanınmasını istemiyorlar.

Uluslararası Sosyalistler Kongresiyle birlikte, aynı yapıda, ilk Uluslararası Sosyalist Kadınlar Konferansı toplandı. Bu konferansta ve kongrenin komisyonunda, Alman ve Avusturyalı sosyal-demokratlar arasında, karar-

la ilgili görüşmeler sırasında ilginç tartışmalar oldu. İkinciler, genel oy hakkı savaşımlarında kadınların eşitlenmesini biraz arkaya ittiler: pratikçi düşüncelerden ötürü isteklerinde genel oy hakkına değil, ama erkekler için oy hakkına ağırlık verdiler. Clara Zetkin'in ve öbür Alman sosyal-demokratların konuşmalarında, Avusturyalılar, yanlış davrandıkları ve böylece, yalnız erkekler için oy hakkı istedikleri, ama bu hakkı kadınlar için bütün güçleriyle istemedikleri, yığın hareketinin gücünü zayıflattıkları gerekçesiyle haklı olarak kınandılar. Stuttgart kararının son sözleri ("kadınlar ve erkekler için genel oy hakkı isteği"), kuşkusuz, Avusturya işçi hareketi tarihindeki aşırı bir "pratikçiliğin" bu olayı (episodu) ile bağlantılıdır.

W. I. Lenin, "Der Internationale Sozialistenkongress in Stuttgart", *Werke*, Band 13, Berlin 1965, s. 68-69.

*

Kadınların oy hakkı konusundaki karar da oybirliğiyle alındı. Yalnızca yarı-burjuva "Fabian Derneği"nden bir İngiliz kadın, kadınlar için tam değil de mülk sahiplerinin çıkarı uğruna sınırlanmış bir oy hakkı savaşımını savundu. Kongre, bu görüş noktasını kesinlikle reddetti ve işçi kadınların oy hakkı savaşımını burjuva kadın hakları savunucusu kadınlarla birlikte değil, ama proletaryanın sınıf partileriyle birlikte vermeleri gerektiğini savundu. Kongre, kadın hakları için açılan kampanyada, sosyalist ilkeleri ve erkeklerle kadınların hak-eşitliğini bütün genişliği ile savunmayı, ve bu ilkelerin amaca uygun herhangi bir nedenle daraltılamayacağını onayladı.

Komisyonda, bu sorunda ilginç bir tartışma oldu. Avusturyalılar (Victor Adler, Adelneid Popp) erkeklerin genel oy hakkı savaşımındaki taktiklerini aşağıdaki gibi haklı göstermeyi denediler: Bu hakkın kazanılması için

kışkırtmalarında (*Agitation*) kadınlar için de oy hakkı istemini ön plana çıkarmamak, amaca uygun olurmuş. Alman sosyal-demokratlar, özellikle Clara Zetkin, bunu, daha Avusturyalılar genel oy hakkı kampanyalarını açtıkları zaman protesto etmişlerdi. Clara Zetkin basında şunları açıklıyordu: kadınlara oy hakkı istemi asla arkaya itilemez, Avusturyalılar amaca uygunluk gerekçeleriyle ilkeyi kurban etmişlerdir; kadınlara oy hakkını savunsalardı, kışkırtmanın (*Agitation*) hızını ve halk hareketinin gücünü kırmamış olacaklardı. Önde gelen başka bir Alman sosyal-demokrat, Louise Zietz, komisyonda Clara Zetkin'in görüş noktasına tümüyle katılıyordu. Avusturya taktiğini dolaylı olarak haklı gösteren Adler'in bir değiştirme önergesi, 9'a karşı 12 oyla *reddedildi* (bu önergede yalnızca deniyordu ki, oy hakkı uğruna savaşımda bütün yurttaşlar için gerçekten hiçbir kısıntı yoktur; ama oy hakkı uğruna savaşım kadınların erkeklerle hak-eşitliği istemine bağlı olmak gerektiği için değil). Komisyonun ve Kongrenin görüş noktası, yukarda anılan sosyal-demokrat Zietz'in Uluslararası Sosyalist Kadınlar Konferansında verdiği söylevdeki şu sözlerle pek güzel belirtilir (bu konferans, Stuttgart'ta, kongre ile aynı zamanda toplandı): "Doğru bulduğumuz her şeyi, ilke olarak istemeliyiz", diyordu Zietz, "ve ancak, gücümüz daha çoğuna yetmezse, elde edebildiğimizi alırız. Sosyal-demokrasinin taktiği hep bu olmuştur. İstemlerimizde ne kadar yetingen olursak, hükümet bağışlarında o kadar yetingen olur ..." Alman ve Avusturyalı sosyal-demokrat kadınların bu kavgasından, okur, tutarlı, ilkesel bir devrimci taktikten en küçük bir sapma karşısında en iyi marksistlerin ne kadar hoşgörüsüz olduğunu çıkarabilir.

W. I. Lenin, "Der Internationale Sozialistenkongress in Stuttgart", *Werke*, Band 13, Berlin 1963, s. 81-83.

*

Yakıp kül ettiği her yerde pek çok acıya yolaçan, Belçika'yı ve Galiçya'yı çölleştiren ve örenleştiren ve binlerce işçiyi yok eden bugünkü savaş, çeşitli ülkeler egemen sınıflarının sömürgelerin paylaşımı ve dünya pazarında egemenlik ve sülale çıkarları savaşımı yüzünden patlamış bir emperyalist savaştır. Kapitalist sınıfın politikasının doğal uzantısıdır ve bundan ötürü ilk darbeyi kimin vurduğu, sosyalist görüş noktasından hiç ilginç değildir.

Bu savaş işçilerin çıkarına asla hizmet etmiyor, tersine, işçilerin uluslararası dayanışmasını ve hareketini ve tek tek her ülkedeki sınıf savaşımını zayıflatmak için egemen sınıfların elinde bir silahtır. Burjuvazinin ortaya attığı ve oportünistlerin desteklediği "anayurt savunması" sloganı da, burjuvazinin çıkarları uğruna proletaryaya kanını ve canını feda ettirmesine yarayan bir kandırmacadan başka bir şey değildir.

Sosyalist kadınların olağanüstü uluslararası konferansı bu olgulardan ötürü —savaşın yolaçtığı toplumsal ve politik bunalımı halkı uyandırmak için sonuna kadar kullanmayı ve böylelikle kapitalist sınıf egemenliğinin yıkımını çabuklaştırmayı salık veren Stuttgart kararına; milletvekillerinin savaş kredilerine karşı oy vermeleri gerektiği bildirilen Kopenhag kararına, ve işçilerin birbirini vurmasını bir cinayet sayan Basel kararına dayanarak— konferans açıklıyor ki, savaşan ülkelerin sosyalist partilerinin çoğunluğunun milletvekilleri bu kararlara tümüyle aykırı davranmışlardır, koşulların baskısına dayanamayarak sosyalizme tam anlamıyla ihanet etmişler ve onun yerine ulusalcılığı (*Nationalismus*) koymuşlardır. Konferans, bütün ülkeler proletaryasının kendi sınıf düşmanından —kapitalist sınıftan— başka düşmanı olmadığını doğrulamaktadır.

Bu savaşın korkunç acıları, bütün kadınlarda, ve özel-

likle proleter kadınlarda, gittikçe kuvvetlenen bir barış tutkusu uyandırıyor. Konferans *her emperyalist* savaşa *savaş* açıyor ve bu barış tutkusunu *bilinçli* bir *politik güce* dönüştüreceklerse *işçi kadınların mülk sahibi sınıfların yalnız* ilhaklar, fetihler ve egemenlik için *çalıştıklarını,* emperyalizm çağında savaşların kaçınılmaz olduğunu ve *proletarya, kapitalizmi kesinlikle yok etmek, kapitalist düzene son vermek için kendine yeterince güç bulmadıkça,* emperyalizmin dünyayı tam bir savaşlar zinciriyle tehdit ettiğini *açıkça anlamaları gerektiğini* bildiriyor. İşçi kadınlar, emperyalist savaşların birlikte getirdiği acılar çağını kısaltmak istiyorlarsa, *barış çabaları sosyalizm uğruna ayaklanmaya ve savaşıma* dönüşmelidir. Bu savaşta *işçi kadın, ancak yığınların devrimci hareketiyle, sosyalist savaşımın kuvvetlendirilmesi ve keskinleştirilmesiyle amacına ulaşacaktır.* Bundan ötürü, savaş kredilerine karşı, burjuva hükümetlerin çıkarlarına karşı savaşımla, muharebe meydanlarında askerlerin kardeşleşmesini desteklemek ve herkese duyurmakla, hükümetin anayasal özgürlükleri kaldırdığı her yerde yasa-dışı örgütler kurmakla, ve son olarak yığınları gösterilere ve devrimci harekete katılmak için kazanmakla, sendikal ve sosyalist örgütleri desteklemek ve kutsal ittifakı kırmak, onun en önemli ödevidir.

Sosyalist kadınların uluslararası konferansı, bütün ülkelerin kadın işçilerini, bu savaşımı hemen başlatmaya, uluslararası çapta örgütlemeye ve, çabalarını bütün ülkelerin Liebknecht gibi ulusalcılığa karşı savaşan ve devrimci sosyalist bir savaşım sürdüren sosyalistlerinin çabalarıyla sıkıca birleştirmeye çağırıyor.

Konferans, aynı zamanda, Avrupa'nın ilerlemiş ülkelerindeki nesnel koşulların sosyalist üretim için olgunlaşmış olduğunu, bütün hareketin yeni bir evreye girdiğini, bugünkü savaşın onlara yeni ve ciddî görevler yük-

lediğini; hareketlerinin bütün sosyalist harekete yeni bir hız verecek ve kesin kurtuluş saatini yaklaştıracak genel bir yığınsal eylemin muştucusu olabileceğini anımsatıyor. İşçi kadınlar, bildirilerle ve devrimci gösterilerle inisiyatifi ele geçirir ve bir de proletarya ile omuz omuza giderlerse, bu, proleter savaşımın, proletaryanın ilerlemiş ülkelerde sosyalizmi ve geri kalmış ülkelerde demokratik cumhuriyeti savaşarak kuracağı yeni bir çağın başlangıcı olabilir.

W. I. Lenin, "Resolution für die Internationale Sozialistische Frauenkonferenz",
Werke, Ergaenzungsband (1896-Oktober 1917), Berlin 1969, s. 351-353.

*

Enternasyonaldeki sallantılı öğelere karşı tutumumuz genellikle pek önemlidir. Böyle öğeler —*barşçı* (uzlaşmacı, *pazifistisch*) başat sosyalistler— savaşan birkaç ülkede bulunduğu gibi (örneğin İngiltere'de Bağımsız İşçi Partisi), tarafsız ülkelerde de var. Bu öğeler bizim yol arkadaşımız olabilirler. Sosyal-şovenistlere karşı onlarla bir bağlantı kurulabilir. Ama unutulmamalıdır ki *yalnızca* yol arkadaşıdır, bu öğeler, Enternasyonalin yeniden kurulması sırasında, işin en önemli yerinde, bizimle değil, tersine, bize karşı yürüyecekler, Kautsky, Scheidemann, Vandervelde ve Sembat ile birlikte gideceklerdir. Uluslararası konferansların programlarında bu öğelerin benimseyebilecekleriyle asla yetinilmemelidir. Yoksa bu sallanan barışçıların tutsaklığına kendimiz düşeriz. Örneğin Bern'deki uluslararası kadınlar konferansında böyle oldu. Clara Zetkin yoldaşın görüşlerini destekleyen Alman delegeler, bu konferansta gerçekten "merkez" rolünü oynadılar. Kadınlar konferansı yalnızca (Hollandalı) Troelstras'ın oportünist partisi ile ILP

(Bağımsız İşçi Partisi) delegeleri için benimsenebilir olanları söyledi.

W. I. Lenin, "Sozialismus und Krieg", *Werke*, Band 21, Berlin 1970, s. 329-330.

V. İ. Lenin, *Sosyalizm ve Savaş*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 44-45.

*

Bugünkü savaş gerici hıristiyan sosyalistlerde ve sulugözlü küçük-burjuvalarda her türlü silah kullanımı, kan, ölüm vb. karşısında yalnız *korku*, yalnız ürkü, yalnız tiksinti uyandırıyorsa, deriz ki: Kapitalist toplum her zaman *sonsuz bir korkuydu ve öyledir*. Ve şimdi bütün savaşların en gericisi olan bu savaşla bu toplumda *korkuya* bir *son* verilirse, kuşkulanmak için hiçbir gerekçemiz yok demektir. Bütün gözlerin önünde biricik yasal ve devrimci savaşı, emperyalist burjuvaziye karşı iç savaşı bu burjuvazinin kendisinin hazırladığı bir zamanda, silahsızlanma "isteminin" —daha doğrusu: silahsızlanma düşünün— nesnel anlamı, kuşkunun kaynağından başka bir şey değildir.

Bunun yaşamdan kopuk bir teori olduğunu kim söylerse, ona dünya tarihinin iki olgusunu ansıtırız: bir yandan tröstlerin ve kadın fabrika emeğinin rolünü, öte yandan da 1871 Komününü ve Rusya'da 1905 Aralık ayaklanmasını.

Tröstleri istemek, çocukları ve kadınları, onlara orada işkence etmek, onları baştan çıkarmak, onlara anlatılmaz acılar çektirmek için fabrikalara tıkmak, burjuvazinin işidir. Biz, böyle bir "gelişme"yi istemiyoruz, "desteklemiyoruz", buna karşı savaşıyoruz. Ama *nasıl* savaşıyoruz? Biliyoruz ki tröstler ve kadınların fabrikalarda çalışması ileri bir adımdır. Geriye, zanaatçılığa, tekelcilik-öncesi kapitalizme, kadınların ev-emeğine dönmek istemiyoruz. Tröstleri vb. aşarak ileri, onları aşarak sosyalizme!

Gelişmenin nesnel gidişini dikkate alan bu düşünüş, uygun değişikliklerle birlikte, halkın bugünkü askerileştirilmesi için de geçerlidir. Emperyalist burjuvazi bugün yalnız bütün halkı değil, gençliği de askerileştiriyor. Yarın belki kadınları da askerileştirecek. Buna yanıtımız şu olmalıdır: Böylesi daha iyi! Her zaman daha hızla ileri! Ne kadar hızlı olursa, kapitalizme karşı silahlı ayaklanmaya o kadar çok yaklaşırız. Sosyal-demokratlar, Komün örneğini unutmazlarsa, gençliğin vb. askerileştirilmesi ile gözlerinin yıldırılmasına nasıl ses çıkarmayabilirler? Bu, "yaşamdan kopuk" bir "teori" değildir, bir düş değildir, tersine olgudur. Ve sosyal-demokratlar bütün ekonomik ve politik olgulara karşın, emperyalist çağın ve emperyalist savaşların kaçınılmaz olarak böyle olguların yinelenmesini gerektireceğinden kuşkulanmaya başlarlarsa, halimiz gerçekten çok kötü olur.

Komünün bir burjuva gözlemcisi mayıs 1871'de bir İngiliz gazetesinde şöyle yazıyordu: "Fransız ulusu yalnız kadınlardan oluşsaydı, ne korkunç bir ulus ortaya çıkardı!" Kadınlar ve onüç yaşındaki çocuklar, Komün sırasında erkeklerle birlikte savaşıyorlardı. Ve burjuvazinin yere serilmesi için verilecek savaşlarda da başka türlü olamaz. İyi silahlanmış burjuvazi kötü silahlanmış ya da hiç silahlanmamış proleterleri kurşunlarken, proleter kadınlar seyirci kalmayacaklardır. Gene, 1871'deki gibi, silaha sarılacaklar, ve bugünün gözü yıldırılmış uluslarından —daha doğrusu: hükümetlerden çok oportünistlerin örgütleştirdiği bugünkü işçi hareketinden— kuşkusuz, er ya da geç, herhalde ama besbelli, devrimci proletaryanın "korkunç ulusları"ndan uluslararası bir birlik doğacaktır.

Askerileştirme şimdi bütün kamusal yaşama sızıyor. Emperyalizm, dünyanın paylaşılması ve yeniden paylaşılması için büyük güçlerin azgın bir savaşıdır; bundan ötü-

rü, askerileştirmeyi bütün ülkelere, tarafsız ve küçük ülkelere bile ister istemez yaymak zorundadır. Proleter kadınlar buna karşı ne yapmalıdır? Yalnız her savaşı ve askerî her şeyi lanetlemeli, yalnız silahsızlanma mı istemelidir? Gerçekten devrimci olan bir ezilen sınıfın kadınları, böyle çirkin bir rolle asla yetinmeyeceklerdir. Tersine, oğullarına şöyle diyeceklerdir:

"Çabucak büyüyeceksin. Sana bir tüfek verilecek. Onu al ve savaş sanatını iyi öğren. Bu bilgi proleterlere şimdi bu savaşta olduğu gibi ve sosyalizme hainlik edenlerin sana öğütledikleri gibi kardeşlerine, öbür ülkelerin işçilerine kurşun sıkmak için değil, tersine, sömürüye, acıya ve savaşlara, yalnızca istemekle değil, ama burjuvaziyi yenerek ve *onu* silahsızlandırarak bir son vermek için, kendi öz ülkenin burjuvazisine karşı savaşmak için gereklidir."

Böyle bir propaganda ve özellikle şimdiki savaşla bağlantılı olarak böyle bir propaganda yapmak reddedilirse, o zaman uluslararası devrimci sosyal-demokrasiden, sosyalist devrimden, savaşa karşı savaştan sözetmek lütfen bırakılsın.

W. I. Lenin, "Über die Losung der 'Entwaffnung' ", *Werke*, Band 23, Berlin 1960, s. 94-96.

*

17. Erkeklerin aynı haklarına göre kadınların politik haklarındaki bütün sınırlamaların hiç istisnasız kaldırılması. Savaşın ve kıtlığın geniş halk yığınlarını sarstığı ve özellikle kadınların dikkatinin politikaya çevrildiği bir zamanda, bu değişmenin olağanüstü ivediliği konusunda yığınların aydınlatılması.

W. I. Lenin, "Die Aufgaben der Linksradikalen (oder der linken Zimmerwaldisten) in der Sozialdemokratischen Partei der Schweiz", *Werke*, Band 23, s. 140-141.

*

Biz, proletarya, bütün çalışanlar, nasıl bir milise gereksinmemiz var? Gerçek bir halk milisi, yani, birincisi, gerçekten *bütün* halktan, *her iki* cinsin bütün yetişkin yurttaşlarından oluşan, ve ikincisi, bir halk ordusunun göreviyle polislik görevini, devlet düzeninin en önemli ve ana organlarının ve devlet yönetiminin görevlerini birleştiren bir milis.

Bu düşünceleri olabildiğince açıklamak için tümüyle şematik bir örnek vermek istiyorum. Proleter milisi herhangi bir "plan"a göre kurmak düşüncesi elbette saçmadır: İşçiler ve bütün halk işe topluca başlarsa, her şeyi herhangi bir teoriciden yüz kat daha iyi yapıp düzenleyecektir. Hiçbir "plan" önermiyorum, yalnız düşünüşümü anlatmak istiyorum.

Petrograd'ın yaklaşık 2 milyon nüfusu var ve bunun yarıdan çoğu 15-65 yaşındadır. Diyelim ki yarısı, bir milyonu. Bunun dörtte-birini de pekâlâ çıkarabiliriz: geçerli gerekçelerden ötürü bugün kamu hizmeti göremeyecek durumdaki hastaları ve öbürlerini. Geriye 750.000 kişi kalır ki, bunlar, örneğin her onbeş günde bir miliste çalışırlarsa (ve bu süre için girişimciden ücretlerini alırlarsa), 50.000 kişilik bir ordu kurulur.

Bizim gereksindiğimiz *böyle* tipte bir "devlet"tir!

Böyle bir milis, yalnız adıyla değil, gerçekten bir "halk milisi" olur.

Bu yolu tutmalıyız ki, halktan ayrı *hiçbir* özel polis ve *hiçbir* özel ordu yeniden *kurulamasın.*

Böyle bir milis, yüzde 95 işçilerden ve köylülerden oluşur ve halkın ezici çoğunluğunun sağduyusunu ve istencini, gücünü ve kuvvetini dışavurur. Böyle bir milis, bütün halkı gerçekten hiç istisnasız silahlandırır ve askerî sorunlarda eğitir ve halkı Guçkov'ca *olmayan,* Milyukov'ca olmayan bir tarzda, bütün eskiyi onarma dene-

melerine, çar ajanlarının bütün tertiplerine karşı güvenlik altına alır. Böyle bir milis, İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyetinin yürütme organı olur, halkın *mutlak* saygısını ve *mutlak* güvenini kazanır; çünkü kendisi hiç istisnasız bütün halkın bir örgütüdür. Böyle bir milis, demokrasinin halkın kapitalistlerce köleleştirilmesini ve alaya alınmasını gizleyen yaldızlı bir tabela olarak kalmasını önler, *yığınların bütün* devlet işlerine katılması için gerçekten *eğitilmesi* olur. Böyle bir milis gençliği politik yaşama sokar ve yalnız sözle değil, eylemle de, *iş* ile de eğitir. Böyle bir milis —bilimsel konuşmak gerekirse— "toplumsal yardım polisi"nin, sağlık denetiminin alanına giren hizmetleri geliştirir, ve bütün yetişkin kadınlara böyle görevlerde yer verir. Çünkü kamusal hizmette, milisde, politik yaşamda kadınlara yer vermeksizin, kadınları o uyuşturucu ev ve mutfak havasından çıkarmaksızın, *hiçbir* gerçek özgürlük *güvenceye bağlanamaz,* sosyalizm şöyle dursun, demokrasi *bile kurulamaz.*

Böyle bir milis proleter bir milis olur, çünkü sınaî ve kentsel işçiler, 1905-1907 ve 1917 yıllarında halkın bütün devrimci savaşında doğal ve kaçınılmaz olarak yönetici durumda oldukları gibi, bu militste de yoksul halk yığınları üzerinde doğal ve kaçınılmaz olarak sonuç alıcı bir etkide bulunurlar.

Böyle bir milis kesin düzen ve sarsılmaz arkadaşça disiplin yaratır. Ama aynı zamanda, şimdi savaşan bütün ülkelerin uğradığı ağır bunalımlarda, bu bunalımlarla gerçekten demokratik savaşımı, ekmek ve öbür geçim araçları dağıtımını doğru ve çabuk yapmayı ve şimdi Fransızların "sivil seferberlik" ve Almanların "anayurt yardımcı hizmeti" dedikleri ve yokluğu halinde yağma savaşının açtığı korkunç yaraların iyileştirilemediği —*görründüğü kadarıyla iyileştirilemediği*— "genel çalışma ödevi"ni gerçekleştirmeyi olanaklı kılar.

Rusya proletaryası, şimdi büyük ölçüde yalnızca politik demokratik reform vaatlerine bağlanmak için mi kan döktü? Çalışan *herkesin* geçiminde *hemen* belirli bir iyileşme görmesini ve duymasını istemeyecek ve bunu sağlatmayacak mı? Her ailenin ekmeği olmasını? Her çocuğun bir şişe iyi süt almasını ve çocuklara sağlanmadığı sürece zengin bir aileden hiçbir yetişkinin süt istemeye cesaret edememesini? Çarın ve aristokrasinin geride bıraktıkları sarayların ve lüks konutların boş durmamasını, tersine, yersiz yurtsuzlara yurtluk etmesini? Kadınların erkeklerle tamamen eşit haklarla katıldığı bir genel halk milisi bu önlemleri alamazsa kim alabilir?

Böyle önlemler sosyalizm *de değildir*. Tüketimin düzenlenmesiyle ilgilidirler, ama üretimin yeniden düzenlemesiyle ilgili değildirler. Bir "proletarya diktatörlüğü" *değildirler*, ama yalnızca bir "proletaryanın ve yoksul köylülüğün devrimci demokratik diktatörlüğü"dürler. Şimdi bu önlemlerin teorik olarak nasıl sınıflanmak gerektiği de sözkonusu değildir. Teoride her şeyden önce ve ilk planda bir *eyleme giriş* görmek yerine, devrimin çapraşık, güncel, çabuk gelişen ödevlerini dar anlaşılan bir "teori"nin Prokrustes masasına zorla yatırırsak, bu en büyük yanlış olur.

W. I. Lenin, "Briefe aus der Ferne, Brief 3, Über die proletarische Miliz",
Werke, Band 23, s. 342-344.

*

Çok önemli, olağanüstü güncel ikinci bir sorun da devletin kurulması ve devletin yönetimi sorunudur. Demokrasi öğütleri vermek yetmez, demokrasiyi ilân etmek ve karara bağlamak yetmez, demokrasinin gerçekleştirilmesini temsil organlarındaki halk "temsilcileri"ne bırakmak yetmez. Demokrasi, aşağıdan yukarıya, yığınların

kendi inisiyatifiyle, bütün devlet yaşamına etkin olarak katılmasıyla, yukardan "gözetim" olmaksızın, devlet memurları olmaksızın, hemen kurulmalıdır.

Polisin, bürokrasinin, sürekli ordunun yerini bütün halkın genel silahlanmasının, genel, hiç koşulsuz kadınların da katıldığı, herkesi kapsayan milisin alması — hemen başlanabilecek ve başlanmak gereken pratik iş budur.

W. I. Lenin, "Der Kompass der Bauerndeputierten", *Werke*, Band 24, Berlin 1969, s. 156.

*

Rusya'da demokratik cumhuriyetin anayasası şunları güvence altına almalıdır: ...

14. 16 yaşına kadar her iki cinsten bütün çocuklar için parasız ve zorunlu genel ve politeknik (teorik ve pratik olarak üretimin bütün ana dallarının temellerini bağdaştıran) eğitim; derslerle çocukların toplumsal-üretken emeği arasında sıkı bağlantı. ...

İşçi sınıfını bedensel ve zihinsel körelmeden korumak ve güçlendirmek, özgürlük savaşımına kılavuzluk etmek için parti şunları ister: ...

6. Çalışmanın kadın organizmasına zararlı olduğu ekonomi dallarında kadın emeğinin yasaklanması: Kadınlar için gece çalışmasının yasaklanması; doğumdan 8 hafta öncesi ile 8 hafta sonrası arasında, bu süre içinde tam ücret ödenmesi ve parasız tıbbî yardım ve bakımla birlikte ilâç sağlanması koşuluyla, kadınların çalışmaktan bağışık tutulması. ...

7. Kadınların çalıştığı bütün işliklerde, fabrikalarda ve işletmelerde süt çocukları ve küçük çocuklar için bakım yerleri ve emzikli kadınlar için özel yerler açılması; emzikli annelerin en az her üç saatte bir ve en az yarım saat süreyle çalışmaktan bağışık tutulması; emzikli annelerin yardımlarla gözetilmesi ve çalışma-günlerinin kısal-

tılıp 6 saate indirilmesi; ...

9. İşçi örgütlerince seçilmiş bir iş denetmenliğinin kurulması ve hizmetliler de birlikte olmak üzere ücretli-emek kullanan her türlü işletmeyi kapsaması; kadın emeği kullanılan her ekonomi dalında kadın denetmen kurumları örgütlenmesi.

W. I. Lenin, "Materalien zur Revision des Parteiprogramms", *Werke*, Band 24, Berlin 1959, s. 473-478.

*

Polisin yerini halk milisinin alması — bu, devrimin bütün ilerleyişi sırasında doğmuş ve şimdi Rusya'nın pek çok yerinde gerçekleştirilmiş bir yeniden örgütlenmedir. ... 15-65 yaşlarındaki kadın ve erkek bütün yurttaşlar bu milisin faaliyetlerine hiç istisnasız katılmalıdırlar. ... Kadınların yalnız politik yaşama değil, herkesçe yerine getirilen sürekli kamusal hizmetlere özgürce katılmaları sağlanmadan, değil sosyalizmden, tam ve sağlam bir demokrasiden bile sözedilemez. Hastalara yardımı, kimsesiz çocukları gözetmesi, sağlıklı besleme vb. gibi "polis" görevleri, kadınların yalnızca kâğıt üzerinde kalmayan gerçek hak eşitliği olmaksızın asla yeterince yapılamaz.

W. I. Lenin, "Die Aufgaben des Proletariats in unserer Revolution", *Werke*, Band 24, 55-56.

V. İ. Lenin, "Devrimimizde Proletaryanın Görevleri", *Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi*, Sol Yayınları, Ankara 1979, s. 51-52.

*

Dini ya da kadının haklarından yoksunluğunu ya da Rus olmayan ulusal-toplulukların ezilmesini ve hak eşitliğinden yoksunluğunu ele alalım. Bütün bunlar burjuva demokratik devrimin sorunlarıdır. Küçük-burjuva demokrasinin bilgiçleri bu konuda sekiz ay gevezelik ettiler; dünyanın ilerlemiş ülkeleri arasında *bu* sorunları *bur-*

juva demokratik yolda *tümüyle* çözmemiş *bir tek* ülke yoktur. Bunlar bizde Ekim Devriminin yasalarıyla baştan sona çözülmüştür. Dine karşı gerçekten savaştık ve bunu eskisi gibi yaptık. Rus-olmayan *bütün* ulusal-topluluklara *kendi* cumhuriyetlerini ya da özerk ülkelerini verdik. Bizde, Rusya'da, kadının haklarından ya da tam hak eşitliğinden yoksunluğu gibi hiçbir bayağılık, iğrençlik ve alçaklık yoktur. Serfliğin ve ortaçağın bu öfkelendirici kalıntısını çıkarsever burjuvazi ve yılgın küçükburjuvazi yeryüzünün bütün ülkelerinde her zaman yeniden diriltiyor.

Burjuva demokratik devrimin bütün içeriği budur. Bir-buçuk ve iki-buçuk yüzyıl önce, bu devrimin (genel bir tipin her ulusal çeşidinden sözetmek istenirse, bu devrimlerin) ileri gelen önderleri, halklara, insanlığı ortaçağ üstünceliklerinden, kadının hak-eşitsizliğinden, şu ya da bu dinin (ya da genellikle "din *idesinin*", "dinselliğin") resmî üstünceliğinden kurtarmayı vaadediyorlardı. Söz veriyorlardı, ama sözlerini tutmuyorlardı. Sözlerini tutamıyorlardı, çünkü ... "kutsal özel mülkiyet" karşısındaki "saygı" onları engelliyordu. Bizim proleter devrimimizde bu üç kat iğrenç ortaçağ ve bu "kutsal özel mülkiyet" karşısında "saygı" yoktu.

W. I. Lenin, "Zum vierten Jahrestag der Oktoberrevolution", *Werke*, Band 33, Berlin 1966, s. 33-34.

BURJUVAZİ, egemen olduğu yerde, bütün feodal, ataerkil, pastoral ilişkileri yok etti. İnsanı doğal üstlerine (*Vorgesetzte*) bağlayan çeşitli feodal bağları acımasızca kopardı ve insan ile insan arasında, çıplak çıkardan, duygusuz "nakit ödemeden" başka hiçbir bağ bırakmadı. Sofuca bağnazlığın, şövalyece coşkunun, darkafalıca hüznün kutsal ürpermelerini bencil hesabın buz gibi soğuk sularında boğdu. Kişisel vakarı değişim-değerine indirgedi ve benimsenmiş ve kazanılmış sayısız özgürlüklerin yerine vicdansız *bir* ticaret özgürlüğünü koydu. Tek sözcükle, dinsel ve politik kuruntularla peçelenmiş sömürünün yerine açık, utanmaz, dolaysız, amansız sömürüyü koydu.

Burjuvazi şimdiye kadar sayılan ve sofuca bir korkuyla bakılan bütün uğraşları kutsal görünüşlerinden soydu. Hekimi, hukukçuyu, rahibi, şairi, bilim adamını, kendi ücretli işçileri haline getirdi.

Burjuvazi aile ilişkisinin dokunaklı-duygusal peçesini yırttı ve onu katışıksız para ilişkisine döndürdü.

K. Marx-F. Engels, *Manifest der Kommunistischen Partei*, Marx-Engels, *Werke*, Band 4, Berlin 1959.

"Komünist Parti Manifestosu", *"Komünist Manifesto"nun Doğuşu*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 112-113.

*

Liberal ekonomi, ulusal-toplulukları çözüştürerek düşmanlığı genelleştirmek, böylece insanlığı yırtıcı hayvanlar —rakipler bundan başka nedir?— herbirinin çıkarı bütün öbürlerininkinin aynı olduğu *için*, yalnız bunun için birbirini yiyen bir hayvanlar sürüsü haline getirmek için elinden geleni yaptıktan sonra, bu öncalışmadan sonra ona amaca ulaşmak için yalnız bir adım atmak, aileyi çözüştürmek kaldı. Bunu başarması için, ona, kendi güzel buluşu, fabrika sistemi yardım etti. Ortak çıkarların son izleri, ailenin mal ortaklığı, fabrika sistemiyle silindi ve —hiç değilse burada, İngiltere'de— şimdiden silinip çözülme halindedir. Çocukların, çalışabilir hale gelir gelmez, yani dokuz yaşına basınca, ana-baba evlerini yalnızca bir pansiyon olarak görmeleri ve ana-babalarına beslenme ve barınma için belirli bir ödemede bulunmaları tümüyle gündelik bir şeydir. Başka türlü nasıl olabilir? Ticaret özgürlüğünün temelinde yattığına göre, çıkarların yalıtılması başka ne sonuç verebilir? Bir ilke bir kez harekete geçirilirse, işletmeciler hoşlansalar da hoşlanmasalar da, kendiliğinden işleyerek bütün vargılarına ulaşır.

Ama işletmeci neye hizmet ettiğini kendisi de bil-

mez. Bütün bencil düşünüşüyle insanlığın genel ilerleme zincirinde yalnızca bir halka oluşturduğunu bilmez. Ayrı çıkarları çözmekle, yüzyılın gitmekte olduğu büyük devrime, insanlığın doğayla ve kendisiyle uzlaşmasına yalnızca yolaçtığını bilmez.

F. Engels, "Umrisse zu einer Kritik der Nationalökonomie", Marx-Engels, *Werke*, Band I, Berlin 1956, s. 504-505.

Friedrich Engels, "Bir Ekonomi Politik Eleştirisi Denemesi", Karl Marx, *1844 Elyazmaları*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 405-406.

*

Kadının fabrikada çalışması aileyi zorunlu olarak çözdü, ve aileye dayanan toplumun bugünkü durumunda bu çözülmenin gerek yetişkinlerde, gerek çocuklarda en ahlak bozucu sonuçları oldu. Çocuğuyla ilgilenmeye, ona ilk yaşında o alışılmış sevgi hizmetlerini görmeye zamanı olmayan bir anne, çocuğunu görmeyi başaramayan bir anne, o çocuğa annelik edemez, ona yabancı bir çocuğa olduğu gibi sevgisiz, kayıtsız davranmaya aldırmazlık etmek zorunda kalır; ve böyle ilişkiler içinde yetişen çocuklar, daha sonra aile için tümüyle yitmiş olur, kendi kurdukları ailelerde kendilerini yuvalarında duyamazlar; çünkü yalnız yalıtılmış yaşamı tanımışlardır, ve bu yüzden işçi çevrelerinde ailenin genel yıkımına da hizmet ederler. Ailenin buna benzer bir çözülmesi çocukların çalışmasından ileri gelir. Ana-babalarına ödedikleri barınmalıktan daha çok kazanmaya başlarlarsa, onlara belirli bir beslenme ve barınma karşılığı ödemeye ve artanı kendileri için harcamaya başlarlar. Bu, çoğunlukla, ondört ve onbeş yaşlarında olur. (Power, Rept. on Leeds, passim, Tufnell, Rept. on Manchester, p. 17, etc. fabrika raporlarında.) Tek sözcükle, çocuklar ailelerinden koparlar ve baba ocaklarını hoşlarına gitmezse bir başkasıyla değiştirebilecekleri bir pansiyon olarak görürler.

Birçok halde kadının çalışmasıyla aile tümüyle çözülmez, ama düzeni tersine döner. Aileyi kadın besler, erkek evde oturur, çocukları gözetir, ev işleri görür ve yemek pişirir. Bu durum, çok, çok sık görülür; yalnız Manchester'de ev işleri görmek zorunda kalan böyle yüzlerce erkek vardır. Bu gerçek enemenin (*Kastration*) işçilerde hangi haklı öfkelere yolaçtığı, ve bütün öbür toplumsal ilişkiler aynı kalırken bütün aile ilişkilerinin nasıl altüst olduğu düşünülebilir.

F. Engels, *Die Lage der arbeitenden Klasse in England*, Marx-Engels, *Werke*, Band 2, Berlin 1957, s. 369.

*

Erkeği erkekliğinden ve kadını kadınlığından eden, onları erkeğe gerçek kadınlık ve kadına gerçek erkeklik sunamaz durumda bırakan bu durum, her iki cinsi ve onların kişiliğinde insanlığı en bayağıca aşağılayan bu durum, pek övülen uygarlığımızın son ürünüdür, yüzlerce kuşağın kendi durumlarını ve kendilerini izleyenlerinkini iyileştirmek için gösterdikleri bütün çabaların yeni sonucudur! Sonuçların kendilerinde bütün yorgunluğumuzun ve emeğimizin böyle çocukça şaka ettiğini görürsek, ya insanlıktan ve onun niyetinden ve gidişinden hiç çekinmeksizin kuşkulanmalıyız, ya da insanî toplumun mutluluğunu şimdiye kadar yanlış bir yolda aradığını kabul etmeliyiz; cinslerin durumundaki böyle toptan bir altüst olmanın, ancak cinslerin daha başlangıçtan beri birbirinin karşısına yanlış konmasından ileri gelebileceğini kabul etmeliyiz.

Fabrika sistemiyle zorunlu olarak doğduğu gibi kadının erkek üzerindeki egemenliği gayri insanî ise, erkeğin de kadın üzerindeki o eski egemenliği gayri insanî olmak gerekir. Kadın şimdi, eskiden erkeğin yaptığı gibi, egemenliğini pek çok şeyi, hatta her şeyi ailenin mal or-

taklığına yatırmasına dayandırırsa, bu mal ortaklığının hiç de gerçek, gerekçeli olmadığı sonucu zorunlu olarak çıkar; çünkü bir aile üyesi hâlâ daha büyük katılma payına dayanarak kurumlanmaktadır. Şimdiki toplumun ailesi çözülüyorsa, bu çözülmede özellikle kendini gösteren odur ki, aileyi tutan bağ aile sevgisi değildi, tersine, yanlış mal ortaklığında zorunlu olarak saklanmış özel çıkardı.*

F. Engels, aynı yapıt, s. 371.

*

Fourier saygın toplumun ikiyüzlülüğünü, onun teorisi ile pratiği arasındaki çelişkiyi, bütün varlık tarzının iç sıkıntısını acımasızca ortaya seriyordu; onun felsefesiyle, *perfection de la perfectibilité perfectibilisante ve auguste vérité*** çabasıyla, "temiz ahlakı" ile, birbiçimli toplumsal kurumları ile alay ediyor, ve bunlara karşı onun pratiğini, ustaca eleştirdiği *doux commerce*'i,*** onun beğeni olmayan bayağı beğenilerini, onun evlilikteki boynuzlama örgütünü, onun genel bozulmasını çıkarıyordu. Bütün bunlar varolan toplumun Almanya'da henüz hiç sözü edilmeyen yanlarıdır. Elbette, şurada burada aşk özgürlüğünden, kadının durumundan ve hak eşitliğinden konuşuluyordu; ama ortaya çıkan neydi? Bir çift boş laf, birkaç bilgiç kadın, biraz histeri ve daha çok da Alman aile sıkıntıları — bunlardan bir piç bile doğmadı!

F. Engels, "Ein Fragment Fouriers über den Handel", Marx-Engels, *Werke*, Band 2, Berlin 1957, s. 608-609.

* Fabrikalarda çalışan kadınların ne kadar çok olduğu bir fabrikacının kendi tanıklığından anlaşılıyor. Lancashire'da 412 fabrikada 10.721 evli kadın çalışıyor; kocalarından yalnız 5.314'ü fabrikalarda, 3.927'si başka yerlerde çalışıyor; 821'i işsiz ve 659'u hakkındaki bilgi eksik. Demek ki her fabrikada tarn üç değilse de iki erkek karılarının emeğiyle geçiniyor.

** Yetkinleşebilen yetkinleşebilirliğin yetkinleşmesi ve yüce gerçeklik. —ç.

*** Tatlı ticaret. —ç.

*

Kutsal Max, ailede bize yeni bir örnek veriyor (p. 115). İnsanın kendi ailesinin egemenliğinden kurtulabileceğini, ama "bozulan itaatin bir kimsenin vicdanına kolayca dokunacağını", ve dolayısıyla aile sevgisine, aile kavramına sıkı sıkı sarılındığını; "kutsal aile kavramı"na, "kutsal"a da varıldığını açıklıyor (p. 116).

İyi delikanlı burada, tümüyle görgüsel (ampirik) ilişkilerin başat olduğu yerde, kutsalın egemenliğini bir daha görüyor. Burjuvanın kendi düzeninin kurumlarıyla ilişkisi, Yahudinin yasayla ilişkisi gibidir; her tekil halde, olanak bulunan her defasında, onlara yan çizer, ama başka herkesin onlara uymasını ister. Ama bütün burjuvalar yığın halinde burjuvazinin kurumlarına bir defa yan çizselerdi, burjuva olmaktan çıkarlardı — elbette onların hoşuna gitmeyen ve niyetlerine ve eylemlerine asla bağlı olmayan bir durum. Çapkın burjuva evliliğe yan çizer ve gizlice zina eder; tacir mülkiyet kurumuna yan çizer, spekülasyon, dolaylı iflâs yoluyla başkalarını mülkiyetlerinden eder — genç burjuva kendisini ailesinden bağımsızlaştırır, elinden gelirse, kendisi için pratik olarak aileyi dağıtır; ama evlilik, mülkiyet, aile, teorik olarak, dokunulmadan kalır; çünkü onlar, pratik olarak, burjuvazinin üzerlerine egemenliğini kurduğu temellerdir; çünkü onlar, burjuva biçimleriyle, burjuvayı burjuva yapan koşullardır; tıpkı durmadan yan çizilen yasanın dindar Yahudileri dindar Yahudiler yapması gibi. Burjuvanın kendi varlık koşullarıyla bu ilişkisi burjuva ahlakında genel biçimlerinden birini alır. Aile"*den*" asla sözedilmemelidir. Burjuvazi tarihsel olarak aileye burjuva aile karakterini verir; bu ailede, can sıkıntısı ve para, bağlayıcıdır ve ailenin burjuvaca çözülmesi de bunlardan ötürüdür; bu çözülme sırasında ailenin kendisi varolagider. Burjuva ailenin iğrenç varlığı resmî konuşma tarzların-

daki ve genel ikiyüzlülükteki kutsal kavrama uygundur. Ailenin *gerçekten* çözüldüğü yerde, proletaryada olduğu gibi, "Stirner"in düşündüğü şey, bunun tam karşıtı ortaya çıkar. Orada, her şeye karşın, en gerçek ilişkilere dayanan aile bağı bulunduğu halde, aile kavramı asla yoktur. 18. yüzyılda filozoflar aile kavramını tahlil ettiler, çünkü uygarlığın doruğundaki gerçek aile daha önceden çözülme sürecindeydi. Ailenin iç bağı, aile kavramını oluşturan tek tek parçalarına, örneğin itaate, çocuk sevgisine, evliliksel bağlılığa çözüldü; ama ailenin gerçek gövdesi, mülk ilişkisi, öbür ailelere karşı kapalılık ilişkisi, zorunlu birlikte yaşama, çocukların doğumuyla, şimdiki kentlerin kurulmasıyla, sermayenin biçimlenmesiyle ortaya çıkmış ilişkiler, her ne kadar çeşitli yollarda bozulmuş iseler de, kalıyorlardı; çünkü ailenin burjuva toplumun istencinden bağımsız üretim tarzıyla bağlantısı, varlığını zorunlu kılıyordu. Bu zorunluk, ailenin bir an için yasal olarak elden gelebildiğince kaldırıldığı Fransız devriminde kendini en şaşırtıcı biçimde gösterir. Aile, 19. yüzyılda da, çözülmenin işlerliği yalnız kavram yüzünden değil, ama gelişen sanayi ve rekabet yüzünden de genelleştiği için, varolagider; aile, çözülmesi Fransız ve İngiliz sosyalistlerince çoktan beri ilân edilmesine ve sonunda Fransız romanları aracılığıyla Alman kilise babalarının kulağına bile çalınmasına karşın, hâlâ varolagider.

K. Marx-F. Engels, *Die deutsche Ideologie*,
Marx-Engels, *Werke*, Band 3, Berlin 1958, s. 163-165.

*

"Parlak fırsatlar ve kullanımları" deniyor önemli ve bilgin "iktisatçı"nın son derece traji-komik taşkınlıklarından birinin başlığında. "Parlak fırsatlar" elbette özgür ticaretçe istenir, ve onların "kullanımı" ya da daha doğ-

rusu "kötüye kullanımı" işçi sınıfını ilgilendirir.

"İşçi sınıfı ilk defadır ki geleceğini kendi ellerinde tutuyor! Birleşik Krallığın nüfusu gerçekten *azalmaya* başlıyordu, dış göç doğal çoğalmayı aşıyordu. İşçiler fırsatlarından nasıl yararlandılar? Ne yaptılar? Güneş geçici olarak bir daha parladığı zaman daha önce ne yaptılarsa tam onu: Evlendiler ve olabildiğince çabuk çoğaldılar. Bu çoğalma oranında, göçün etkisinin yeniden dengelenmesi ve parlak fırsatın elden kaçması uzun sürmeyecek."

Demek ki Malthus'un ve izleyicilerinin izin verdikleri sınırlı çevrede parlak fırsat, evlen*memek* ve çoğal*mamak* imiş! Ne parlak ahlâk dersi! Ama "iktisatçı"nın kendisince de saptandığı gibi, nüfus şimdiye kadar azaldı ve dış göçü henüz dengelemedi. Öyleyse fazla nüfus felâketli zamanların sorumlusu sayılmamak gerekir.

"Emekçi sınıflar biriktirmek ve kapitalist olmak fırsatını daha çok kullanmalıydılar. Hemen hemen hiçbir halde kapitalistlerin saflarında sivrilmiş ya da hiç değilse sivrilmek için girişimde bulunmuş görünmüyorlar. Fırsatlarını kaçırdılar!"

Kapitalist olma fırsatı! "İktisatçı", aynı zamanda, işçilere şimdi ceplerine haftada 15 şilin yerine 16 şilin 6 peni koyabileceklerini, buna göre ellerine eski kazançlarından %10 daha çok geçebileceğini anlatıyor. Ama böylece ortalama ücret haftada 15 şilin olarak aşırı yüksek hesaplanıyor. Ama zararı yok. İnsan haftada 15 şilinle nasıl bir kapitalist olabilir! Bu problem incelenmeye değer. İşçilerin gelirlerini artırmayı, durumlarını iyileştirmeyi denemeleri gerektiği düşüncesi yanlıştı. "Kendilerine yararlı olandan daha çok grev yaptılar", diyor "iktisatçı". Haftada 15 şilinle *kapitalist* olmak için en iyi fırsatı ele geçirmişlerdi, ama 16 şilin 6 peniyle bu fırsat kaçırılmış oluyor. İşçiler kapitalistleri bir ücret artırımı-

na zorlamak için bir yandan emek-gücünün kıt, sermayenin bol olmasını beklemeliler. Ama böyle, sermaye bol ve işçi kıt olursa, o zaman, bundan dolayı evlenmeyi ve çoğalmayı bırakmaları gerektiği için, bu güçten hiçbir durumda yararlanmamaları gerekiyor.

"Har vurup harman savurarak yaşadılar." Tahıl Yasaları sırasında, diyor bize aynı "iktisatçı", ancak şöyle böyle beslendiler, şöyle böyle giyindiler ve açlıktan epeyce öldüler. Her şeye karşın yaşamaları gerekiyorsa, öncekinden daha az har vurup harman savurarak yaşamayı nasıl başarabilirlerdi? Nüfusun artan gönencini ve yapılan ticaretin sağlamlığını kanıtlamak için "iktisatçı" hiç durmadan ithalât tabloları çıkarıyor. Serbest ticaretin sözle anlatılamayan nimetleri için bir denek taşı ilân edilmiş şey, şimdi işçi sınıfının budalaca savurganlığı için bir kanıt gibi sergileniyor. Bununla birlikte, nüfus azalırken ve gerileyen bir tüketim varken ithalâtın neden artagidebildiği; ithalât azalırken ihracatın neden artagidebildiği, ve ithalât ve ihracat daralırken sanayiin ve ticaretin neden genişleyebildiği, bizim için gene anlaşılmaz olarak kalıyor.

"Üçüncü olarak, iyileştirilmiş yaşam koşullarına uymak ve bundan en iyi biçimde yararlanmayı öğrenmek için, parlak fırsatı kendilerine ve çocuklarına olabildiğince iyi eğitimi sağlamak amacıyla kullansalardı. Ne yazık ki okullara pek kötü devam edildiğini ve okul paralarının da pek kötü ödendiğini saptamak zorundayız."

Bu olgu böylesine şaşırtıcı mı? Canlı ticaret, büyültülen fabrikalarla, artan makine kullanımıyla elele ilerliyor, dolayısıyla, uzatılan çalışma süresiyle birlikte, yetişkin işçilerin yerine daha çok kadın ve çocuk konuyordu. Ne kadar çok anne ve çocuk fabrikaya giderse, okullara o kadar az devam edilebilir. Ve ana-babalara ve çocuklarına ne biçim bir eğitim için fırsat verilmiş? Nüfus

artışının Malthus'un buyurduğu sınırlar içinde nasıl tutulacağını öğrenme fırsatı, diyor "iktisatçı". Eğitim, diyor Bay Cobden, pis, kötü havalanan, aşırı kalabalık konutların sağlık ve güç kazanmak için en iyi araç olmadığını işçilere öğretirdi. Bu, bir insanı açlıktan ölmeye bırakmayıp kurtarmak isterken, ona, doğa yasalarının insan vücudunun düzenli besin almasını gerektirdiğini söylemektir. Eğitim, diye yazıyor *Daily News,* kuru kemiklerden nasıl besleyici maddeler çıkarıldığını, koladan nasıl çay bisküvisi yapıldığını ve fabrika tozundan nasıl çorba pişirildiğini öğretseydi.

İşçi sınıfının boşa harcadığı parlak fırsatları bir daha toparlarsak, bunların evlen*memek* parlak fırsatı, *daha az* savurgan yaşama, daha yüksek ücret istememe, haftada 15 şilinle kapitalist olma ve kötü beslenerek kuvvetten düşmemeyi ve Malthus'un zararlı öğretilerinin ruhları nasıl alçalttığını öğrenme fırsatları olduğunu görürüz.

K. Marx, "Die Arbeiterfrage",
Marx-Engels, *Werke,* Band 9, Berlin 1960, s. 472-474.

*

Ailenin ortadan kaldırılması! En köktenciler (radikaller) bile komünistlerin bu iğrenç niyeti karşısında parlıyorlar.

Bugünkü burjuva aile neye dayanıyor? Sermayeye, özel kazanca. Tam gelişmiş haliyle yalnız burjuvazi için vardır; ama tamlayanını, proleterlerin zorla yaratılmış ailesizliğinde ve açık orospulukta bulur.

Burjuvanın ailesi, bu tamlayanının kalkmasıyla elbette ortadan kalkar, ve ikisi de sermayenin yitmesiyle yiter.

Bizi, ana-babaların çocuklarını sömürmesine son vermeyi istemekle mi kınıyorsunuz? Bu suçu kabul ediyoruz.

Ama, evsel eğitimin yerine toplumsal eğitimi koyarak

en sevgili ilişkiyi ortadan kaldırdığımızı söylüyorsunuz.

Ve sizin eğitiminiz de toplumca belirlenmiyor mu? İçinde eğitim yaptığınız toplumsal ilişkilerle, toplumun doğrudan ya da dolaylı işe karışmasıyla, okul aracılığıyla vb. belirlenmiyor mu? Toplumun eğitime etkisini komünistler yaratmıyorlar; yalnızca onun niteliğini değiştiriyorlar, eğitimi egemen sınıfın etkisinden kurtarıyorlar.

Aile ve eğitimle, ana-babalar ve çocuklar arasındaki sevgi ilişkisiyle ilgili burjuva deyimle, büyük sanayi yüzünden proletarya için aile bağları parçalandıkça ve çocuklar basit ticaret nesnelerine ve emek araçlarına dönüştürüldükçe, daha da iğrençleşiyor.

Ama siz komünistler kadınların ortaklaşılmasını kurmak istiyorsunuz, diye bağırıyor bize bütün burjuvazi hep bir ağızdan.

Burjuva, karısında yalnızca bir üretim aracını görüyor. Üretim araçlarının ortaklaşa kullanılmak gerekeceğini işitiyor, ve doğal olarak, ortaklaşalıktan kadınlara da pay düşeceğinden başka hiçbir şey düşünemiyor.

Kadınların yalnızca üretim araçları olma durumuna son vermenin özellikle sözkonusu olduğunu aklının ucundan bile geçirmiyor.

Kaldı ki, burjuvalarımızın kadınların komünistlerce sözde resmen ortaklaşılması konusundaki yüce ahlaklı korkusundan daha gülünç hiçbir şey yoktur. Komünistler kadınların ortaklaşılmasını getirmeyi gereksinmezler; bu, hemen her zaman vardır.

Burjuvalarımız, proleterlerinin karı ve kızlarının buyruklarına hazır olmasıyla yetinmiyorlar, resmî orospuluktan hiç sözetmiyorlar, birbirlerinin karılarını baştan çıkarmakta başlıca doyumu buluyorlar.

Burjuva evlilik, gerçekte evli kadınların ortaklaşılmasıdır. Komünistler, olsa olsa, kadınların ikiyüzlüce giz-

lenmiş bir ortaklaşılması yerine resmî, açık yüreklice bir ortaklaşılmasını getirmeyi istemekle kınanabilirler. Üstelik kendiliğinden anlaşılır ki, şimdiki üretim ilişkilerinin ortadan kaldırılmasıyla birlikte kadınların onlardan doğan ortaklaşılması, yani resmî olan ve olmayan orospuluk da ortadan kalkar.

K. Marx-F. Engels, *Manifest der Kommunistischen Partei*, Marx-Engels, *Werke*, Band 4, Berlin 1959, s. 478-479.

"Komünist Parti Manifestosu", *"Komünist Manifesto"nun Doğuşu*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 132-134.

*

21. *S[oru]: Komünist toplum düzeni aileyi nasıl etkileyecek?*

Y[anıt]: Her iki cinsin ilişkisini yalnız [bu ilişkiyi —ç.] paylaşanları ilgilendiren ve toplumun karışmaması gereken tümüyle özel bir ilişki haline getirerek. Özel mülkiyeti giderdiği ve çocukları ortaklaşa eğittiği ve böylelikle şimdiye kadarki evliliğin her iki temelini, özel mülkiyet aracılığıyla kadının erkeğe ve çocukların ana-babalarına bağımlılığını yokettiği için bunu yapabilir. Yüce ahlaklı darkafalıların kadınların komünistçe ortaklaşılmasına karşı kopardıkları çığlıkların yanıtı da burdadır. Kadınların ortaklaşılması tümüyle burjuva topluma özgü bir ilişkidir ve bugünkü günde içyüzü tümüyle orospuluktur. Ama orospuluk özel mülkiyete dayanır ve onunla birlikte çöker. Demek ki komünist düzen, kadınların ortaklaşılmasını getirmez, tersine, daha çok ortadan kaldırır.

F. Engels, "Grundsaetze des Kommunismus", Marx-Engels, *Werke*, Band 4, Berlin 1959, s. 377.

"Komünizmin İlkeleri", *"Komünist Manifesto"nun Doğuşu*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 216.

*

İki insanın ya da iki insanî istencin böyle birbirine *tümüyle* eşit olması, yalnızca bir aksiyom (belit) değildir, aynı zamanda büyük bir abartmadır. İki insan, iki insan olarak bile, cinsiyet bakımından eşitsiz olabilir, ve bu basit olgu —bir an için çocuklaşırsak— bizi, toplumun en basit öğelerinin iki erkek olmadığına, tersine, üretim amacıyla toplumlaşmanın en basit ve ilk biçimi olan bir *aileyi* kuran bir kocacık ve bir karıcık olduğuna götürür.

F. Engels, *Herrn Eugen Dührings Umwaelzung der Wissenschaft*, Marx-Engels, *Werke*, Band 20, Berlin 1962, s. 90.

Anti-Dühring, Sol Yayınları, Ankara 1978, s. 180.

*

Ortaçağ toplumunda, özellikle ilk yüzyıllarda, üretim önemli ölçüde kişisel kullanıma yönelikti. Başatlıkla üreticinin ve ailesinin gereksinmelerini karşılıyordu. Kırda olduğu gibi, kişisel bağımlılık ilişkileri bulunan yerlerde, feodal beylerin gereksinmelerinin karşılanmasına da yardım ediyordu. Demek ki değişim olmuyordu, dolayısıyla ürünler meta niteliği kazanmıyordu. Köylünün ailesi, gereksindiği hemen her şeyi, aletleri ve giysileri, besin maddelerinden daha az olmamak üzere üretiyordu. Ancak kendi gereksinmesinin ve feodal beye borçlu olduğu aynî vergilerin üzerinde ürettiği zaman, ancak o zaman metalar da üretiyordu; toplumsal değişime sokulan, satışa sunulan bu fazlalık, meta oluyordu.

F. Engels aynı yapıt, s. 253-254.

Anti-Dühring, s. 432.

*

Bay Dühring, üretimin kendisine yeni bir biçim vermeksizin, kapitalist üretim tarzının yerine toplumsal üretim tarzının geçirilebileceğini daha önce düşündüğü gibi, burada da, bütün biçimini değiştirmeksizin modern

burjuva ailenin bütün ekonomik temelinden koparılabileceğini tasarlıyor. ... Ütopyacılar burada Bay Dühring'ten çok ilerdedirler. Onlara göre, insanların özgür toplumlaşması ve evsel özel emeğin kamusal bir sanayie dönüşmesi, gençliğin eğitiminin toplumsallaşmasına ve böylelikle aile üyelerinin gerçekten özgür bir karşılıklı ilişkisine de ister istemez yolaçıyordu. Ayrıca, Marx'ın şimdiden kanıtladığı gibi "büyük sanayi, kadınlara, her iki cinsten genç kişilere ve çocuklara, ev işleri alanının ötesinde, toplumsal olarak örgütlenmiş üretim sürecinde önemli roller vererek, ailenin ve her iki cins arasındaki ilişkilerin daha yüksek bir biçimi için yeni ekonomik temeli yaratır". (*Kapital,* Seite 515 u. f.)

F. Engels, aynı yapıt, s. 296.

Anti-Dühring, s. 495-496.

*

İlişkilerde de, zenginliklerin giderek artması, bir yandan ailede erkeğe kadınınkinden daha önemli bir konum kazandırıyor ve öte yandan da bu kuvvetlenmiş konumu geleneksel kalıt düzenini çocukların yararına değiştirmek için kullanma itkisini yaratıyordu. Ama soy zinciri analık hukukuna göre geçerli olduğu sürece bu işlemiyordu. Bu da değiştirilmeliydi, ve değiştirildi. Bu iş, bugün bize göründüğü kadar güç olmadı. Çünkü bu devrim —insanların yaşayıp aştığı en köklü devrimlerden biri— bir gensin yaşayan üyelerinden bir tekine bile dokunmayı gereksinmedi. Gensin bütün üyeleri, önceden ne idiyseler, gene öyle kalabiliyorlardı. Gelecekte erkek üyelerin çocuklarının genste kalması, kadın üyelerinkilerinse çıkarılıp babalarının gensine geçmeleri basit kararı buna yetiyordu.

F. Engels, *Der Ursprung der Familie, des Privateigentum und des Staats,*
Marx-Engels, *Werke,* Band 21, Berlin 1962, s. 60.

F. Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni,* Sol Yayınları, Ankara 1978, s. 79-80.

*

Familia sözcüğü, başlangıçta, bugünkü darkafalıların duygusallıktan ve evsel çekişmeden bileştirilmiş ideali anlamına gelmez; Romalılarda, ilkin karı-koca ve çocukları ile değil, tersine, yalnız kölelerle ilgilidir. *Famulus* bir ev kölesi, ve *familia* bir adamın olan kölelerin topu demektir. Daha Gaius zamanında, *familia, id est patrimonium* (yani kalıt payı) vasiyetnameyle belirleniyordu. Deyim, Romalılarca, başkanın kadını, çocukları ve belirli sayıda köleleri, hepsini, Romalı babalık erkine göre öldürme ve yaşatma hakkıyla buyruğunda bulundurduğu yeni bir toplumsal organizma için türetildi.

F. Engels, aynı yapıt, s. 61.

Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, s. 77.

*

Toplumdaki işbölümü ve buna uygun olarak bireylerin belli işlere bağlanması, tıpkı manüfaktürdeki işbölümü gibi, karşıt çıkış noktalarından hareketle gelişirler. Bir aile içersinde* ve daha sonraki gelişmelerle bir kabile içersindeki işbölümü, cinsiyet ve yaş farklarına, salt fizyolojik temele dayanan doğal bir işbölümü meydana gelir; bu işbölümü, alanını, topluluğun yayılması, nüfusun artması, ve özellikle çeşitli kabileler arasındaki çatışmalar sonucu bir kabilenin diğerinin boyunduruğu altına girmesiyle genişletir. Öte yandan, daha önce de belirttiğim gibi, ürünlerin değişimi, çeşitli ailelerin, kabi-

* [*Üçüncü Almanca baskıya not.* — İnsanlığın ilkel durumları üzerinde daha sonra derinlemesine yaptığı incelemeler, yazarı, başlangıçta ailenin gelişerek kabile halini almadığı, tersine, kabilenin, kan ve akrabalığa dayanan insan topluluğunun ilk ve kendiliğinden gelişmiş şekli olduğu ve kabile bağının gevşemeye başlaması ile birlikte, daha sonraları, ailenin pek çok ve çeşitli şekillerinin geliştiği sonucuna götürmüştür. —*F. E.*]

lelerin, toplulukların birbirleriyle ilişki kurdukları noktalarda başlar; çünkü uygarlığın başlangıcında, birbirlerinin karşısına bağımsız olarak çıkan, bireyler değil, aileler, kabileler ve benzeri topluluklardır.

K. Marx, *Das Kapital*,
Marx-Engels, *Werke*, Band 23, Berlin 1962, s. 372.

Kapital, Birinci Cilt, s. 366.

*

Ortak ya da doğrudan birleşmiş bir emeğe örnek vermek için, bütün uygar kavimlerin tarihlerinin eşiğinde gördüğümüz o kendiliğinden gelişen biçime kadar geri gitmemize gerek yoktur.* Kendi gereksinmesi için, hububat, hayvan, iplik, keten bezi ve giyecek üreten bir köylü ailesinin ataerkil sanayii hemen yakınımızdadır. Bu çeşitli mallar, ailenin karşısına, [aile üyelerinin —ç.] emeklerinin çeşitli ürünleri olarak çıkarlar, ama kendi aralarında bunlar meta değildirler. Toprağın sürülmesi, hayvan yetiştirme, iplik eğirme, dokuma, elbise dikme gibi çeşitli ürünlerde yer alan farklı türde emekler, bizatihi ve o halleriyle doğrudan toplumsal işlevlerdir: çünkü ailenin işlevi de tıpkı meta üretimine dayanan toplumda olduğu gibi kendiliğinden doğup gelişmiş bir işbölümü düzeyine sahiptir. Aile içinde işin dağılımı, üye-

* "*İlkel* kolektif mülkiyetin özgül olarak bir İslav, hatta özellikle Rus mülkiyet biçimi olduğunu sanmak, son zamanlarda çok yaygın olan gülünç bir önyargıdır. Bu ilkel biçimi, Romenlerde, Cermenlerde, Keltlerde saptamak mümkündür, ama bunun kalıntı halinde olsa bile, Hindistan'da birçok çeşitlerine hâlâ raslanmaktadır. Asya'da ve özellikle Hindistan'da, kolektif mülkiyet biçimlerinin ayrıntılı bir incelemesi, bu çeşitli ilkel kolektif mülkiyet biçimlerinin dağılmakla değişik mülkiyet biçimlerini doğurduklarını gösterirdi. Böylece, örneğin Roma'da ve Cermenlerdeki değişik özgün tipteki özel mülkiyeti, Hindistan'da bulunan çeşitli kolektif mülkiyet biçimlerinden tümdengelim yoluyla bulmak mümkündür." (Karl Marx, *Zur Kritik...*, s. 10. [*Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, s. 53, not].)

lerinin emek-zamanlarının düzenlenmesi, mevsimlere göre değişen doğal koşullara bağlı olduğu kadar, yaş ve cinsiyet farkına da bağlıdır. Her bireyin emek-gücü, bu durumda, zaten ailenin tüm emek-gücünün yalnızca belirli bir bölümüdür, ve bu nedenle, bireysel emek-gücü harcanmasının süresine göre ölçülmesi, doğal olarak emeklerinin toplumsal niteliği olarak ortaya çıkar.

Karl Marx, aynı yapıt, s. 92.

Kapital, Birinci Cilt, s. 93.

*

Bununla birlikte, çocuk emeğinin doğrudan ya da dolaylı yoldan kapitalistçe sömürülmesini yaratan ana-baba otoritesi olmayıp, tersine, ana-baba otoritesinin ekonomik temelini yıkan kapitalist sömürü tarzı, bunun kullanılmasını, bir gücün kötüye kullanılması şeklinde yozlaştırmıştır. Ne var ki, eski aile bağlarının kapitalist sistem altında uğradığı çözülme, ne kadar korkunç ve iğrenç görünürse görünsün, büyük sanayi, üretim sürecinde, kadınlara, gençlere ve her iki cinsiyetten çocuklara, ev alanının dışında önemli bir rol vermekle, daha üst düzeyde bir aile şekli ve cinsiyetler arası ilişki konusunda yeni bir ekonomik temel yaratır. Cermen-hıristiyan aile şeklini mutlak ve değişmez saymak, birarada alındığı zaman bir dizi tarihsel gelişmenin halkaları olan, eski Roma, Yunan ya da Doğu aile şekline bu özelliği vermek kadar saçmadır. Ayrıca, her iki cinsiyetten ve her yaştan bireylerden oluşan kolektif çalışma grubunun, uygun koşullar altında, zorunlu olarak, insanı geliştiren bir kaynak halini alacağı açık bir gerçektir; oysa üretim sürecinin işçi için değil, işçinin üretim süreci için varolduğu, kendiliğinden ortaya çıkan, zalim ve kapitalistçe şek-

liyle bu durum, durmadan çevreye yayılan bir yozlaşma ve kölelik kaynağı olur.*

Karl Marx, aynı yapıt, s. 514.

Kapital, Birinci Cilt, s. 500.

*

Üretimin toplumsallaşması, üretim araçlarının toplumun mülkiyetine geçmesine, "mülksüzleştirenin mülksüzleştirilmesine" yolaçacaktır. Emeğin üretkenliğinin görülmemiş ölçüde artması, işgününün kısaltılması; ilkel, dağınık küçük işletmenin kalıntı ve yıkıntısının yerine yetkinleşmiş ortak (*kollektive*) emeğin konması — bu geçişin doğrudan sonuçları bunlardır. Kapitalizm tarım ile sanayi arasındaki bağı kesinlikle koparır, ama aynı zamanda, en yüksek gelişmesinde, bu bağın yenilenmesi için, bilimin bilinçli kullanımı ev ortak emeğin bileştirilmesi temeli üzerinde sanayi ile tarımın birleşmesi için, insanlığın yeni bir yerleşim tarzı için (gerek köylerin yüzüstü bırakılmışlığına, dünyadan kopukluğuna ve barbarlığına, gerek dev yığınların büyük kentlerde doğaldışı toplanmasına son vererek) yeni öğeler hazırlar. Ailenin yeni bir biçimi, kadının konumunda ve yetişen kuşakların eğitiminde yeni koşullar modern kapitalizmin en yüksek biçimiyle hazırlanır: Kadın ve çocuk emeği, ataerkil ailenin kapitalizmle çözülmesi, modern toplumda kaçınılmaz olarak en korkunç, en felâketli ve en iğrenç biçimleri alır. Bununla birlikte, "büyük sanayi, kadınlara, genç kişilere ve her iki cinsten çocuklara ev işleri alanının ötesinde toplumsal olarak örgütlenmiş üretim süreçlerinde önemli roller vererek, ailenin ve her iki eşey arasındaki ilişkilerin daha yüksek bir biçimi için yeni ekonomik temeli yaratır. Hıristiyan-Cermen aile biçimini

* "Fabrika işi, ev işi kadar temiz ve yetkin olabilir ve belki de daha fazla." (*Rep. of Insp. of Fact.*, 31st Oct., 1865, s. 129.)

yetkin saymak da, birbirleri arasında tarihsel bir gelişim zincirinin halkalarını oluşturan eski Roma, ya da eski Yunan, ya da doğu biçimini böyle saymak gibi, elbette budalacadır. Bunun gibi, besbellidir ki her iki cinsin ve farklı yaş basamaklarının bireylerinden bileşmiş emek personelinin biraraya getirilmesi, işçinin üretim süreci için olduğu, üretimin işçi için olmadığı o doğal gelişmiş acımasız, kapitalist biçiminde yozlaşmanın ve köleliğin belâlı kaynağı ise de, uygun koşullarda, bunun tersine, insanca gelişmenin kaynağı olacaktır." (*Das Kapital,* 13. bölümün sonucu.) Fabrika sistemi, bize, "belirli bir yaşın üzerindeki bütün çocuklar için öğretimin ve cimnastiğin yalnızca toplumsal üretimi artırmak için bir yöntem olarak değil, tersine, tam anlamıyla gelişmiş insanların üretimi için biricik yöntem olarak birleştirilecek eğitimin tohumu"nu (aynı yapıt) göstermektedir.

W. I. Lenin, "Karl Marx",
Werke, Band 21, Berlin 1960, s. 60-61.

V. İ. Lenin, "Karl Marx,
Marx-Engels-Marksizm, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 43-44.

*

Bay Grün, Fourier'nin bir özgür aşk görüşünü anlatmak için başvurduğu fantezilere dayanıp şimdiki aşk ilişkilerini eleştirmekten vazgeçerek Fourier'nin aşkı ele alışını kolayca eleştirebiliyor. Bay Grün tam bir darkafalı Alman olarak, bu fantezileri ciddiye alıyor. Bu fanteziler onun ciddiye aldığı biricik şeydir. Bir kez sistemin bu yanı üzerinde durmak istiyor idiyse, Fourier'nin kendi türünde bulunanların en iyisi olan, ve dahice gözlemleri içeren eğitimle ilgili açıklamaları üzerinde de neden durmadığı belli değildir. Bundan başka, Bay Grün, aşk vesilesiyle, gerçek genç-Alman yazıncısı olarak, Fourier'nin eleştirisinden ne kadar az şey öğrendiğini ser-

giliyor. Sanısına göre, ister evliliğin ister özel mülkiyetin kaldırılmasından başlamak aynı şeymiş, biri öbürüne yolaçarmış. Oysa, burjuva toplumda daha şimdiden pratik olarak gerçekleştiği gibi, evliliğin başka bir çözülmesinden başlamayı istemek, katışıksız yazıncı fantezisidir. Bunun her yerde yalnız üretim biçiminin değiştirilmesinden doğduğunu Fourier'de bile bulabilirdi.

Marx-Engels, *Die Deutsche Ideologie,*
Marx-Engels, *Werke,* Band 3, Berlin 1958, s. 500-501.

*

Wahlverwandschaften'e (İsteğe Bağlı Hısımlık) gelince; zaten ahlakî olan bu romanı Bay Grün daha da ahlakileştiriyor, öyle ki *Wahlverwandschaften*'i nerdeyse kız liseleri için uygun ders kitabı olarak salık verir görünüyor. Bay Grün açıklıyor ki, Goethe, "aşk ile evliliği ayırıyordu, ve öyle ki, ona göre aşk evliliği aramaktı ve evlilik bulunmuş, yetkin aşktı", p. 286.

Dolayısıyla, buna göre aşk "bulunmuş aşk"ı *aramaktır.* Bu daha da açıklanıyor: "gençlik aşkı özgürlüğü"ne göre evlilik "aşkın son ilişkisi" olarak orataya çıktı (p. 287). Tıpkı uygarlaşmış ülkelerde sağgörülü bir aile babasının oğlunu önce birkaç yıl kurtlarını dökmeye bırakması ve sonra ona "son ilişki" olarak uygun bir karı beğenip seçmesi gibi. Ama uygarlaşmış ülkelerde bu "son ilişki"de ahlakî bir bağlayıcılığa çoktandır gözyummak gerekirken, bunun tersine erkek oralarda metresler tutar ve kadın bundan dolayı onu boynuzlatırken, Bay Grün'ü gene burjuva kurtarıyor.

F. Engels, "Deutscher Sozialismus in Versen und Prosa",
Marx-Engels, *Werke,* Band 4, Berlin 1959, s. 245.

*

Size hiç romantikliğe kapılmadan güvenceleyebilirim ki tepeden tırnağa ve bütün ciddiliğimle aşığım. Yedi yılı aşkındır nişanlıyım, ve nişanlım, kısmen "gökteki efendi" ile "Berlin'deki efendi"yi eşit tapınma nesneleri sayan sofu-aristokrat hısımlarına, kısmen birkaç papazın ve başka düşmanlarının yuvalandığı öz aileme karşı, benim için en çetin, nerdeyse sağlığını bozan savaşımlar verdi. Bu yüzden ben ve nişanlım, gereksiz ve yıpratıcı çekişmelerle, üç kat daha yaşlı olan ve durmadan "yaşam deneyimleri"ni sözkonusu eden bazı kimselerden daha çok yılmaksızın uğraştık.

K. Marx, "Brief an Arnold Ruge vom 13. Maerz 1843 aus Köln", Marx-Engels, *Werke*, Band 27, Berlin 1963, s. 417.

*

Canım Sevgilim,

Sana gene yazıyorum; çünkü yalnızım ve sen hiç bilmeden veya işitmeden veya bana yanıt veremeden kafamda seninle sürekli diyaloglar kurmak beni rahatsız ediyor. Portrenin bu kadar kötü olması pek işime yarıyor, ve Meryem Ananın en çirkin portrelerinin, "karalı Madonna"ların bile, neden iyi portrelerden de daha çok, tükenmez hayranlar bulabildiğini şimdi kavrıyorum. Bu karalı Madonna resimlerinden hiçbiri, senin gerçekte yaslı değil de asık yüzlü olan, ve sevimli, tatlı, öpülesi "dolce"* yüzünü hiç yansıtmayan fotoğrafından daha çok öpülmüş ve koklanmış ve gözlerle okşanmış değildir. Ama yanlış resmedilmiş gün ışıklarını düzeltiyorum, ve anlıyorum ki lamba ışığından ve tütünden pek bozulmuş gözlerim yalnız düşte değil, uyanıkken de resmedebiliyorlar. Etinle, kemiğinle karşımdasın, ve seni kollarımda taşıyorum, ve tepeden tırnağa öpüyorum, ve önünde diz çö-

* "Tatlı". —ç.

küyorum, ve inliyorum: "Madam, sizi seviyorum". Ve sizi Venedikli zencinin her zaman sevdiğinden daha çok seviyorum. İkiyüzlü ve kötü dünya bütün karakterleri ikiyüzlüce ve kötü algılıyor. Bunca karalayıcımdan ve yılan dilli düşmanımdan kim beni ikinci sınıf bir tiyatroda birinci aşık rolünü oynamaya içten eğilimli olmakla kınadı? Oysa gerçek budur. Alçakların mizah yeteneği olsaydı, "üretim ve değişim ilişkilerini" bir yana ve beni senin ayaklarında öbür yana resmederlerdi. Altına da, *Look to this picture and to that** yazarlardı. Ama onlar aptal alçaklardır ve aptal kalacaklardır, *in seculum seculorum.***

Bir an için evde olmamak iyidir; çünkü nesneler ayırdedilmek için aynı zamanda görünür. Yakından incelenen küçük ve gündelik şeyler çok büyürken, yakındaki kuleler bile cüce görünür. Tutkular da böyledir. Yakınlıklarıyla insanın göğsünü sıkıştıran küçük alışkanlıklar, dolaysız konuları gözden uzaklaşır uzaklaşmaz, tutkusal biçime bürünür, yiterler. Konularının yakınlığı ile küçük alışkanlıklar biçimine bürünen büyük tutkular, uzaklığın büyülü etkisiyle büyürler ve yeniden doğal büyüklüklerini alırlar. Benim aşkım da böyle. Yalnızca düşle benden uzaklaşmış olman yetiyor, ve hemen anlıyorum ki güneş ve yağmur bitkilerin gelişmesine nasıl yarıyorsa, zaman da aşkırnın büyümesine öyle yarıyor. Sana aşkım, sen uzakta olur olmaz, ruhumun bütün enerjisinin ve gönlümün bütün karakterinin toplandığı bir dev gibi görünüyor. Kendimi gene insan olarak duyuyorum, çünkü büyük bir tutku duyuyorum, ve öğretimin ve modern eğitimin bizi içine karıştırdığı çeşitlilik, ve nesnel ve öznel bütün etkileri bize ters eleştirten kuşkuculuk, bize yalnızca her şeyi küçük ve önemsiz ve sıkıcı,

* Bir bu resme, bir de şuna bakın. —ç.
** Yüzyıllardan yüzyıllara..—ç.

belirsiz kılmak için yaratılmıştır. Ama aşk, Feuerbach'sal insana, Moleschott'sal madde değişimine, proletaryaya duyulan aşk değil, tersine, sevgiliye ve özellikle sana duyulan aşk, insanı yeniden insan yapıyor.

Gülümseyeceksin, tatlı sevgilim, ve bütün bu dil uzluğuna nasıl vardığımı soracaksın. Ama senin o tatlı ve temiz yüreğini yüreğime bastırabilseydim, susardım ve bir tek söz söylemezdim. Dudaklarla öpemediğim için dil ile öpmem ve sözcüklere başvurmam gerekiyor. Gerçekte şiir bile söyleyebilir ve Ovid'in "Libri Tristum"una, gönül acısının Almanca kitabına, uyak bile düşürebilirdim. Onu yalnızca İmparator Ogüst sürdü. Oysa beni sen sürdün, ve Ovid bunu bilmiyordu.

Dünyada gerçekten birçok kadın var, ve onların birkaçı güzeldir. Ama yaşamımın en büyük ve en tatlı anılarının her çizgisini, hatta her kırışığını yeniden gösteren bir yüzü bir daha nerede bulurum? Sonsuz acılarımı, bulunmaz yitiklerimi bile senin tatlı yüzünde okuyorum, ve senin tatlı yüzünü öpünce, acıyla öpüşüyorum.

"Onun kucağına gömülmüş, onun öpücükleriyle yeniden dirilmiş" — yani senin kucağına ve senin öpücüklerinle, ve Brahmanlara ve Pitagoras'a yeniden doğma öğretilerini ve hıristiyanlığa yeniden dirilme öğretisini bağışlıyorum...

Hoşcakal tatlı sevgilim. Seni ve çocukları binlerce kez öperim.

Karl'ın

K. Marx, "Brief an Jenny Marx vom 21. Juni 1856 aus Mancesker", Marx-Engels, *Werke*, Band 29, Berlin 1963, s. 532-536.

*

Sevgili Dost! Size kitapçığın planını olabildiğince ayrıntılı yazmanızı üsteleyerek salık veririm. Yoksa aşırı belirsiz kalır.

Bir konuda düşüncemi şimdiden söylemeliyim:

§ 3 — "(Kadının) aşk özgürlüğü istemi"nin kesinlikle çizilmesini salık veririm.

Gerçeklikte burada proleterce değil, tersine, burjuvaca bir istem sözkonusudur.

Gerçekte bundan ne anlıyorsunuz? Bundan ne *anlaşılabilir*?

1. Aşkta maddî (malî) hesaplardan mı kurtuluş?
2. maddî kaygılardan mı?
3. dinsel önyargılardan mı?
4. babanın vb. yasağından mı?
5. "toplum"un önyargılarından mı?
6. çevrenin (köylü ya da küçük-burjuva ya da aydın-burjuva çevrenin) sınırlı ilişkilerinden mi?
7. yasanın, yargının ve polisin zincirlerinden mi?
8. aşkta ciddilikten mi?
9. çocuk yapmaktan mı?
10. zina özgürlüğü mü? vb.

Birçok derecelenmeyi (elbette hepsini değil) saydım. Elbette n° 8-10'u düşünmüyorsunuz; ama ya n° 1-7'yi ya da n° 1-7'ye *benzer bir şeyi* düşünüyorsunuz.

Ama n° 1-7 için başka bir belirleme seçilmelidir; çünkü aşk özgürlüğü bu düşünceleri tam dışavurmuyor.

Ama kamu, kitapçığın okurları, *tartışmasız,* "aşk özgürlüğü"nden, *niyetinizin tersine,* genellikle n° 8-10 gibi bir şey anlayacaktır.

Bugünkü toplumda en geveze, en çok gürültü koparan ve "yukarda görülen" sınıflar "aşk özgürlüğü"nden n° 8-10'u anladıkları için, tam bunun içindir ki, bu proleterce değil, tersine, burjuvaca bir istemdir.

Proleterya için her şeyden önce n° 1 ve 2, ve sonra n° 1-7 önemlidir; ama aslında bu "aşk özgürlüğü" değildir.

Sizin *öznel olarak* bundan ne "anlamak istediğiniz" sözkonusu değildir. Aşk konularında sınıf ilişkilerinin *nes-*

nel mantığı sözkonusudur.

Dostça ellerinizden sıkarım!

V. İ.

W. I. Lenin, "Brief an Inés Arınand vom 17. Januar 1915", *Briefe*, Band 4, Berlin 1967, s. 49-50.

Gençlik Üzerine, Sol Yayınları, Ankara 1977, s. 117-118.

*

Sevgili Dost! Yanıtın gecikmesini bağışlayınız: dün yazmak istiyordum ama engellendim ve mektup için zamanım olmadı.

Kitapçık için planınızla ilgili olarak, bence, "aşk özgürlüğü istemi" belirsizdir ve —sizin niyetinizden ve isteğinizden bağımsız olarak (bunun altını çiziyorum ve diyorum ki: nesnel, sınıf ilişkileri sözkonusudur, sizin öznel istekleriniz değil)— bugünkü toplumsal koşullarda proleter değil, burjuva bir istemdir.

Bunu onamıyorsunuz.

İyi. Konuyu bir daha inceleyelim.

Belirsizi belirli kılmak için size aşağıyukarı on *olanaklı* (ve varolan sınıf ayrılıklarında kaçınılmaz), farklı yorum saydım ve 1-7. yorumların, görüşüme göre, proleter kadınlar, 8-10'uncuların burjuva kadınlar için tipik ya da karakteristik olduğunu belirttim.

Bu çürütülmek istenirse, birincisi, bu yorumların doğru olmadığı kanıtlanmalı (o zaman yerlerine başkaları konmalı ya da doğru olmayanlar anılmalıdır) veya ikincisi, tam olmadıkları kanıtlanmalı (o zaman eksikler tamamlanmalıdır), veya üçüncüsü, onların proleter ve burjuva diye bölünmemek gerektiği kanıtlanmalıdır.

Bunların ne birini, ne öbürünü, ne de üçüncüsünü yapıyorsunuz.

1-7. noktalar üzerinde hiç durmuyorsunuz. Öyleyse onların (genellikle) doğru olduğunu kabul ediyorsunuz?

(Proleter kadınların orospuluk etmesi ve bağımlılığı konusunda yazdığınız şey: "Hayır deme olanaksızlığı", kesinlikle 1-7. noktalara girer. Aramızdaki herhangi bir görüş ayrılığı burada gizlenmemek gerekir.)

Bunun *proleter* bir yorum olduğunu da tartışmıyorsunuz. 8-10. noktalar kalıyor.

Bunları "tam anlamıyorsunuz" ve "itiraz ediyorsunuz": "aşk özgürlüğü ile" 10. nokta "nasıl *bir tutulabilir* (!!??) anlamıyorum" (böyle yazılı!)....

Böylece, benim sanki "bir tuttuğum" ve sizin *beni* tamamlamaya ve çürütmeye çalıştığınız sonucu çıkmıyor mu?

Başka türlü nasıl olabilir? Bu ne demektir?

Burjuva kadınlar aşk özgürlüğünden 8-10. noktaları anlar — bu benim tezimdir.

Bu tezi çürütüyor musunuz? *Burjuva* hanımların aşk özgürlüğünden ne anladığını söylüyor musunuz?

Bunu söylemiyorsunuz. Burjuva kadınların onlardan tam bunu anladığını yazın ve yaşam *kanıtlamıyor mu*? Hiç eksiksiz kanıtlıyor! Ve bunu susarak geçiştiriyorsunuz.

Ama hal böyle olduğu içindir ki, burada onların sınıf durumu sözkonusudur ve *onları* "çürütmek" olanaksızlaşır ve bönce olur.

Proleter bakış noktası açıkça onlardan *ayrılmalı*, proleter bakış noktası onların *karşısına konmalıdır*. Nesnel olgular gözönünde tutulmalıdır; yoksa *onlar* kitapçığınızdan uygun yerleri çıkarır, kendi yollarında yorumlar, kitapçığınızı kendi değirmenlerini döndüren su olarak kullanır, işçilere karşı düşüncelerinizi çarpıtır, işçileri *"şaşırtırlar"* (o sırada işçiler arasında onlara *uzlaşmaz* düşünceler sunabilirmişsiniz korkusunu yayarlar). Ve ellerinde sayısız gazete vb. vardır.

Oysa, siz, nesnel, sınıfsal bakış noktasını tümüyle

unutuyorsunuz ve sanki aşk özgürlüğünü 8-10. noktalarla "bir tutuyormuşum" gibi *bana* karşı bir "saldırıya" geçiyorsunuz... Gülünç bu, gerçekten gülünç...

"Geçici bir tutku ve birleşme bile" (darkafalı ve darkafalılaştırılmış) karı-kocalar arasındaki "aşksız öpücükler"den "daha şiirsel ve temiz" imiş. Böyle yazıyorsunuz. Ve kitapçıkta da böyle yazmak istiyorsunuz. Olağanüstü.

Bu karşılaştırma mantıklı mı? Darkafalı karı-kocalar arasındaki aşksız öpücükler *iğrenç*tir. Anlaştık. Onlar ... ne ile karşılaştırılmalıdır? ... Şunu mu düşünmeli: *Aşklı* öpücükler? Oysa siz onları "geçici" (neden geçici?) bir "tutku" (neden aşk değil) ile karşılaştırıyorsunuz — böylece mantıkal olarak şu sonuç çıkıyor: Aşksız (geçici) öpücükler, aşksız evlilik öpücükleri ile karşılaştırılıyor... Garip. Küçükburjuva-aydınsal-köylü (bende 6. ya da 5, nokta olacak) darkafalı, iğrenç aşksız evliliği aşklı proleter sivil evliliğin karşısına koymak (*ille de istiyorsanız,* tutkulu geçici bir birleşmenin çirkin de, güzel de olabileceğini eklemek) halka seslenen bir kitapçık için daha iyi olmaz mıydı? Sizde bir karşılaştırma sınıfsal *tiplerden* çıkmıyor, tersine, doğallıkla olanaklı bir "hal" gibi bir şey. Ama haller mi sözkonusu? Ana konu böyle seçilirse: evlilikte çirkin öpücüklerin ve geçici bir birleşmede güzel öpücüklerin bulunduğu tekil bir hal, bireysel bir hal — bu konu bir romanda işlenmeliydi (çünkü böylelikle bireysel haller *ekseni, k a r a k t e r l e r i n* tahlilini ve *u y g u n* tiplerin ruhsal durumunu biçimlendirir.

"Aşk profesörü" rolüne çıkmak "anlamsız"dır derken, Key'den yanlış seçilmiş alıntıyla ilgili düşüncemi çok iyi anladınız. Evet, kesinlikle. Ya geçici vb. profesör rolüne?

Bir polemiğe girmeyi gerçekten kesinlikle istemezdim. Bu mektubumu bir kenara atar ve bir söyleşiye kadar beklerdim. Ama istiyorum ki, kitapçık iyi olsun, hiç kimse ondan sizin için hoş olmayan tümceler *çıkara-*

masın (bazan her şeyi bozmak için *bir* tümce yeter), hiç kimse sizi yanlış *yorumlayamasın*. İnanıyorum ki, siz de, "istemeksizin" yazdınız, ve bu mektubu yalnızca şunun için gönderiyorum: Planınızı, mektuba dayanarak, söyleşilere dayanarak olduğundan belki daha köklü anlarsınız, ve plan elbette çok önemli bir şeydir.

Tanıdıklarınız arasında bir Fransız sosyalist hanım yok mu? Ona 1-10. noktalarımı (sözde İngilizceden) çeviriniz ve "geçici" vb. üzerine gözlemlerinizi bildiriniz, konuyla *ilgilenmemiş* kişiler ne diyor, hangi izlenimleri ediniyor ve kitapçıktan ne bekliyorlar, dikkatle dinleyip görünüz. Küçük bir deneme.

V. İ.

NOT: Baugy'yi ilgilendiren şeyi bilmiyorum... Belki arkadaşım aşırı vaatte bulundu... Ama ne vaadetti? Bilmiyorum. Konu ertelendi, yani anlaşmazlık ertelendi, *giderilmedi*. Savaşmalı ve hep yeniden savaşmalı!! Onu bundan vazgeçirmek başarılacak mı? Ne diyorsunuz?

W. I. Lenin, "Brief an Inés Arnand vom 24. Januar 1915", *Briefe*, Band 4, s. 52-55.

Gençlik Üzerine, s. 119-122.

*

Dikkate değer bir olgudur ki her büyük devrimci hareketten sonra "özgür aşk" sorunu ön plana çıkar: insanların bir kesiminde devrimci bir ilerleme olarak, artık gerekli olmayan eski geleneksel zincirlerden kurtuluş olarak; öbür kesiminde erkek ile kadın arasındaki her türlü dizginsiz eylemi rahatça örtbas eden hoş bir öğreti olarak. Sonuncular, yani darkafalılar, burada hemen ağır basar görünüyorlar.

F. Engels, "Bas Buch der Offenbarung,", Marx-Engels, *Werke*, Band 21, Berlin 1962, s. 10.

*

Feuerbach'a göre din, insan ile insan arasında, kendi gerçekliğini şimdiye kadar gerçekliğin fantastik görüntüsünde —bir ya da birçok tanrının aracılığında, insanî özelliklerin görüntüsünde— arayan, ama şimdi onu BEN ile SEN arasındaki aşkta dolaysız ve aracısız olarak bulan duygu ilişkisi, gönül ilişkisidir. Ve böylece, cinsler arası aşk, Feuerbach'ta onun yeni dininin en yüksek uygulama biçimi değilse bile, en yüksek uygulama biçimlerinden biri oluyor.

İnsanlar varoldukça, insanlar arasında, özellikle her iki cins arasında, duygu ilişkileri de varolmuştur. Cinsler arası aşk özellikle son sekizyüz yılda, bu zaman boyunca onu bütün şiir sanatının zorunlu ekseni yapan bir biçim edindi ve bir yer kazandı. Varolan olumlu (*positive*) dinler, cinsler arası aşkın devletçe düzenlenmesine, yani evlilik yasaları çıkarılmasına, yüce kutsamayı bağışlamakla yetindiler, ve yarın, aşk ve dostluk pratiğinde en küçük bir şey değiştirilmeden, tümüyle yitebilirler.

F. Engels, *Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie*,
Marx-Engels, *Werke*, Band 21, s. 283.

Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu,
Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 35-36.

*

Tek karı-koca evliliğiyle birlikte, daha önce bilinmeyen sürekli iki toplumsal karakter biçimi ortaya çıktı: kadının sürekli aşığı ve boynuzlu koca. Erkekler kadınlara karşı yengi kazanmışlardı, ama yenilenler taç giydirmeyi yüce gönüllülükle üstlendiler. Tek karı-koca evliliğinin ve *hetaerismus*'un yanısıra, zina kaçınılmaz bir toplumsal kurum oldu — yasaklanmış, ağır cezalar verilen, ama bastırılamayan bir kurum. Çocuğun gerçek babalığı eskiden olduğu gibi en çok ahlakî kanıya dayanı-

yordu ve çözülmez çelişkiyi çözmek için *Code Napoléon* şöyle buyuruyordu. (Madde 312.)

"*L'enfant* coçu *pendant le mariage a pour père le mari* — evlilik sırasında gebe kalınan çocuğun babası, kocadır."

Üçbin yıllık tek karı-koca evliliğinin kesin sonucu budur. Böylece tek-eşli-ailede (*Einzelfamilie*), tarihsel kökenine uygun kalan ve kadın ve erkek çekişmesini erkeğin paylaşılmayan egemenliğiyle gösteren durumlarda, uygarlığın başlamasından beri sınıflara bölünmüş toplumun çözemeden ve üstesinden gelemeden içinde hareket ettiği aynı karşıtlıkların ve çelişkilerin küçük bir resmini ediniyoruz. Burada elbette yalnız evlilik yaşamının bütün düzenin kökensel karakterinin kuralına gerçekten uygun geliştiği, ama kocanın egemenliğine karının başkaldırdığı o tek karı-koca evliliği durumlarından sözediyorum. Hiç kimse bütün evliliklerin böyle geçmediğini, evdeki egemenliğini devlettekinden daha iyi korumayı bilmeyen ve bundan ötürü ona yaraşmayan dizginleri karısı pek haklı olarak ele alan darkafalı Alman burjuvasından daha iyi bilmez. Ama o, bunun içindir ki, başından çok daha kötü şeyler geçen Fransız dert ortağından çok üstün olduğunu sanır.

F. Engels, *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats,*
Marx-Engels, *Werke,* 21, s. 70.

F. Engels, Ailenin, *Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni,* s. 92-93.

*

Burjuva evlenmesi günümüzde iki türlüdür. Katolik ülkelerde, önceleri olduğu gibi, ana-baba, genç burjuva oğula uygun bir karı bulur, ve bunun sonucu, doğal olarak, tekeşliliğin (*Monogamie*) içerdiği çelişkilerin en tam gelişmesidir: koca yönünden kösnülü (şehvetli) *hetaeris-*

mus ve karı yönünden kösnülü zina. Katolik kilisesi, gerçekte, ölüme olduğu gibi zinaya da çare bulunmadığına inandığı için, yalnız bunun için, boşanmayı yasaklamıştır. Buna karşılık protestan ülkelerde, burjuva oğula kendi sınıfından bir kadını azçok özgürce seçmeye izin verilmesi kuraldır; buna göre evlenme bağıtının (aktinin) temelinde belirli bir ölçüde aşk bulunabilir ve protestan ikiyüzlülüğüne uygun olarak, her zaman bulunduğu töre uğruna varsayılır. Burada kocanın *hetaerismus*'u uyuşturulur ve karının zinası seyrelir. Ama insanlar evlilikten önce nasıl iseler her evlilikte de öyle kaldıkları ve protestan ülkelerin burjuvaları çoğunlukla darkafalı oldukları için, bu protestan tekeşlilik (*Monogamie*), en iyi durumların ortalamasında, evlilik birliğine yalnızca aile mutluluğu diye adlandırılan yoğun bir cansıkıntısı getirir. ...

Kadınla ilişkide kural cinsel aşk olur ve ezilen sınıflarda, yani bugünkü proletaryada, ancak o olabilir — bu ilişki ister resmen tanınsın ister tanınmasın. Ama burada klasik tekeşliliğin bütün temelleri ortadan kaldırılmıştır. Burada korunması ve kalıt bırakılması için tekeşliliğin ve koca egemenliğinin yaratıldığı hiçbir mülkiyet yoktur ve burada böylelikle erkek egemenliğini geçerli kılmak için hiçbir itki de yoktur. Üstelik, gerekli araç da yoktur; bu egemenliği koruyan burjuva hukuku yalnız mülk sahipleri ve onların proleterlerle ilişkileri için vardır; para gerektirir ve yoksulluk yüzünden işçinin karısı karşısındaki konumu için geçersizdir. Orada tümüyle başka kişisel ve toplumsal ilişkiler başattır. Ve ayrıca, büyük sanayi kadını evden çıkarıp emek pazarına ve fabrikaya yerleştirdiğinden ve çoğu zaman ailenin besleyicisi yaptığından beri, proleterin konutunda erkek egemenliğinin son kalıntısı da temelinden yoksun kaldı — tekeşliliğin yaygınlaşmasından beri kadınlara karşı kökleşmiş kaba-

lığın bir parçası belki hâlâ vardır. Demek ki, *eşlerin* tutkulu aşkı ve en sağlam bağlılığı ile bile ve bütün uhrevî ve dünyevî kutsamaya karşın, artık kesin anlamda tekeşli bir aile değildir. Bundan dolayı, tekeşliliğin sürekli yoldaşları, *hetaerismus* ve zina, burada ancak nerdeyse yitmiş bir rol oynar; kadın boşanma hakkını yeniden ve gerçekten elde etmiştir, ve eşler birbirine katlanamazlarsa, ayrılmayı yeğ tutarlar. Kısacası, proleter evliliği sözcüğün kökenbilimsel (*etymologisch*) anlamında tekeşlidir, ama tarihsel anlamında asla öyle değildir.

Hukukçularımız, yasamadaki ilerlemenin kadınları her yakınma nedeninden artan ölçüde yoksun bıraktığını hiç kuşkusuz kabul ediyorlar. Modern, uygarlaştırılmış yasa sistemleri, birincisi, evliliğin geçerli olması için, her iki yanın gönüllü katıldıkları bir sözleşme olmak gereğini, ve ikincisi, her iki yanın evlilik sırasında birbirinin karşısında eşit haklarla ve görevlerle bulunmak gereğini tanımaktadır. Ama bu iki istem tutarlı olarak gerçekleşseydi, kadınlar dileyebildikleri *her şeyi* elde ederlerdi.

Bu tümüyle hukuksal kanıtlama köktenci (*radikale*) cumhuriyetçi burjuvanın proleteri arada bir azarlayıp susturmak için başvurduğunun ta kendisidir. İş sözleşmesine her iki yan da gönüllü katılmış olmalıdır. Ama sözleşme, yasa her iki yanı *kâğıt üzerinde* eşitler eşitlemez, gönüllü katılınmış gibi geçerli olur. Çeşitli sınıf konumlarının bir yana verdiği güç, o yanın öbürüne yaptığı baskı —*her ikisinin* gerçek ekonomik konumu—, yasayı hiç ilgilendirmez. Ve iş sözleşmesi süresince, biri ya da öbürü vazgeçmedikçe, ikisi de buna karşılık eşit haklandırılmış olmak gerekir. Ekonomik darbelerin işçiyi zorlaması, hak eşitliğinin en son görüntüsünden bile yoksun bırakması karşısında yasa hiçbir şey yapamaz. ...

Erkek ile kadının evlilikteki hukuksal hak eşitliği de

daha iyi durumda değildir. İkisinin bize önceki toplum durumlarından kalıt bırakılmış hak eşitsizliği, kadının ekonomik ezilgisinin nedeni değildir, tersine sonucudur. Birçok evli çift ve çocuklarını kapsayan eski komünist ev ekonomisinde, kadınlara bırakılan ev yönetimi, besin maddelerinin erkeklerce sağlanması gibi, toplumsal olarak zorunlu bir çalışmaydı. Ataerkil aileyle birlikte, ve daha çok tekeşli ayrı aileyle birlikte, bu değişti. Ev yönetimi kamusal niteliğini yitirdi. Artık toplumu ilgilendirmiyordu. *Özel hizmet* oldu; toplumsal üretime katılmaktan alıkonan kadın, baş hizmetçi oldu. Ancak çağımızın büyük sanayii, kadına —ama yalnız proleter kadına— toplumsal üretim yolunu yeniden açtı. Ama öyle ki, kadın ailenin özel hizmetindeki görevini yerine getirirse, kamusal üretimin dışında kalır ve hiçbir şey kazanamaz; ve kamusal çalışmaya katılmak ve kendi başına kazanmak isterse, aile görevlerini yerine getirmekten alıkonur. Ve fabrikada olduğu gibi, bütün meslek dallarında, hekimlikten avukatlığa kadar, kadının durumu böyledir. Modern tek-eşli-aile, kadının açık ya da gizli ev-köleliği üzerine kurulmuştur, ve modern toplum katışıksız tek-eşli-ailelerin —toplumun molekülleri gibi— biraraya gelmesinden doğmuş bir yığındır. Erkek, günümüzde, pek çok halde, hiç değilse varlıklı sınıflarda, ailenin para kazanıcısı ve besleyicisi olmak zorundadır ve bu, hiçbir özel hukuksal üstüncelik (imtiyaz) tanınmasını gerektirmeden, ona bir egemen konumu verir. Ailede erkek burjuvadır, kadın proletaryayı temsil eder. Ama sınaî dünyada proletaryayı ezen ekonomik baskının özgül karakteri ancak kapitalist sınıfın bütün özel üstüncelikleri giderildikten ve her iki sınıfın tam hukuksal hak eşitliği kurulduktan sonra ortaya çıkar; demokratik cumhuriyet iki sınıfın karşıtlığını ortadan kaldırmaz, tersine, yalnızca onun savaşımla sonuca bağlanacağı zemini sunar. Ve tam

bunun gibi, modern ailede erkeğin kadın üzerindeki egemenliğinin kendine özgü karakteri ve ikisi arasında gerçek bir toplumsal hak eşitliği kurmanın zorunluğu ve biçimi, ancak ikisi de tümüyle eşit haklandırıldıktan sonra gün ışığına çıkacaktır. O zaman görülecektir ki, kadının kurtuluşunun ilk önkoşulu bütün kadın cinsinin kamusal çalışmaya yeniden katılmasıdır, ve bu, tek-eşli-ailenin toplumun ekonomik birimi olma özelliğinin giderilmesini yeniden gerektirir.

F. Engels, aynı yapıt, s. 72-76.

Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, s. 96, 97-99, 100-101.

*

Şimdi, tekeşliliğin bugüne kadarki ekonomik temellerinin de [tekeşliliğin] tamamlayıcısının, orospuluğun temelleri gibi ortadan kalkacağı toplumsal bir devrime doğru gidiyoruz. Tekeşlilik büyük servetlerin *bir* elde —ve hem de bir erkeğin elinde— toplanmasından ve bu servetleri başkasının çocuklarına değil de o adamınkilere kalıt bırakma gereksinmesinden doğdu. Bunun için erkeğin değil, kadının tekeşliliği gerekliydi, öyle ki kadının bu tekeşliliği erkeğin açık ya da gizli çokeşliliğini (*Polygamie*) asla engellemiyordu. Ama yaklaşan toplumsal devrim, kalıt bırakılabilen sürekli servetlerin —üretim araçlarının— hiç değilse en büyük bölümünün toplumsal mülkiyete dönüştürülmesiyle, bütün bu kalıt bırakma kaygılarını enaza (minimuma) indirecektir. Tekeşlilik ekonomik nedenlerden doğduğuna göre, bu nedenler yitince ortadan kalkacak mıdır?

Hiç haksız olmayarak şu yanıt verilebilir: O kadar az ortadan kalkacaktır ki, daha çok ancak o zaman tümüyle gerçekleşecektir. Çünkü üretim araçlarının toplumsal mülkiyete dönüşmesiyle ücretli-emek de, prole-

tarya da, belirli —istatistik olarak hesaplanabilen— sayıda kadın için orospu olma zorunluğu da ortadan kalkar. Orospuluk ortadan kalkar, tekeşlilik, yıkılacağı yerde, sonunda bir gerçeklik olur — erkekler için de.

Böylece erkeklerin durumu herhalde çok değişmiş olur. Ama kadınlarınki, *bütün* kadınlarınki de önemli değişikliğe uğrar. Üretim araçlarının ortak mülkiyete geçmesiyle tek-eşli-aile toplumun ekonomik birimi olmaktan çıkar. Özel ev ekonomisi, toplumsal bir sanayie dönüşür. Çocukların bakımı ve eğitimi kamusal iş olur; toplum, evlilikten doğmuş olsunlar ya da olmasınlar, bütün çocukları eşit olarak gözetir. Bundan ötürü, bugün bir kızın sevdiği erkeğe kendini çekinmeden vermesini engelleyen en önemli toplumsal —ahlakî olduğu kadar da ekonomik— etkeni oluşturan "sonu ne olur?" kaygısı yiter. Bu çekincesiz bir cins ilişkisinin ve onunla birlikte kızlık saygınlığı ve kadınlık utancı konusunda daha az katı bir kamuoyunun giderek doğması için yeterli neden olmaz mı? Ve son olarak, modern dünyada tekeşlilik ile orospuluğun, gerçekte karşıtlar, ama ayrılmaz karşıtlar, aynı toplum durumunun kutupları olduğunu görmedik mi? Orospuluk, tekeşliliği de kendisiyle birlikte uçuruma sürüklemeksizin ortadan kalkabilir mi?

Burada yeni bir etken, tekeşliliğin ortaya çıktığı çağda olsa olsa tohum halinde bulunan yeni bir etken işe karışır; bireysel cinsel aşk.

Ortaçağdan önce bireysel cinsel aşktan sözedilemez. Kişisel güzelliğin, sıkı bağlantının, uygun eğilimlerin vb. ayrı cinsten kişilerde cinsel ilişki isteği uyandırdığı, bu en yakın ilişkiyi kimle kurdukları konusunda erkeklerin de kadınlar gibi tümüyle aldırmaz olmadığı, kendiliğinden anlaşılır. Ama bununla bizim cinsel aşkımız arasındaki fark sonsuz büyüktür. Bütün ilkçağ boyunca evlilikler ana-babalarca kararlaştırılır, ve evliliğe katılan-

lar bunu sessizce benimser. İlkçağın tanıdığı o biraz evliliksel aşk, öznel bir eğilim değildir, tersine, nesnel ödevdir, evliliğin temeli değil, tersine, tamamlayanıdır (*Korrelat*). Modern anlamda aşk ilişkileri, ilkçağda, ancak resmî toplumun dışında olur. Teokrit'in ve Moşos'un aşk sevinçlerine ve acılarına türkü yaktıkları çobanlar, Longos'un Daphins'i ve Chloe'si, özgür yurttaşların yaşam alanı olan devlette hiçbir payı bulunmayan katışıksız kölelerdir. Ama kölelerin dışında aşk ilişkilerine yalnızca batmaktaki ilkçağ dünyasının yıkılına ürünleri olarak ve resmî toplumun dışında kalan kadınlarla, *Hetaere'*, lerle, dolayısıyla yabancı ya da azat edilmiş kadınlarla raslıyoruz: Atina'da batışının öngününde, Roma'da imparatorlar çağında. Aşk ilişkileri özgür kadın ve erkek yurttaşlar arasında olunca, yalnızca zina yüzünden oluyordu. Ve ilkçağın klasik aşk şairi, yaşlı Anakreon, bizim anladığımız haliyle cinsel aşka öylesine aldırış etmiyordu ki, sevilen varlığın cinsi bile ona göre bumbardı.

Bizim cinsel aşkımız, eskilerin basit cinsel isteğinden, *Eros*'undan, temelli ayrılır. Birincisi, sevilenin karşı-sevgisini gerektirir; kadın bu noktada erkeğe eşittir, ~~oysa antik Eros'ta bu hiçbir zaman aranmaz.~~ İkincisi, cinsel aşkın sahip olmayı ve ayrılmayı her iki yana en büyük mutsuzluk değilse bile, büyük bir mutsuzluk gibi gösterdiği bir yeğinlik derecesi ve süresi vardır; sevişenler birbirine sahip olabilmek için ölüme kadar her şeyi göze alırlar, ki bu ilkçağda ancak zinada olur. Ve son olarak, cinsel ilişkinin değerlendirilmesi için yeni bir ahlakî ölçü doğar; cinsel aşkın yalnız evlilik-içi ya da evlilik-dışı olup olmadığı değil, ama aşktan ve karşı-aşktan doğup doğmadığı da sorulur. Feodal ya da burjuva yaşayışında, bu yeni ölçüye bütün öbür ahlak ölçülerinden daha çok aldırılmaz — o da çiğnenir. Ama bu ölçüye daha

az da aldırılmaz. O da öbürleri gibi —teoride, kâğıt üzerinde— tanınır. Ve bu ölçü daha çok öncelik gereksinemez.

İlkçağın cinsel aşka doğru yaptığı atılımların durduğu yerde, ortaçağ yeniden atılıma geçer: zina. Sabah şarkılarını (*Tagelieder*) yaratan şövalyesel aşkı daha önce anlattık. Evliliği bozmak isteyen bu aşktan, evliliği kurması gereken aşka, şövalyeliğin asla tümüyle alamadığı uzun bir yol vardır. Uçarı Romanlardan (Latinlerden) erdemli Almanlara geçsek bile, "Nibelungenlied"de, Kriemhild'in Siegfried'e onun kendisine aşık olduğu gibi gizlice aşık olduğunu, ama buna karşın, Gunther'in onu adını söylemediği bir şövalyeye vaat ettiğini bildirmesi üzerine, yalnızca şu yanıtı verdiğini biliyoruz: "Benden dilekte bulunmanıza hiç gerek yok; bana nasıl buyurursanız her zaman öyle olmak isterim; bana koca olarak verdiğiniz kim ise, senyörüm, onunla seve seve nişanlanmak isterim." Burada her şeye karşın aşkının gözönünde bulundurulmak durumunda olduğu, hiç aklına gelmez. Gunther Brünhild ile, Etzel Kriemhild ile, birbirlerini hiç görmeksizin, evlenmeyi isterler; "Gutrun"da da İrlandalı Siegebant Norveçli Ute ile, Hetel von Heglingen İrlandalı Hilde ile, ve son olarak Siegfried von Morland, Hartmut von Ormanien ve Herwig von Seeland Gutrun ile evlenmek isterler; ve ancak burada, kadın, gönüllü olarak, sonuncularla evlenmeye karar verir. Kural olarak, genç prensin nişanlısını, sağ iseler ana-babası, yoksa bütün durumlarda en son sözü söyleyen büyük vasalların öğüdüyle prensin kendisi seçer. Asla başka türlü de olamaz. Kral için bile olduğu gibi, şövalye ya da baron için de, evlenmek politik bir iştir, yeni bağlaşmalarla bir güç artırma fırsatıdır; bireyin hoşlanması değil, *evin* çıkarı karara bağlanmalıdır. Nikâhta, nasıl olur da, son sözü aşk söyleyebilir?

Ortaçağ kentlerinin lonca-burjuvası (*Zunftbürger*) için de hiçbir şey başka türlü değildir. Onu koruyan ayrıcalıklar, sınırlayıcı lonca tüzükleri, onu burada öbür loncalardan, orada kendi lonca arkadaşlarından, şurada kalfalarından ve çıraklarından yasal olarak ayıran yapma sınırlar, kendine uygun bir karı arayabileceği çevreyi yeterince daraltıyordu. Ve bu karmakarışık sistemde hangi kadının ona en uygun olduğunu kesinlikle onun bireysel hoşlanması değil, tersine, aile çıkarı karara bağlıyordu. Demek ki, pek çok halde, evlenme ortaçağın sonlarına kadar, başlangıçtan beri ne idiyse öyle, katılanlarca karara bağlanmayan bir iş olarak kaldı. Başlangıçta dünyaya evli geliniyordu — öbür cinsten bütün bir grupla evli. Grup evliliğinin daha sonraki biçimlerinde herhalde benzer bir ilişki oldu, yalnız grup sürekli daralıyordu. Çift-eşli-evlilikte kural, çocuklarının evliliğini annelerin kararlaştırmasıdır; burada da, genç çifte *Gens*'te ve boyda (aşirette) daha sağlam bir durum yaratması gereken yeni hısımlık ilişkilerinin saygınlıkları sonucu belirliyordu. Ve özel mülkiyetin genel mülkiyete ağır basmasıyla ve kalıtın soydan geçmesiyle babalık hukuku ve tekeşlilik egemen olunca, evlilik ancak o zaman ekonomik saygınlıklara gerçekten bağımlı oldu. Satın alarak evlenme *biçimi* ortadan kalkar, ama kendisi sürekli artan ölçüde uygulanır, öyle ki, yalnız kadın değil, erkek de, kişisel özelliklerine göre değil, ama servetine göre fiyatlanır. Katılanların karşılıklı eğilimi, evlenme kararının her şeyden ağır basan nedeni olmalıydı; ama bu, başlangıçtan beri, egemen sınıfların pratiğinde işitilmedik bir şey olarak kalmış; olsa olsa romantik yazında ya da — hesaba katılmayan ezilmiş sınıflarda görülmüştür.

Coğrafî keşifler çağından sonra, dünya ticareti ve manüfaktür ile dünya egemenliğine hazırlandığı sırada, ka-

pitalist üretimin bulduğu durum buydu. Bu evlenme biçiminin ona olağanüstü uyduğu düşünülmek gerekirdi, ve öyle de oldu. Ve bununla birlikte —dünya tarihinin cilvesine akıl ermez— bu evlenme biçiminde yıkıcı gediği açmak zorunda kalan da o oldu. Kapitalist üretim her şeyi metaya dönüştürerek, geçmişten kalmış, geleneksel bütün ilişkileri çözdü, kalıt alınmış törenin (adabın), tarihsel hukukun yerine alımı ve satımı, "özgür" sözleşmeyi koydu; bu noktada, İngiliz hukukçu H. S. Maine, önceki çağlara göre bütün ilerlememizin, *from status to contract** kalıtsal olarak aktarılan koşullardan gönüllü olarak sözleşmeye bağlanan koşullara geçmemiz olduğunu söylerken, eşsiz bir buluş yaptığına inanıyordu; oysa bu, doğru olduğu ölçüde, elbette daha *Komünist Manifesto*'da söylenmişti.

Ama sözleşme yapmak için, kişiliklerini, eylemlerini ve mallarını özgürce kullanabilen ve birbirlerinin karşısına hak eşitliğiyle çıkan kimseler gerekir. İşte bu "özgür" ve "eşit" kişileri yaratmak, kapitalist üretimin başlıca çalışmalarından biri oldu. Bu, başlangıçta, yalnız yarı-bilinçli, üstelik dinsel kılığa büründürülmüş tarzda oldu ise de, lüterci ve kalvinci reformdan sonra, insanın yalnızca tam istenç özgürlüğü içinde yaptığı işlerden tümüyle sorumlu olduğu, ve ahlakî olmayan eyleme zorlayan her baskıya direnmenin ahlakî ödev olduğu ilkesi yerleşmiştir. Ama bu, o zamana kadarki evlenme bağıtı ile nasıl uyuşuyordu? Evlilik, burjuva anlayışa göre bir sözleşmeydi, hukuksal bir işti, ve en önemli hukuksal işti; çünkü iki insanın bedenini ve ruhunu ömür boyunca bağlıyordu. Artık biçimsel bakımdan gönüllüce bitiriliyordu; katılanlar "evet" demeden işlemiyordu. Ama bu "evet" sözcüğünün nasıl söyletildiği ve gerçek evlilik ba-

* Eylemsel durumdan sözleşmeye. —ç.

ğıtçılarının kimler olduğu çok iyi biliniyordu. Ama bütün öbür sözleşmelerde gerçek karar özgürlüğü isteniyor idiyse, bunda neden istenmesindi? Eşleşmesi gerekecek iki genç kişinin, kendilerini, bedenlerini ve organlarını özgürce kullanma hakları yok muydu? Cinsel aşk şövalyelikle moda olmamış mıydı, şövalyesel zina aşkı karşısında karı-kocanın aşkı onun gerçek burjuva biçimi değil miydi? Birbirini sevmek karı-kocanın ödeviyse, sevişenlerin görevi de birbirleriyle evlenmek ve başka hiç kimseyle evlenmemek değil miydi? Sevişenlerin bu hakkı, ana-babanın, hısımların ve öbür evlilik aracılarının ve çöpçatanların hakkından daha üstün değil miydi? Özgür kişisel sınama (*Prüfung*) hakkı kiliseye ve dine hiç çekincesiz girdiyse, yaşlıların, genç kuşağın bedeni, ruhu, gücü, mutluluğu ve mutsuzluğu üzerinde egemen olma katlanılmaz isteği karşısında nasıl eli-kolu bağlı durulabilirdi?

Bu sorunlar, toplumun bütün eski bağlarının gevşediği ve kalıt alınmış bütün kavramların sarsıldığı bir çağda, ortaya atılmalıydı. Dünya bir çırpıda on kat büyümüştü; bir yarıkürenin dörtte-biri yerine, şimdi, Batı Avrupalıların gözleri önünde bütün bir yerküre duruyordu ve onlar öbür yedi dörtte-bire de sahip olmak için ivecenlik ediyorlardı. Ve eski, dar ülke sınırları gibi, yukarda sözü edilen bin yıllık ortaçağ düşünce tarzının sınırları da ortadan kalkıyordu. İnsanın dış gözlerinin önünde olduğu gibi, iç gözlerinin önünde de sonsuz geniş bir ufuk açılıyordu. Hindistan'ın zenginlikleri, tatlı, ama burjuva ölçüde coşturuculukları ve Mexiko ve Potosis ocaklarındaki varlıkları ile altın ve gümüş karşısında baştan çıkan genç adam için saygınlığı iyi karşılamanın, kuşaklarca kalıt alınmış şerefli lonca üstünceliklerinin (imtiyazlarının) ne değeri olurdu. Burjuvazinin gezici şövalyelik çağıydı; onun da romantikliği ve son tahlilde

burjuva amaçları vardı.

Yükselmekte olan burjuvazinin, özellikle kurulu düzenin en çok sarsıldığı protestan ülkelerde, evlilik için de özgürlüğü gittikçe daha çok tanıması ve yukarda anılan tarzda uygulaması böyle oldu. Evlilik sınıf-evliliği olarak kalıyordu, ama [evliliğe] katılanlara sınıf içinde belirli bir seçme özgürlüğü bırakılıyordu. Ve şiirsel dile getirmelerde olduğu gibi, ahlakî teoride de, hiçbir şey, kağıt üzerinde eşlerin karşılıklı cinsel sevgisine ve gerçek özgür anlaşmasına dayanmayan hiçbir evlilikten daha sağlam değildi. Kısacası, aşk evliliği, yalnız *droit de l'homme** gibi değil, istisnaî olarak *droit de la femme*** gibi de, insan hakkı olarak ilân edildi.

Ama bu insan hakkı, bütün öbür sözde insan haklarından bir noktada ayrılıyordu. Bunlar pratikte egemen sınıfa, burjuvaziye özgü kalır ve ezilen sınıfa, proletaryaya, dolaylı ya da dolaysız çok görülür iken, burada tarihin cilvesi gene beklendiği gibi oluyordu. Egemen sınıf bilinen ekonomik etkilerin egemenliğinde kalır ve bundan ötürü yalnız istisnaî durumlarda gerçekten özgürce kararlaştırılmış evlilikleri olur, oysa, gördüğümüz gibi, böyle evlilikler egemenlik altındaki sınıf için kuraldır.

Bundan dolayı, evlilik bağıtının tam özgürlüğü, kapitalist üretimin ve onun yarattığı mülkiyet ilişkilerinin ortadan kaldırılması, eş seçmede bugün hâlâ pek büyük bir etkisi bulunan bütün ikincil ekonomik saygınlıkları silince, ancak o zaman sağlanabilir. O zaman, karşılıklı duygudaşlıktan başka hiçbir güdü de kalmaz.

Ama cinsel aşk doğası gereği [başkalarını] dışarıcı (*ausschliesslich*) olduğu için —bu dışarıcılık günümüzde yalnız kadında tümüyle gerçekleşmesine karşın—, cinsel

* Erkeğin hakkı. —ç.
** Kadının hakkı. —ç.

aşka dayalı evlilik de doğası gereği tek-eşli-evliliktir. Grup evliliğinden tek-eşli-evliliğe ilerlemeye özellikle kadının işi gözüyle bakan Bachofen'ın ne kadar haklı olduğunu görmüştük; yalnız çift-eşli-evlilikten (*Paarungsche*) tekeşliliğe gelişme erkeklerin yararınadır; ve tarihsel olarak, sonucu kadınların durumunun kötüleşmesi ve erkeklerin sadakatsizliğinin kolaylaştırılması olmuştur. Dolayısıyla, erkeklerin alışkanlık halindeki bu sadakatsizliğine kadınların katlanmasına yolaçan nedenleri —kendi varlıkları ve daha çok da çocukların geleceği için duydukları kaygı— doğuran ekonomik saygınlıklar kalkarsa, kadının böylelikle erişeceği eşit durum, şimdiye kadarki bütün deneyime göre, sonsuz büyük ölçüde şu sonucu verecektir: Erkekler, kadınların çok-kocalı (*polyandrisch*) olduğundan daha çok tekeşli (*monogam*) olacaktır.

Ama tekeşliliğin kesinlikle yitireceği şey, ona mülkiyet ilişkilerinden doğmuş olmasıyla damgasını vuran bütün karakterlerdir; ve bunlar, birincisi erkeğin üstünlüğü ve ikincisi evliliğin bozulmazlığıdır. Evlilikte erkeğin üstünlüğü, onun ekonomik üstünlüğünün düpedüz sonucudur ve onunla birlikte kendiliğinden çöker. Evliliğin bozulmazlığı kısmen tekeşliliğin doğduğu ekonomik durumun, kısmen de bu ekonomik durum ile tekeşlilik arasındaki bağlantının henüz gereği gibi anlaşılmadığı ve dinsel olarak abartıldığı çağdaki geleneğin sonucudur. Bu bozulmazlık bugün bin türlü bozulmuştur. Yalnız aşka dayalı evlilik ahlakî ise, yalnız aşkın varolagittiği evlilik ahlakidir. Ama bireysel cinsel aşk nöbetinin süresi bireylere göre, özellikle erkeklerde, çok farklıdır; ve sevginin tümüyle sona ermesi, ya da yeni bir tutkulu aşkla yitirilmesi, boşanmayı toplum için de, her iki yan için de, iyi bir iş haline getirir. Yalnız, insanlar bir boşanma davasının yararsız çamurlarına batmaktan korunacaktır.

Öyleyse, kapitalist üretimin yakın olan süpürülmesinden sonra cinsel ilişkilerin düzenlenmesi üzerine bugünden öngörebileceğimiz şey, özellikle olumsuz türdendir, çoğunlukla çökecek olanla sınırlıdır. Peki ama ne olacak? Bu, yeni bir kuşak yetişince belli olacak: yaşamlarında bir kadını parayla ya da başka bir toplumsal güç aracılığıyla satın almak durumunda asla kalmamış erkeklerden, ve gerçek aşktan başka hiçbir güdüyle kendini bir erkeğe vermek, üstelik ekonomik sonuçlardan korkup kendini sevdiğine sunmaktan kaçınmak durumunda asla kalmamış kadınlardan bir kuşak. İşte bu insanlar varolunca, bugün yapmaları gerektiğine inanılan şeye hiç kulak asmayacaklar, kendi pratiklerini ve her bireyin pratiğini yargılayacak kamuoyunu kendileri yaratacaklardır — nokta.

Şimdi, epeyce uzaklaştığımız Morgan'a dönelim. Uygarlık dönemi sırasında gelişmiş toplumsal kurumların tarihsel incelemesi, onun kitabının çerçevesini aşar. Onun için, bu çağ boyunca tekeşliliğin başından geçecekler onu pek az uğraştırır. O da, tekeşli ailenin gelişmesinde cinslerin tam hak eşitliğine doğru bir ilerleme, bir yaklaşma görür; bununla birlikte bu amaca erişildiğini sanmaz. Ama der ki: "ailenin ardarda dört biçimden geçtiği ve şimdi beşinci bir biçimde bulunduğu olgusu kabul edilirse, bu biçimin gelecek için sürekli olup olamayacağı sorusu ortaya çıkar. Olanaklı biricik yanıt şudur: Tıpkı şimdiye kadar olduğu gibi, bu biçim, toplum geliştiği ölçüde gelişmek, toplum değiştiği ölçüde değişmek zorundadır. Bu biçim toplumsal sistemin yaratısıdır ve onun gelişme durumunu yansıtacaktır. Tekeşli aile, uygarlığın başlangıcından beri, ve çok belirgin olarak modern çağda iyileştiği için, hiç değilse, her iki cinsin eşitliğine ulaşılıncaya kadar, daha da yetkinleşme gücü vardır. Tek-eşli-aile uzak gelecekte toplumun istemlerini karşılayamaz

duruma düşerse, ardılının hangi nitelikte olacağını önceden söylemek olanaksızdır."

F. Engels, aynı yapıt, s. 77-84.

Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, s. 102-112.

*

Özgürler ile köleler arasındaki ayrımın yanında, varlıklılar ile yoksullar arasındaki ayrım da ortaya çıktı — yeni işbölümüyle birlikte toplumda yeni bir sınıflara ayrılma. Bireysel aile başkanlarının mülkiyet farkları, eski komünist ev topluluğunu varlığını sürdürdüğü her yerde parçalar; onunla birlikte toprağın bu topluluk için ortaklaşa işlenmesine son verir. Ekilebilir toprak, tek tek ailelere kullanmaları için önce geçici, sonra sürekli olarak bırakılır; tam özel mülkiyete geçiş, çift-eşli-evlilikten (*Paarungsehe*) tekeşliliğe geçişle birlikte ve ona koşut olarak kerte kerte tamamlanır. Tek-eşli-aile (*Einzelfamilie*) toplumda ekonomik birim olmaya başlar.

F. Engels, aynı yapıt, s. 159.

Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, s. 217-218.

*

Uygarlığın kendisiyle birlikte başladığı meta üretimi aşaması, ekonomik olarak, 1. madenî paranın, onunla birlikte para-sermayenin, faizin ve tefecinin; 2. üreticiler arasında aracılık eden tüccarların; 3. özel mülkiyetin ve ipoteğin; 4. egemen üretim biçimi olarak köle emeğinin başlamasıyla belirlenir. Uygarlığa uygun düşen ve onunla birlikte başatlaşan aile biçimi, tekeşliliktir, erkeğin kadına egemenliğidir, ve toplumun ekonomik birimi olarak tek-eşli-ailedir. Uygarlaşmış toplumun özeti, bütün tipik dönemlerde hiç istisnasız egemen sınıfın devleti olan ve aslında, bütün durumlarda, ezilen, sömürü-

len sınıfların baskı altında tutulmasına yarayan makine olarak kalan devlettir.

F. Engels, aynı yapıt, s. 170-171.

Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, s. 234.

*

Öte yandan, toplumsal koşullarımız o türlüdür ki, bir erkeğin bir kadına büyük bir haksızlık etmesi resmen kolaylaştırılır, ve kendisini böyle suçtan aklayabilecek kaç erkek vardır? Gidin, kadınlar sizi saymıyor! diyordu bunu kendi deneyimiyle bilen en ululardan biri.

F. Engels, "Brief an Louise Kautsky am 11. Oktober 1888 aus London",
Marx-Engels, *Werke*, Band 37, Berlin 1967, s. 107.

*

Dolayısıyla zina yasağı için uygun veri. Onu kullanabilecek misiniz, elbette bilmiyorum. Konu huylandırıcıdır, ve değinmek yararlı olmaktan çok zararlı mıdır, değil midir, bilmelisiniz. Ne olursa olsun, ahlakî darkafalılığa düşmeden bu buyruğun nasıl ele alınabileceği konusunda size bir yol göstermek istedim, ve elimin altında bulunduğu kadarıyla, bu olay üzerine tarihsel veri derlemek size herhalde yararlı olabilir.

F. Engels, "Brief an Eduard Bernstein am 12. Maerz 1881 aus London",
Marx-Engels, *Werke*, Band 35, Berlin 1967, s. 169.

*

Şimdi rahatsızlık böylesine önemliyse —neden ötürü olursa olsun, farketmez— ki ciddî olarak ayrılma kararındasınız, görüşüme göre her şeyden önce kadının ve erkeğin günümüz koşullarındaki durumlarının farklılığı iyice düşünülmelidir. Ayrılma, erkeğe toplumsal bakım-

dan kesinlikle zarar vermez, bütün toplumsal konumunu korur, yeniden bekâr oluverir. Kadın bütün konumunu yitirir, her şeye yeni baştan ve daha da güçleşmiş koşullarda başlamak zorundadır. Bundan ötürü, kadın ayrılmaktan sözederse, erkek her şeyi yapabilir, alçalmaksızın ondan dilekte bulunabilir ve ona yalvarabilir; oysa erkek ayrılmayı yalnızca şöyle bir anıştırırsa, o zaman kadın, kendine saygısı varsa, onun sözünü hemen senet saymaya nerdeyse zorlanmış olur.

F. Engels, "Brief an Karl Kautsky am 17. Oktober 1888 aus London", Marx-Engels, *Werke*, Band 35, s. 114-115.

*

Bay Dühring'in dişi cins üzerine olan soylu düşünceleri, bugünkü topluma yönelttiği şu suçlamalardan anlaşılır:

"Orospuluk, insanın insana satılmasına dayalı baskı toplumunda, zorla evliliğin erkekler yararına olan kendiliğinden anlaşılır tamlayanı olarak geçerlidir, ve *kadınlar için buna benzer bir şey olamaması, en kavranılır* ve *en anlamlı* bir olgudur."

Bu kompliman için Bay Dühring'in kadınlardan alacağı teşekkürü, dünyada hiçbir şey pahasına devşirmek istemezdim. Bununla birlikte, Bay Dühring, kadın kayrasının (lütfunun) artık hiç de alışılmamış bir şey olmayan bu gelir türünü tümüyle bilmiyor olabilir mi? Ama Bay Dühring dava vekili adayı olmuştu ve benim zamanımda, otuzaltı yıl önce, asteğmenlerin sözünü etmezsek, dava vekilliği adaylığı (*Referendarius*) ile kadın kayrasının (*Schisrzenstipendiarius*!) çoğu zaman uyaklı düştüğü Berlin'de oturmaktadır!

F. Engels, *Herrn Eugen Dührings Umwaelzung der Wissenschaft*, Marx-Engels, *Werke*, Band 20, Berlin 1962, s. 303.

F. Engels, *Anti-Dühring*, s. 504-505.

*

Köln, 18 Aralık. *Rheinische Zeitung, boşanma yasası* tasarısı ile ilgili olarak, tutarsızlığını ona şimdiye kadar hiçbir yanın kanıtlamadığı *tümüyle apayrı* bir konumu benimsedi. *Rheinische Zeitung,* şimdiye kadarki Prusya evlilik yasalarını gayri ahlakî, boşanma nedenlerinin şimdiye kadarki sayısızlığını ve açıksaçıklığını, bütün eski Prusya yargılama yönteminde yürürlükte olan prosedürü konunun değerine elverişsiz bulduğu kadarıyla, tasarıdan yanadır. Buna karşılık *Rheinische Zeitung* yeni tasarıya aşağıdaki ana itirazlarda bulundu: 1. Bir *reform* yerine *yalnızca* bir *gözden geçirmeye* (*Revision*'a) gidilmiş, demek ki Prusya eyalet (*Land*) hukuku temel yasa olarak alıkonmuştur, böylece büyük bir eksiklik ve belirsizlik doğmuştur; 2. yasama, evliliği *ahlakî* değil, tersine, *dinsel* ve *kiliseyle ilgili* bir kurum gibi ele almıştır, demek ki evliliğin dünyevî varlığı tanınmamıştır; 3. prosedür çok kusurludur ve çelişkili öğelerin dışsal bir bileşimidir; 4. bir yandan polisiye, evlilik kavramıyla çelişen sertlikler, öte yandan sözde eşitlik nedenlerine karşı çok aşırı bir yumuşaklık tanınmamalıdır; 5. tasarının bütün kapsamı mantıklı sonuç çıkarma, kesinlik, açıklık ve köklü görüş noktaları bakımından istendiği gibi değildir.

Tasarının karşısında olanlar bu eksiklerden birini kınadıkları oranda, bundan ötürü onlarla uyuşuyoruz, buna karşılık eski sistemi koşulsuz savunmalarını asla onayamayız. Daha önce söylediğimiz sözü bir daha yineliyoruz: "Yasama ahlakiliği buyurmazsa, gayri ahlakiliği hukuken çok daha az geçerli tanıyabilir." *Bu* muhaliflerin (kiliseyle ilgili kapsamın ve anılan öbür eksiklerin muhalifi değiller) düşünüşünün neye dayandığını sorarsak, bize hep istençlerinin tersine evlenmiş çiftlerin mutsuzluğundan sözediyorlar. Mutçu (*eudaemonistisch*) bir gö-

rüş noktasını benimsiyorlar, yalnız iki bireyi düşünüyorlar, *aileyi* unutuyorlar, hemen her boşanmanın bir ailenin dağılması olduğunu ve, salt hukuksal açıdan bile, çocukların ve yeteneklerinin keyfî yeğlemeden ve doğuracağı yıkımdan bağımsız kılınamayacağını unutuyorlar. Evlilik ailenin temeli olmasaydı, arkadaşlıktan daha az yasama konusu olurdu. Onlar *yalnız* karı-kocanın bireysel istencini, ya da, daha doğrusu *özgür istencini* gözönünde tutuyorlar, ama *evliliğin istencini,* bu ilişkinin ahlakî özünü gözönünde tutmuyorlar. Oysa yasakoyucu kendini bir doğa bilgini gibi görmelidir. O, yasaları *yapmaz,* türetmez, yalnızca formülleştirir, ruhsal ilişkilerin içsel yasalarını bilinen olumlu (*positive*) yasalar halinde dile getirir. Yasakoyucu sorunun özünün yerine kendi düşüncelerini geçirir geçirmez ölçüsüz özgür istençten ötürü kınanmak gerektiği gibi, yasakoyucu da, özel kişiler sorunun özüne aykırı olarak kendi kaprislerini kabul ettirmek isterlerse, bunu ölçüsüz özgür istenç olarak görmekte daha az haklı değildir. Hiç kimse evlenmeye zorlanmaz; ama herkes, evlenir evlenmez, evlilik yasalarına boyun eğmeye zorlanmalıdır. Bir kimse evlenirse, evliliği bir yüzücünün suyun ve ağırlığın doğasını ve yasalarını bulduğundan daha çok *bulmaz, yaratmaz.* Bundan ötürü evlilik onun özgür istencine uymaz, ama onun özgür istenci evliliğe uymak zorundadır. Kim özgür istençle evliliği bozarsa, şunu öne sürer: Özgür istenç, *yasasızlık, evliliğin yasasıdır,* çünkü hiçbir sağduyulu, kendi davranışlarını üstüncelikli davranışlar, *yalnız onu ilgilendiren* davranışlar saymaya kalkmayacaktır, daha çok yasalı, *herkesi ilgilendiren* davranışlar olarak ilân edecektir. Peki, siz neye karşı çıkıyorsunuz? Özgür istencin yasa koymasına, ama aynı anda, yasakoyucuyu özgür istençlilikle suçladığınız yerde, özgür istenci elbette yasa yapmak istemeyeceksiniz.

Hegel der ki: *Kendinde,* kavrama göre, evlilik ayrılmazdır, ama *yalnız* kendinde, yani yalnız kavramına göre. Bununla evlilik üzerine özgün hiçbir şey söylenmiyor. Bütün ahlakî ilişkiler, *gerçeklikleri* varsayılınca kolaylıkla inanıldığı gibi, *kendi kavramlarına* göre çözülmezdir. *Gerçek* bir devlet, *gerçek* bir evlilik, *gerçek* bir arkadaşlık çözülmezdir, ama hiçbir devlet, hiçbir evlilik, hiçbir arkadaşlık kendi kavramlarına kesinlikle uymaz, ve ailede bile olsa gerçek arkadaşlık gibi, dünya tarihinde gerçek devlet gibi, devlet de gerçek evlilik de *çözülürdür.* Ahlakî hiçbir *varlık,* kendi *gerçekliğine* uygun değildir, ya da hiç değilse uygun olmak *zorunda* değildir. Bir varlığın kendi belirlenimine (*Bestimmung*) kesinlikle daha çok uymadığı o doğada çözülmenin ve ölümün kendiliğinden göründüğü gibi, dünya tarihinin bir devletin devlet ideası ile pek çok çatıştığına, varolagitmeye yaraşmadığına karar vermesi gibi, devlet de, *varolan* bir evliliğin hangi koşullarda bir evlilik olmaktan çıktığına karar verir. Boşanma şu açıklamadan başka bir şey değildir: Varlığı yalnız görünüş ve aldatmaca olan bu evlilik, *ölmüş* bir evliliktir. Bir evliliğin ölüp ölmediğine ne yasakoyucunun özgür istenci ne de özel kişilerin özgür istenci değil, tersine, yalnızca *olgunun özü* karar verebilir; çünkü bir *ölüm açıklaması,* bilindiği gibi, oluntuya (*Tatbestand*) bağlıdır ve katılan yanların *isteklerine* bağlı değildir. Ama onlar *fiziksel* ölümde anlamlı, yadsınamaz kanıtlar isterlerse, yasakoyucu yalnızca *ahlakî* bir ölümün en şaşmaz belirtilerine göre saptamada bulunamaz; çünkü ahlakî ilişkilerin yaşamını korumak onun yalnız hakkı değildir, tersine, *görevi*dir; kendi varlığını koruma görevidir!

Güvenilirlik, ahlakî bir ilişkinin *varlığının* artık onun *özüne* uymadığı *koşulla*rın önyargılar belirtilmeksizin bilimin durumuna ve genel anlayışa uygun ölçümü, halk is-

tencinin bilinçli dışavurumunun yasası o istençle birlikte ve onun aracılığıyla yaratılırsa, ancak o zaman hiç kuşkusuz var olur.

Boşanmanın kolaylaştırılması ya da güçleştirilmesi üzerine ek bir sözümüz daha var: Dışsal her çarpma, her yaralama doğal bir cismi ortadan kaldırırsa, onu sağlıklı, sağlam, gerçekten biçimlenmiş sayar mısınız? Arkadaşlığınızın en küçük raslantılara dayanamayacağı ve her kaprisin karşısında çözülmek *zorunda olduğu* bir aksiyom gibi konursa, kendinizi aşağılanmış saymaz mısınız? Oysa yasakoyucu, evlilik bakımından, yalnız onun ne zaman çözüle*bileceğini,* dolayısıyla özüne göre *çözülmüş* olduğunu belirleyebilir. Yargısal çözülme içsel çözülmenin yalnızca tutanağa geçirilmesi olabilir. Yasakoyucunun görüş noktası, zorunluğun görüş noktasıdır. Demek ki yasakoyucu, evliliği hiç zarar görmeksizin birçok aykırılığa başarıyla dayanabilecek kadar güçlü sayarsa, evliliği *yüceltir,* onun derin ahlakî özünü tanır. Bireylerin isteklerine karşı yumuşaklık, bireylerin özüne karşı, onların ahlakî ilişkilerde beliren ahlakî sağduyusuna karşı bir sertliğe dönüşür.

Son olarak, Ren Ülkesinin (Renanya'nın) kendisiyle birlikte olmalarıyla övündüğü *güç boşanılan* ülkeler bazı bakımlardan *ikiyüzlülük* ile suçlanırlarsa, buna ancak ivecenlik diyebiliriz. Ancak onları kuşatan ahlak bozukluğunun sınırlarını aşmayan bir kavrayış, örneğin Ren Eyaletinde gülünç bulunan ve olsa olsa ahlakî ilişki kavramının nasıl yitip gittiğine ve her ahlakî olgunun bir *masal* ve bir yalan gibi anlaşılabildiğine bir kanıt olarak kabul edilen aynı suçlamayı göze alabilir; böyle yasaların kaçınılmaz, insanın saygısını kazanmamış sonucu, bir yanılgıdır; bu yanılgı, maddesel horgörüden ideal horgörüye geçmekle ve ahlakî-doğal güçler karşısındaki bilinçli boyun eğme yerine ahlaküstü ve doğalüstü bir oto-

riteye karşı bilinçsiz bir boyun eğmeyi istemekle ortadan kaldırılamaz.

K. Marx, "Der Ehescheidungsgesetzentwurf",
Marx-Engels, *Werke*, Band 1, Berlin 1956, s. 148-151.

W. I. Lenin, "Über das Selbstbestimmungsrecht der Nationen",

*

Boşanma sorununu alalım. Rosa Luxemburg, makalesinde, tek tek bütün bölgelerin tam özerkliğiyle merkezileştirilmiş bir devlette, yasamanın en önemli dallarının, bu arada boşanmayla ilgili yasamanın, merkezî parlamentoya bırakılmak gerektiğini yazıyor. Bu boşanma özgürlüğünü demokratik devletin merkezî yönetiminin gücüyle güvenceleme kaygısı tümüyle kavranırdır. Gericiler boşanma özgürlüğüne karşıdırlar, onun "dikkatle ele alınmasını" isterler ve "ailenin çöküşü" demek olduğunu haykırırlar. Buna karşı demokrasi, gericilerin ikiyüzlülük ettiklerini ve gerçekte polisin ve bürokrasinin tam yetkisini, bir cinsin üstünceliklerini ve kadının en kötü biçimde ezilmesini savunduklarını; gerçekte boşanma özgürlüğünün aile bağlarının "kopması" olmadığını, tam tersine, uygar toplumda biricik olanaklı ve sürekli temel üzerinde sağlamlaştırılması demek olduğunu algılamaktır.

Kendi yazgısını belirleme (*Selbstbestimmung*) özgürlüğünü, yani ayrılma özgürlüğünü savunanları ayrılıkçılıkla (*Separatismus*) suçlamak, boşanma özgürlüğünü savunanları aile bağlarını koparmayı istemekle suçlamak gibi aynı aptallık ve aynı ikiyüzlülüktür. Bunun gibi, burjuva toplumda, burjuva evliliğin dayandığı üstüncelikleri ve satın alınabilirliği savunanların boşanma özgürlüğüne karşı çıkması, kapitalist devlette kendi yazgısını belirleme özgürlüğünün, yani ulusların ayrılma özgürlüğünün reddi, yalnızca egemen ulusun ve yönetimde polis yön-

temlerinin üstünceliklerini demokratik yöntemlerin zararına savunmak demektir.

W. I. Lenin, "Über das Selbstbestimmungsrecht der Nationen", *Werke*, Band 20, Berlin 1961, s. 426.

V. İ. Lenin, "Ulusların Kendi Kaderlerini Tayin Hakkı", *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı*, Sol Yayınları, Ankara 1979, s. 85, 86.

*

Aynı şey boşanma sorunu için de geçerlidir. *Ulusal* sorunla ilgili tartışmada bu sorunu Rosa Luxemburg'un ortaya attığını okura anımsatalım. Rosa Luxemburg, devletin içinde özerkliği (bölgelerin, eyaletlerin) savunmada sosyal-demokrat merkeziyetçiler olarak bizim, aralarında boşanmayla ilgili yasamanın da bulunduğu en önemli devlet sorunlarını, merkezî devlet gücüne, merkezî parlamentoya bırakma kararını benimsememiz gerektiği doğru görüşünü dile getirdi. Boşanma örneği açıkça gösteriyor ki, boşanma özgürlüğünü hemen istemeden demokrat ve sosyalist olunamaz; çünkü bu özgürlüğün yokluğu, ezilen cins için, kadın için ek bir boyunduruktur — kocadan ayrılma *özgürlüğünü* tanımanın bütün kadınları kocalarını bırakmaya özendirmek olmadığını farketmek asla güç değilse de!

P. Kiyevski "itiraz ediyor":

"Bu hak" (boşanma hakkı, kadının kocasını bırakmak *istediği*) hallerde, kadın bunu gerçekleştire*meyecek* olursa, neye benzer? Ya da bu gerçekleştirme *üçüncü* kişilerin istencine, ya da, daha kötüsü, bu kadının yerine geçmek isteyen kadınların istencine bağlı olursa? O zaman *bu türlü* bir hakkın ilânı için çabalar mıydık? Elbette hayır!"

Bu itiraz gösteriyor ki, demokrasi ile kapitalizm arasındaki ilişki *genellikle* hiç kavranmıyor. Kapitalizmde ezilen sınıflara demokratik haklarını "gerçekleştirmeyi"

olanaksız kılan ilişkiler —özel durumlar olarak değil, tersine, tipik görüngüler olarak— egemendir. Kapitalizmde *boşanma* hakkı pek çok halde gerçekleştirilemez; çünkü ezilen cins ekonomik bakımdan uzaklaştırılmıştır; çünkü kapitalizmde kadın, kapitalizmde demokrasinin de belirli bir doğası olduğu gibi, yatak odasına, çocuk odasına ve mutfağa kapatılmış "ev-kölesidir". "Kendi" halk yargıcını, memurunu, öğretmenini, jüri üyesini vb. seçme hakkı, kapitalizmde, pek çok durumda, işçinin ve köylünün ekonomik uşaklaştırılması yüzünden gerçekleşmez. Aynı şey demokratik cumhuriyet için de geçerlidir: Bütün sosyal-demokratlar kapitalizmde demokratik cumhuriyetin bile yalnızca burjuvazi aracılığıyla memurların baştan çıkarılmasına ve borsa ile hükümetin bağlaşmasına vardığını bildikleri halde, programımız demokrasiyi "halkın kendi egemenliği" olarak "ilân etmektedir".

Yalnız düşünmeye yeteneksiz ve marksizmi hiç bilmeyen kişiler bundan şu sonucu çıkarırlar: cumhuriyet değersiz olduğuna göre, boşanma özgürlüğü değersizdir, demokrasi değersizdir, ulusların kaderlerini belirleme hakkı değersizdir! Ama marksistler bilirler ki, demokrasi sınıf baskısını ortadan kaldırmaz, ama yalnızca sınıf savaşımına daha yalın, geniş, açık, keskin bir biçim verir; bizim gereksindiğimiz de budur. Boşanma özgürlüğü ne kadar tamsa, kadın için "ev-köleliği"nin kaynağının kapitalizm olduğu ve hak yoksunluğu olmadığı o kadar bellidir. Devlet düzeni ne kadar demokratikse, işçiler için kötülüklerin kökünün kapitalizm olduğu ve hak yoksunluğu olmadığı o kadar bellidir. Ulusal hak eşitliği ne kadar tamsa (ki ayrılma özgürlüğü olmaksızın tam *değildir*) ezilen ulusların işçileri için başlıca kötülüğün kapitalizm olduğu ve hak yoksunluğu olmadığı o kadar bellidir vb..

Ve bir daha söyleyelim: marksizmin abecesini bıktı-

rıncaya kadar yinelemek zorunda kalmak sıkıcıdır; ama P. Kiyevski onu bilmiyorsa ne yapalım?

P. Kiyevski, boşanma üzerine Hazırlık Komitesi bir dış ülke yazmanının, Semkovski'nin, ansıdığım kadarıyla Paris'te yayınlanan *Golos*'ta konuştuğu gibi konuşuyor. Kuşkusuz, Semkovski boşanma özgürlüğünün bütün kadınları kocalarını bırakmaya çağırmak olmadığını, ama bir kadına bütün öbür erkeklerin sözkonusu hanımın kocasından daha iyi olduğu gösterilmeye kalkılırsa, o zaman bunun aynı kapıya çıktığını kanıtlıyordu!!

Semkovski, bir maskaralığın, bir sosyalistin ve demokratın görevlerine sataşmak olmadığını kanıtlamasında unutuyordu. Semkovski herhangi bir kadını bütün öbür erkeklerin kocasından daha iyi olduğuna inandırsaydı, bunu hiç kimse bir demokratın görevlerine bir sataşma olarak anlamazdı; olsa olsa şöyle denirdi: Büyük maskaralıklar olmaksızın hiçbir büyük parti olmaz! Ama Semkovski boşanma özgürlüğünü reddeden, örneğin kendisini bırakmak isteyen karısına karşı yargıyı, polisi ya da kiliseyi harekete geçiren bir insanı savunmayı ve ona demokrat demeyi düşünüverdiyse, o zaman —inanıyoruz ki— Semkovski'nin dış ülke yazmanlığındaki meslektaşları *bile,* en iyi sosyalistler değilseler de, onunla dayanışmazlar!

Gerek Semkovski, gerek P. Kiyevski boşanma üzerine konuştular, sorunu anlamadıklarını gösterdiler, ve işin özüne dokunmadılar: *Bütün* demokratik haklar gibi boşanma hakkı da kapitalizmde güç gerçekleştirilebilir, koşullu, sınırlı, iyice biçimsel bir karakter taşır, ve buna karşın dürüst bir sosyal-demokrat, bu hakkı reddedenleri, değil sosyalist, demokrat bile saymaz. Ve işin özü budur. *Bütün* "demokrasi", kapitalizmde çok sınırlı ve çok koşullu olarak gerçekleştirilebilen "haklar"ın ilânından ve gerçekleştirilmesinden başka bir şey değildir; ama

bu ilân olmadan ve bu haklar için doğrudan doğruya, hemen savaşım olmadan ve yığınlar böyle bir savaşım düşüncesiyle eğitilmeden sosyalizm *olanaksızdır.*

P. Kiyevski bunu kavramadığı içindir ki, özel konusuyla ilgili ana soruna, yani şu soruna da makalesinde hiç değinmedi: Biz sosyal-demokratlar ulusal baskıyı *nasıl* ortadan kaldıracağız?

P. Kiyevski, boş sözlerle, örneğin dünyanın nasıl "kana boyanacağı" vb. ile yetindi. (Konuyla hiç ilgisi olmayan bir şey.) Gerçekte geriye kalan bir tek şey var: Sosyalist devrim her şeyi çözecektir! Ya da, P. Kiyevski'nin görüşünden yana olanların bazan söyledikleri gibi: kendi yazgısını belirleme hakkı, kapitalizmde olanaksız ve sosyalizmde ise gereksizdir.

Bu, teorik olarak anlamsız, pratik ve politik olarak şovenist bir anlayıştır. Bu anlayış, demokrasinin anlamının kavranmadığına tanıklık ediyor. Sosyalizm, demokrasi olmaksızın iki bakımdan olanaksızdır: 1. Proletarya demokrasi uğruna savaşımla devrime hazırlanmazsa, sosyalist devrimi yapamaz; 2. Demokrasi tam gerçekleştirilmeden utkun sosyalizm kendi zaferini savunamaz ve insanlık için devletin çözülüp dağılması gerçekleşemez.

W. I. Lenin, "Über eine Karikatur auf den Marxismus", *Werke*, Band 23, Berlin 1960, s. 67-69.

V. İ. Lenin, *Marksizmin Bir Karikatürü ve Emperyalist Ekonomizm*, Sol Yayınları, Ankara 1979, s. 89-92.

*

Burjuva ülkelerdeki evlilik, boşanma ve evlilik-dışı çocuklar ile ilgili yasamayı pek üstünkörü bilmek, bu bakımdan sorunun gerçek durumunu bilmek gibi, herkese gösterir ki, bu bakımdan demokratik burjuva cumhuriyetlerde modern burjuva demokrasisi, kadının ve evlilikdışı çocukların karşısında kendisini kulluğun sözcüsü ola-

rak gösterir.

Bu, menşevikleri, sosyalist-devrimcileri ve anarşistlerin bir kesimini, Batının onlara karşılık olan bütün partileri gibi, demokrasi ve demokrasinin bolşeviklerce çiğnendiği yolundaki çığlıklarını sürdürmekten elbette alıkomaz. Gerçekte evlilik, boşanma ve evlilik-dışı çocukların durumu gibi sorunlarda biricik tutarlı demokratik devrimi açıkça bolşevik devrim ortaya koyuyor. Ama bu, her ülkede nüfusun büyük bir kesimini doğrudan doğruya ilgilendiren bir sorundur. Daha önce gerçekleşmiş ve kendini demokratik devrim olarak adlandırmış çok sayıdaki burjuva devrime karşın, ancak bolşevik devrim, bu bakımdan gericilere ve serfliğe olduğu kadar egemen ve mülk sahibi sınıfların ikiyüzlülüğüne karşı da ilk defa kesin bir savaşım vermiştir. 10.000 evlilikte 92 boşanma, Bay Sorokin'e inanılmaz bir sayı gibi görünüyorsa, bize kalan, yalnızca, ya yazarın varlığına hiç kimsenin inanamayacağı, yaşama pek kapalı bir manastırda yaşayıp yetiştirildiğini, ya da bu yazarın gerçekleri gericiliğin ve burjuvazinin çıkarına bozduğunu kabul etmektir. Burjuva ülkelerdeki toplumsal koşulları yalnız bir dereceye kadar bilen kimse bile, gerçek boşanmaların gerçek sayısının (elbette kilisenin ve yasanın kabul etmediği sayının) her yerde karşılaştırma götürmeye kadar büyük olduğunu bilir. Rusya bu bakımdan öbür ülkelerden yalnızca yasalarının ikiyüzlülüğü ve kadının ve çocuklarının hak yoksunluğunu kabul etmesiyle değil, ama açıkça ve devlet gücü adına her ikiyüzlülüğe ve her hak yoksunluğuna sistemli savaş açmasıyla da ayrılır.

W. I. Lenin, "Über die Bedeutung des Streitbaren Materialismus" *Werke*, Band 33, Berlin 1956, s. 222.

V. İ. Lenin, "Militan Materyalizmin Önemi Üzerine", *Marx-Engels-Marksizm*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 557.

*

Prigov Hekimler Kongresinde düşük sorunu, yani yapma yollarla vakitsiz çocuk alma sorunu büyük ilgi uyandırmış ve uzun tartışmalara yolaçmıştır. Sözcü Liçkus sözde uygar modern devletlerde çocuk aldırmanın büyük ölçüde yaygınlığını ve korkunçluğunu gösteren veriler anıyor.

New York'ta düşük sayısı yalnız bir yılda 80.000'e, Fransa'da her ay 36.000'e ulaşmaktadır. Petersburg'ta düşük yüzdesi beş yılda iki katına çıkmıştır.

Prigov Hekimler Kongresi, yapma düşük yüzünden ananın her türlü cezaî kovuşturmaya uğramasına karşı olduğunu, hekimlerin ise yalnız "çıkar amacı" ile düşük yaptırdıkları zaman cezalandırılmaları gerektiğini bildiren bir karar almıştır.

Tartışmada çoğunluk düşüğün cezasızlığından yana konuşmuş ve yeni-maltusçuluk denen soruna da (gebeliği önlemek için önlemlere) doğal olarak değinmiş, bu arada sorunun toplumsal yanı üzerinde de konuşulmuştur. Örneğin *Ruskoye Slovo*'nun haber verdiğine göre, Bay Vigdorçik "gebeliği önleyici önlemleri iyi karşılamak gerektiğini" açıklamış ve Bay Astrahan alkış sağnağı altında şöyle haykırmıştır:

"Anaları dünyaya çocuk getirmeye inandırmalıyız ki, böylelikle çocuklar eğitim kurumlarında bozulsunlar, böylelikle çırak olarak satın alınıp kurtarılabilsinler, böylelikle intihara sürüklensinler!"

Bay Astrahan'ın böyle bir seslenişinin alkış sağnağı kopardığı haberi doğruysa, bu olgu benim için hiç de şaşırtıcı değildir. Dinleyiciler darkafalı orta ve küçük-burjuvalardı. Onlardan en bayağı liberalizmden başka ne beklenebilir?

Ama işçi sınıfı açısından bakılırsa, "yeni-maltusçulu-

ğun" bütün gerici özünün ve bütün acınasılığının Bay Astrahan'dan alıntılanan bu sözden daha açık bir dışavurumu güç bulunur.

"Dünyaya çocuk getirin ki, böylelikle çocuklar bozulsunlar..." Yalnız bunun için mi? Neden varolan, kuşağımızı bozan ve yıkan yaşam koşullarına karşı savaşımı bizden daha iyi, daha birlikte, daha bilinçli, daha kararlı yürütmek için değil??

Köylünün, zanaatçının, aydının, genellikle küçük-burjuvanın düşünüşü ile proleterin düşünüşü arasındaki temel fark da burdadır. Küçük-burjuva yıkıma sürüklendiğini, yaşamın gittikçe zorlaştığını, varolma savaşımının gittikçe acımasızlaştığını, ailesinin ve ailesinin durumunun gittikçe çaresizleştiğini görüyor ve duyuyor.

Ama bunu *nasıl* protesto ediyor?

Umutsuzca yıkıma sürüklenen, geleceğinden kuşkulu, şaşırmış ve kaypak bir sınıfın temsilcisi olarak protesto ediyor. Hiçbir şey yapılamaz, çünkü yalnızca acılarımıza, sıkıntımıza, yoksulluğumuza ve aşağılanmamıza birlikte katlanacak daha az çocuğu olmak daha iyidir — küçük-burjuvanın çığlığı budur.

Sınıf-bilinçli işçi bu görüş noktasından tamamen uzaktır. Ne kadar içten, ne kadar gönülden olursa olsun, böyle acı çığlıkların bilinci bulandırmasına izin vermez. Evet, biz işçiler, küçük mülk sahibi yığınlar gibi, dayanılmaz baskı ve acı ile dolu bir yaşam sürdürüyoruz. Kuşağımızın katlandıkları babalarımızınkinden daha çetindir. Ama bir yönden biz babalarımızdan çok daha mutluyuz. *Savaşmayı öğrendik ve hızla öğreniyoruz* — ve en iyisini babalarımızın yaptığı gibi tek tek değil, burjuva lafebelerinin kafamıza ve gönlümüze yabancı sloganları adına değil, tersine, kendi sloganlarımız adına, sınıfımızın sloganları adına savaşmayı öğrendik ve öğreniyoruz. Babalarımızdan daha iyi savaşıyoruz. Çocuklarımız daha

iyi savaşacaklar ve *yenecekler*.

İşçi sınıfı yıkıma gitmiyor, tersine, gelişiyor, savaşımda kuvvetleniyor, olgunlaşıyor, birleşiyor, kendini eğitiyor ve çelikleştiriyor. Serflik düzeni, kapitalizm ve küçük üretim bakımından kötümseriz; ama işçi hareketi ve amaçları bakımından pek iyimseriz. Yeni bir yapının temellerini atmaktayız, ve çocuklarımız onu sonuna kadar kuracaklardır.

Bundan ötürüdür —yalnız bundan ötürüdür— ki, yeni-maltusçuluğun, "yalnız kendimiz olursak, Tanrının yardımıyla, nasıl olsa geçiniriz, iyisi mi çocuk yapmaktan vazgeçelim" diye korku içinde fısıldaşan duygusuz, bencil küçük-burjuva çiftler için olan bu akımın düşmanıyız.

Bu, çocuk düşürmeyi ya da gebeliği önleyici yollar konusunda tıbbî yayınların dağıtımını cezalandıran bütün yasaların hiç koşulsuz kaldırılmasını istememize elbette engel değildir. Böyle yasalar egemen sınıfların bir ikiyüzlülüğünden başka bir şey değildir. Bu yasalar kapitalizmin yaralarını iyileştirmez, tersine, ezilen yığınlar için yalnızca özellikle kötücül, özellikle katlanılmaz hale getirir. Tıbbî propaganda özgürlüğü ve erkek ve kadın yurttaşların en temel demokratik haklarını korumak — bu başka bir şeydir; yeni-maltusçuluğun toplumsal öğretisi başka bir şeydir. Sınıf-bilinçli işçiler, bu gerici ve alçakça öğretiyi varolan toplumun en ilerici, en kuvvetli, büyük değişmelere en hazır sınıfına aşılama girişimlerinin hepsine karşı her zaman en amansız savaşımı verecektir.

W. I. Lenin, "Arbeiterklassa und Neomalthusianismus", *Werke*, Band 19, Berlin 1962, s. 225-227.

V. İ. Lenin, "İşçi-Sınıfı ve Yeni-Maltusçuluk", Marx-Engels, *Nüfus Sorunu ve Malthus*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 237-240.

*

"Beyaz Esir Ticaretini Önleme *Beşinci* Uluslararası Kongresi" kısa süre önce Londra'da sona erdi.

Düşesler, kontesler, piskoposlar, papazlar, hahamlar, polis görevlileri ve her çeşit burjuva insanseverler orada savaş düzeninde yürüdü! Birçok şölen verildi ve görklü birçok resmî tören yapıldı! Orospuluğun kötülüğü ve kargımaya değerliği üzerine ateşli bir yığın söylev verildi!

Peki ama, soylu burjuva delegelerin istedikleri savaşım araçları nelerdi? Başlıca iki araç: Din ve polis. Bunlar orospuluğa karşı en güvenilir ve en yerinde araçlarmış. *Leipziger Volkszeitung*'un Londra muhabirinin bildirdiğine göre, bir İngiliz delege, parlamentoda pezevenkliğe *dayak cezası* istemekle övündü. Orada orospuluğa karşı savaşın modern "uygarlaşmış" yiğitleri vardı.

Kanadalı bir hanım polisten ve "düşmüş" kızlar üzerindeki dürüst polis gözetiminden coşkuyla sözetti; ama emek ücretlerinin yükseltilmesiyle ilgili olarak, işçi kadınların daha yüksek ücretlere yaraşır olmadığını belirtti.

Bir Alman piskopos, halk içinde gittikçe tutunan ve özgür aşkın yayılmasını özendiren modern materyalizme yıldırımlar yağdırdı.

Avusturya Delegesi Gaertner, orospuluğun toplumsal nedenleri sorununu, işçi ailelerinin yoksulluğunu ve yoksunluğunu, çocuk emeği sömürüsünü, dayanılmaz konut koşullarını vb. ortaya atmayı deneyince, düşmanca haykırışlarla susturuldu!

Ama bunun yerine, delege çevrelerinde, yüksek kişilikler üzerine öğretici ve resmî şeyler anlatıldı. Örneğin Alman Kayzeriçesi Berlin'de herhangi bir doğumevini ziyaret ederse, "evlilik-dışı" çocukların annelerinin *parmaklarına birer nişan yüzüğü takılır* — o yüce kadın evlenmemiş annelerin bakışlarıyla incinmesin diye!!

Bu aristokrat-burjuva kongrelerde hangi tiksinç burjuva ikiyüzlülüğün başat olduğu kestirilebilir. İyilik akrobatları ve yoksulluğu ve yoksunluğu gülünçleştirmenin polisiye savunucuları, tam aristokrasinin ve burjuvazinin istediği "orospuluğa karşı savaşım" için toplanıyorlar...

W. I. Lenin, "Der Funfte Internationale Kongreß für den Kampf gegen die Prustitution",
Werke, Band 19, Berlin 1962, s. 250-251.

ÜTOPYACI değiliz. Biliyoruz: Niteliksiz her işçi ve her aşçı kadın, devletin yönetimine hemen katılacak durumda değildir. Bunda gerek kadetlerle, gerek Breşkovskaya ve Çeretelli ile anlaşıyoruz. O burjuvalardan yalnız şununla ayrılıyoruz: sanki yalnız zenginler ya da zengin ailelerden gelen memurlar devleti *yönetecek*; alışılmış, günlük yönetim işini yapacak durumda imişler önyargısı hemen bırakılsın istiyoruz. Devlet yönetimi için sınıf-bilinçli işçilerin ve askerlerin *eğitimi* sağlansın ve hemen işe başlasınlar, yani bütün çalışanların, bütün yoksul halkın bu eğitime katılması *başlatılsın* istiyoruz.

W. I. Lenin, "Werden die Bolschewiki die Staatsmachtbehaupten?", *Werke*, Band 26, Berlin 1961, s. 87.

*

(*Delegeler Yoldaş Lenin'i uzun süren coşkun alkışlarla selamlıyor.*)

Yoldaşçalar! Proleter ordunun kadın kolunun kongresi belirli bakımdan özellikle çok önemlidir; çünkü bütün ülkelerde en çetin koşullarda harekete geçenler kadınlardı. Ama çalışan kadınların büyük bir kesimi önemli ölçüde katılmadan hiçbir sosyalist devrim olamaz.

Bütün uygar ülkelerde, en ileri olanlarında bile, kadınlar öyle bir konumda bulunuyorlar ki, onlara ev-köleleri demek hiç de gerekçesiz değildir. Hiçbir kapitalist devlet, en özgürü bile, kadınların tam hak eşitliğini tanımıyor.

En önce kadınların haklarındaki her sınırlamayı ortadan kaldırmak, Sovyet Cumhuriyetinin görevidir. Burjuva pisliğin, burjuva baskının ve aşağılamanın bir kaynağını —boşanma davasını— Sovyet iktidarı tümüyle ortadan kaldırdı.

Boşanma bakımından tam özgür bir yasamanın varolmasından bu yana hemen bir yıl geçti. Evlilik-içi ve evlilik-dışı çocukların durumundaki farkı da bir dizi politik sınırlama gibi ortadan kaldıran bir kararname yayımladık. Çalışan kadınların eşitliği ve özgürlüğü başka hiçbir yerde böylesine tam gerçekleştirilmemiştir.

Biliyoruz ki yürürlükten kalkmış kuralların bütün ağırlığı işçi sınıfından olan kadının omuzlarına yükletilir.

Bizim yasamız, tarihte ilk defa, kadını haklarından yoksun bırakan bu duruma tümüyle son verdi. Ama yalnızca yasa sözkonusu değildir. Bütün kentlerimizde ve sanayi bölgelerimizde, tam evlilik özgürlüğüyle ilgili bu yasanın kendisini ne kadar kolay kabul ettirdiği görülüyor; ama bu yasa, kırda çoğunlukla, büyük çoğunlukla, yalnız kâğıt üzerinde kalıyor. Orada bugüne kadar kilise evliliği ağır basıyor. Bu, papazların etkisine geri dönüş-

tür; bu hastalıkla savaşmak eski yasamayla savaşmaktan daha güçtür.

Dinsel yasalara karşı savaşırken son derece dikkatli ilerlenmelidir; bu savaşımda dinsel duyguları yaralayan kimse, büyük zararlara yolaçar. Savaşım propaganda, aydınlatma yoluyla yürütülmelidir. Savaşımı sert yöntemlerle yürütürsek, yığınları kendimize karşı kışkırtabiliriz; böyle bir savaşım yığınların ayrılığını din ilkesine göre derinleştirir, oysa bizim kuvvetimiz birliktedir. Dinsel önyargıların en derin kaynakları yoksulluk ve bilgisizliktir; bu hastalıklarla da savaşmalıyız.

Kadın şimdiye kadar ancak bir köleninkine benzetilebilecek bir durumda bulunuyordu; kadın ev halkıyla bunaltılır, ve bu durumdan onu yalnız sosyalizm kurtarabilir. Yalnız, küçük işletmelerden ortaklaşa işletmelere ve ortaklaşa toprak işleyimine geçersek, kadının tam kurtuluşu ve köleliğinin sonu ancak o zaman gerçek olur. Bu güç bir görevdir, ama şimdi, köy yoksulları komitelerinin kurulduğu yerde, gün doğuyor, çünkü sosyalist devrim sağlamlaşıyor.

Kırsal halkın en yoksul kesimi ancak şimdi örgütleniyor, ve bu örgütlerde köy yoksulları sosyalizme sağlam bir temel sağlıyor.

Eskiden sık sık şöyle olurdu: Kent devrimcileşir ve köy ancak ondan sonra eyleme geçerdi.

Şimdiki devrim köye dayanıyor, ve önemi ve kuvveti de bundan doğuyor. Bütün kurtuluş hareketinin deneyiminden biliyoruz ki, bir devrimin başarısı kadınların ona hangi ölçüde katıldığına bağlıdır. Sovyet iktidarı, kadının proleter sosyalist görevini özgürce yerine getirebilmesi için her şeyi yapıyor.

Sovyet iktidarı, bir dizi ülkede devrim yangınını alevlendirdiği ve sosyalizme doğru kesin adımlar attığı için bütün emperyalist ülkeler ona hınç duydukça ve onu sa-

vaşla bastırmak istedikçe, güç bir durumda bulunuyor.

Şimdi, onların devrimci Rusya'yı yıpratmak istedikleri yerde, ayaklarının altındaki toprak bile kızgınlaşmaya başlıyor. Almanya'da devrimci hareketin nasıl geliştiğini biliyorlar. Danimarka'da işçiler hükümete karşı savaşıyorlar. İsviçre'de ve Hollanda'da devrimci hareket kuvvetleniyor. Bu küçük ülkelerde devrimci hareketin kendi başına hemen hiç önemi yoktur; ama bundan ötürü özellikle dikkate değerdir; çünkü o ülkelerde savaş olmamıştır ve çünkü oralarda demokratik "hukuk" düzeni vardır. Böyle ülkeler harekete geçerse, bu, devrimci hareketin bütün dünyayı saracağı gerçeğini gösterir.

Bugüne kadar hiçbir cumhuriyet kadını özgürleştirmeye güç yetirmedi. Sovyet iktidarı kadına yardım ediyor. Davamız altedilemez; çünkü yenilmez işçi sınıfı bütün ülkelerde ayaklanıyor. Bu hareket yenilmez sosyalist devrimin köklenmesi demektir.

(*Sürekli alkışlar. "Enternasyonal"in söylenmesi.*)

W. I. Lenin, "Rede auf dem I. Gesamtrussischen Arbeiterinnenkongress, 19 Kasım 1918",
Werke, Band 28, Berlin 1959, s. 175-177.

*

Denetim konusundaki kararnamede düşüncelerim şu bakımlardan tamamlanmalıdır: 1. İşçilerin birlikte çalışması için merkezî bir örgütün (ve yerel organların) yaratılması; 2. Proleter halktan güvenilir kişilerin sistemli katılmalarının, bu arada kadınların hiç koşulsuz ⅔ oranına kadar katılabilmelerinin yasal olarak sağlanması; 3. Sonraki görevler olarak şunların ön plana alınması:

α) Halkın yakınmaları temel alınarak ivedi gözden geçirmeler;

β) Kırtasiyecilikle savaşım;

γ) Hakların çiğnenmesine ve kırtasiyeciliğe karşı devrimci savaşım önlemleri;

δ) Emek üretkenliğinin artırılmasına ve,

ε) Ürün çokluğunun artırılmasına vb. özel önem vermek.

W. I. Lenin, "Notizen über die Reorganization der staatlichen Kontrolle. An J. W. Stalin",
Werke, Band 28, Berlin 1970, s. 5000.

*

Proletarya diktatörlüğünden komünizme giden yolda komünistlerin partisi, eski yapının yerlerine işçilerin ve köylülerin sınıf mahkemelerinin konduğu mahkemeler gibi burjuva egemenliğinin organı olan kuruluşları, demokratik sloganları sonuna kadar kullanarak, tümüyle ortadan kaldırır. Proletarya bütün iktidarı eline aldıktan sonra, o eski, belirsiz "yargıcın halkça seçimi" formülü yerine, "yargıcın çalışanların arasından ve yalnız çalışanlarca seçilmesi" sınıf sloganını koyar ve bunu bütün yargı örgütünde gerçekleştirir. Çıkar sağlamak için hiçbir ücretli-emek kullanmayan emekçilerin ve köylülerin yalnızca mahkemedeki temsilcisini seçen Komünist Partisi, kadınlara farklı davranmaz, her iki cinsi gerek yargıç seçiminde, gerek yargısal görev pratiğinde bütün haklarda eşitleştirir. Parti, yıkılmış hükümetin yasalarını kaldırdıktan sonra, sovyet seçmenlerince seçilmiş yargıçlara, partinin kararnamelerini uygulayarak proletaryanın istencini geçerli kılma ve, uygun bir kararname yoksa ya da kararname tam değilse, yıkılmış hükümetin yasalarını hesaba katmaksızın, sosyalist hukuk bilincini kılavuz edinme sloganını verir.

W. I. Lenin, "Entwurf des Programms der KPR(B) für den VIII. Parteitag im Maerz 1919",
Werke, Band 29, Berlin 1961, s. 115.

*

Hepimiz şunu eklemeliyiz ki, devrim sorunlarına burjuva-aydınsal, yanıltmacalı bir yaklaşımın izleri her yerde, kendi saflarımızda bile, adım başında açıkça görünüyor. Örneğin basınımız kokuşmuş, burjuva-demokratik geçmişin bu çürük kalıntılarıyla pek az savaşıyor, gerçek komünizmin yalın, alçakgönüllü, ama canlı tohumlarına pek az destek oluyor.

Kadının durumunu ele alalım. Dünyanın hiçbir demokratik partisi, en ileri burjuva cumhuriyetlerin birinde olsun, egemenliğimizin hemen ilk yılında bu bakımdan yaptıklarımızın yüzde-birini bile onyıllarda yapmamıştır. Kadının hak eşitsizliği ile, boşanmanın sınırlanmaları ile boşanmanın bağlandığı çirkin biçimsellikler (*Formalitaeten*) ile, evlilik-dışı çocukların tanınması, babalarının araştırılması ile vb. ilgili alçakça yasalardan, bütün uygar ülkelerde burjuvazinin ve kapitalizmin yüzkarası olan sayısız kalıntıları bulunan yasalardan, sözcüğün en gerçek anlamıyla taş üstünde taş bırakmadık. Bu alanda yaptıklarımızdan övünç duymak bin kez hakkımızdır. Ama toprağı eski burjuva yasaların ve düzenlemelerin molozlarından *ne kadar çok* temizlediysek, bunun yalnızca toprağın işlenmek için düzlenmesi olduğunu, ama henüz toprağı işlemenin kendisi olmadığını o kadar iyi anladık.

Kadın, bütün özgürleşme yasalarına karşın, eskisi gibi *ev-kölesi* olarak kalıyor; çünkü onu mutfağı ve çocuk odasına kapatan ve onun yaratma gücünü düpedüz barbarca üretken-olmayan (*unproduktive*), bayağı, sinir törpüleyisi, köreltici, yıpratıcı bir çalışmayla boşa harcatan ev ekonomisinin ayrıntılarıyla eziliyor, bunalıyor, köreliyor, aşağılanıyor. *Kadının* gerçek *özgürleşmesi*, gerçek komünizm, ev ekonomisinin ayrıntılarına karşı, ya da daha doğrusu, sosyalist büyük ekonomi için onun *kök-*

ten değiştirilmesi uğruna (devlet çarkının başındaki proletaryanın yönetiminde) yığın savaşımı nerede ve ne zaman başlarsa, ancak orada ve o zaman başlayacaktır.

Teorik olarak her komünist için tartışılmaz olan bu sorunla pratikte yeterince ilgileniyor muyuz? Elbette hayır. Komünizmin şimdi bu alanda da varolan *tohumlarına* yeterince bakım gösteriyor muyuz? Hayır, gene hayır. Kamusal aşevleri, çocuk bakımevleri, yuvalar — bunlar bu türlü tohumların en güzel örnekleridir, bunlar bütün böbürlenmelerden, tumturaklardan, resmiliklerden uzak, *kadını özgürleştirmeye gerçekten* uygun olan, onun toplumsal üretimdeki ve kamu yaşamındaki rolünden doğan o erkek karşısındaki eşitsizliğini azaltmaya ve yeryüzünden kaldırmaya gerçekten uygun olan yalın, günlük araçlardır. Bu araçlar yeni değildir, (sosyalizmin bütün maddî önkoşulları gibi) geniş-ölçekli kapitalizm tarafından yaratılmışlardır; ama kapitalizmde birincisi ancak bir az-bulunurluk olarak kalmışlardır, ikincisi —özellikle önemli olan budur— ya spekülasyonun, zenginleşmesi, aldatmanın, yanıltmanın bütün kötü yanlarıyla *kâr güden* girişimler, ya da en iyi işçilerin haklı olarak hınç duyduğu ve tiksindiği "burjuva iyilikseverliğinin gözboyayıcı örnekcikleri" olmuşlardır.

Kuşkusuz, bu kuruluşlar bizde çok artırıldı ve karakterlerini değiştirmeye *başladı.* Kuşkusuz, işçi ve köylü kadınlar arasında çok daha *örgütcü bir yetenek* vardır, bildiğimiz gibi, çok şayıda iş arkadaşının ve çok daha büyük sayıda tüketicinin katıldığı ve "aydınlar"ın ya da çiçeği burnunda "komünistler"in pek beğendikleri planlar, sistemler vb. üzerine boş laf, gayretkeşlik, ağız dalaşı ve gevezelik bolluğu olmayan pratik bir işi yoluna koymayı bilen insanlar onları "hasta etmeyi" alışkanlık haline getirmişlerdir. Ama yeninin bu tohumlarını yeterince *koruyor ve kolluyor değiliz.*

Burjuvaziye bakın. Gereksindiği şey için reklam yapmayı ne kadar iyi biliyor! Kapitalistlerin gözünde "örnek geçerlikte" olan işletmeler, *onların* gazetelerinin milyonlarca nüshasında nasıl göklere çıkarılıyor, "örnek geçerlikteki" burjuva düzenlemeler nasıl ulusal övünç konusu yapılıyor! Bizim basınımız en iyi kamusal aşevlerini ya da çocuk bakımevlerini anlatmaya, her gün yayın yaparak onlardan birkaçının örnek düzenlemelere göre kurulmasını sağlamaya, onlar için reklam yapmaya ve *örnek geçerlikteki bir komünist* çalışmayla insan emeğinde hangi tasarrufa, tüketiciler için hangi kolaylıklara, geçim araçlarından hangi tasarrufa, kadının evsel kölelikten hangi özgürleşmesine, sağlık koşullarında hangi iyileşmeye varıldığını, bunların kesinlikle gerçekleşebildiğini ve bütün topluma, bütün çalışanlara yayılabileceğini ayrıntılı olarak anlatmaya hiç ya da hemen hemen hiç çaba göstermiyor.

Örnek geçerlikte üretim, örnek geçerlikte komünist subotnikler, her pud tahılın sağlanmasında ve dağıtımında örnek geçerlikte özen ve titizlik, örnek geçerlikte aşevleri, onlarda ve işçi evlerinde ya da ev bloklarında örnek geçerlikte temizlik — bütün bunlar şimdi basınımızın da, *her* işçi ve köylü örgütünün de dikkatinin ve yardımının on kat daha çok konusu olmalıdır. Bütün bunlar komünizmin tohumlarıdır, ve bu tohumların bakımı ortak ve en birinci ödevimizdir.

W. I. Lenin, "Die grosse Initiative",
Aynı yapıt, s. 418-420.

V. İ. Lenin, "Büyük Bir Başlangıç",
Marx-Engels-Marksizm, Ankara 1976, s. 480-483.

*

Eski toplumda, insanlar küçük soy toplulukları halinde yaşar ve henüz gelişmelerinin en alt basamağında bu-

lunur iken, şimdiki uygar insanlığın binlerce yılla ayrıldığı yabanıllığa yakın bir durumda, bir çağda — o çağda, devletin varlığının hiçbir belirtisi görünür değildir. Geleneklerin egemenliğinin tanındığını, soy birliğindeki yaşlıların yararlandığı otoritenin, saygının, gücün tanındığını, bu gücün zaman zaman kadınlara tanındığını görüyoruz —kadının o zamanki durumu, bugünkü hak yoksunu, hergörülen durumuna benzemiyordu— ama, başkalarını yönetmek için, yönetimle ilgili ve yönetim amacıyla belirli bir baskı aygıtına, bir zor aygıtına, bugün hepinizin anladığı gibi, silahlı askerî birliklerin, hapishanelerin ve başkalarının istencini zorla baskı altına almanın başka araçlarıyla temsil edilen bir aygıta planlı ve sürekli olarak buyuran özel bir insan kategorisini hiçbir yerde görmüyoruz. Devletin özünü belirleyen bu şeyi hiçbir yerde görmüyoruz.

Ama hiçbir devletin olmadığı bir zaman vardı; o zaman, genel bağlar, toplumun kendisi, disiplin, çalışma düzeni, alışkanlığın, geleneklerin gücüyle, soybirliğindeki yaşlıların ya da çoğu zaman erkeklerle eşit hakları olan, ve sık sık da daha yüksek bir konumda bulunan kadın üyelerin otoritesiyle ya da saygınlığı ile sürdürülüyordu, o zaman, yönetmek için hiçbir uzman, hiçbir insan kategorisi yoktu.

W. I. Lenin, "Über den Staat",
Werke, Band 29, Berlin 1970, s. 464-465.

V. İ. Lenin, "Devlet",
Marx-Engels-Marksizm, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 493-494.

*

Yoldaşçalar! Kadın işçiler konferansınızı selamlayabildiğim için çok seviniyorum. Bugün çalışanlar yığınından her kadın işçiyi ve her bilinçli insanı en çok ilgilendiren konulara ve sorunlara değinmeme izin vereceksiniz.

Bu sıcak sorunlar, ekmek sorunu ve askerî durumumuzdur. Ama toplantınızla ilgili gazete haberlerinden öğrendiğim kadarıyla, bu sorunlar burada enine boyuna ele alınmıştır — askerî durumu Yoldaş Trotski ve ekmek sorununu Yoldaşça Yakovleva ve Yoldaş Zviderski. Bu sorunlara değinmeme bundan ötürü izin verilmiş oluyor.

Sovyet Cumhuriyetinde proleter kadın hareketinin genel görevleri üzerine, gerek genellikle sosyalizme geçişle bağlantılı sorunlar üzerine, gerek şimdi özellikle zorunlu olarak ön plana çıkmış sorunlar üzerine bir çift söz söylemek istiyorum. Kadının durumu sorunuyla Sovyet iktidarı başlangıçtan beri uğraştı. İnanıyorum ki, sosyalizme geçen her işçi devletinin ikili bir görevi olacaktır. Bu görevin birinci bölümü oldukça yalın ve kolaydır. Kadını erkeğin karşısında haksızlığa uğratan eski yasalarla ilgilidir.

Batı Avrupa'daki özgürlük hareketlerinin savunucuları, uzun zamandır, onyıllardır değil, yüzyıllardır, bu eskimiş yasaların kaldırılmasını ve kadının erkekle hak eşitliğini istiyorlar. Ama bunu gerçekleştirmeyi Avrupa'nın demokratik devletlerinden hiçbiri, en ileri cumhuriyetlerden hiçbiri başarmadı; çünkü orada, kapitalizmin varolduğu yerde, mülkte ve akarda özel mülkiyetin, fabrikalarda ve işletmelerde özel mülkiyetin bulunduğu yerde, sermayenin henüz gücünü sürdürdüğü yerde, erkeğin üstüncelikleri saklı kalıyor. Rusya'da kadının yasal hak eşitliği yalnızca 25 Ekim 1917'de işçiler iktidara geldikleri için gerçekleştirildi. Sovyet iktidarı başlangıçtan beri, her sömürüye düşmanca karşı çıkan çalışanların bir iktidarı olma görevini benimsedi. Çalışanların mülk sahiplerince ve kapitalistlerce sömürülmesini olanaksızlaştırma, sermayenin egemenliğini yoketme görevini benimsedi. Sovyet iktidarı, mülkte ve akarda özel mülkiyet ol-

madan, fabrikalarda ve işletmelerde özel mülkiyet olmadan, her yerde, bütün dünyada, en demokratik cumhuriyetlerde bile, çalışanları gerçekten yoksulluğa ve ücret köleliğine ve kadını iki kat köleliğe bırakan şu özel mülkiyet olmadan, çalışanların yaşamlarını düzenlemelerini amaç edindi.

Sovyet iktidarı, çalışanların iktidarı, kurulmasının hemen ilk aylarında, kadını ilgilendiren yasamayı, kökten değiştirdi. Sovyet Cumhuriyetinde, kadına bir astlık konumu tanıyan bütün yasalardan taş üstünde taş kalmadı. Özellikle kadının zayıf konumunu sömüren ve onu yasal olarak eşitsiz ve hatta çoğu zaman aşağı bir duruma indiren yasaları, yani boşanmayla ilgili, evlilik-dışı çocuklarla ve kadının çocuğun babasından nafaka alma hakkıyla ilgili yasaları amaçlıyorum.

Burjuva yasamanın tam bu alanda, en ileri ülkelerde bile, kadını haklarından yoksun bırakmak ve alçaltmak için kadının zayıf konumunu sömürdüğü gösterilmiştir. Ve tam bu alanda, Sovyet iktidarı eski, adaletsiz, çalışan yığınların savunucuları için katlanılmaz olan yasalardan taş üstünde taş bırakmadı. Ve şimdi tam övünçle ve hiç abartmadan söyleyebiliriz ki, Sovyet Rusya'dan başka, kadınların tam hak eşitliğinden yararlandığı, kadının günlük yaşamda ve aile yaşamında özellikle belli olan aşağı bir durumda bulunmadığı bir ülke, dünyanın hiçbir yerinde yoktur. Bu bizim ilk ve en önemli görevlerimizden biriydi.

Bolşeviklere düşmanca karşı çıkan partilerle raslantı sonucu ilişkiniz olursa, ya da Kolçak'ın veya Denikin'in elindeki bölgelerde Rusça yayımlanan gazeteler elinize geçerse, ya da bu gazetelerin görüş noktasında bulunan kişilerle konuşursanız, onların Sovyet iktidarını demokrasiye aykırı davranmakla suçladıklarını sık sık işiteceksiniz.

Biz, Sovyet iktidarının savunucuları, bolşevikler ve komünistler, Sovyet iktidarının yandaşları, demokrasiyi yaralamakla sürekli kınanıyoruz, ve bu suçlamayı kanıtlamak için Sovyet iktidarının Kurucu Meclisi dağıtmış olması gerçeği anılıyor. Bu suçlamaları bilinegeldiği gibi şöyle yanıtlıyoruz: mülkte ve akarda özel mülkiyet varken, insanlar birbirleriyle eşit değilken, kendi sermayesi olan efendi, oysa onun yanında çalışan başkaları onun ücretli-kölesi iken varolan demokrasiye, böyle bir demokrasiye hiç değer vermiyoruz. Böyle bir demokrasi en ileri devletlerde bile yalnızca köleliği gizledi. Biz sosyalistler, ancak demokrasi çalışanların ve ezilenlerin durumunu iyileştirdiği zaman ve sürece demokrasinin yandaşlarıyız. Sosyalizm bütün dünyada insanların insanları her türlü sömürmesine karşı savaşımı görev edinmiştir. Sömürülenlere, haksızlığa uğrayanlara hizmet eden demokrasi bizim için gerçekten anlamlıdır. Çalışmayanlardan seçme hakkı alınırsa, insanlar arasında gerçek eşitlik olur. Çalışmayan, yememelidir de.

Bu suçlamalara yanıt olarak, şu ya da bu devlette demokrasinin nasıl gerçekleştirildiğinin sorulması gerektiğini söylüyoruz. Demokratik bütün cumhuriyetlerde eşitlik ilân edilir; ama yurttaşlıkla ilgili yasamada ve kadın haklarıyla, örneğin kadının ailedeki durumuyla ve boşanmadaki haklarıyla ilgili yasalarda, kadının hiçbir eşitlikten yararlanmadığını ve aşağılandığını adım başında görüyoruz, ve bunun demokrasiye bir aykırılık olduğuna, yani ezilenler bakımından demokrasiye bir aykırılık olduğuna inanıyoruz. Sovyet iktidarı, yasalarında kadının bir hak yoksunluğunun en küçük bir izini bile bırakmayarak, demokrasiyi bütün öbür ülkelerden, en ileri olanlardan bile daha çok gerçekleştirdi. Yineliyorum: Hiçbir devlet ve hiçbir demokratik yasama, Sovyet iktidarının kurulmasının hemen ilk aylarında kadın için yaptıkla-

rının yarısını bile yapmamıştır.

Elbette, yasalar yalnız başlarına yetmez, ve yalnız kararnamelerle asla yetinmiyoruz. Ama, yasama alanında, kadını erkekle eşitleştirmek için yapabileceğimiz her şeyi yaptık, ve bundan haklı olarak övünç duyabiliriz. Sovyet Rusya'da kadının durumu şimdi öyledir ki, en ileri devletlerin görüş noktasından bile idealdir. Ama bunun doğallıkla ancak başlangıç olduğunu biliyoruz.

Kadın ev ekonomisince sömürüldükçe, durumu her zaman sıkıntılı kalır. Kadının tam özgürleşmesi için ve erkekle gerçek eşitliği için toplumsal düzenlemeler gerekir, kadının genel üretken çalışmaya katılması gerekir. Kadın o zaman erkekle eşit konuma gelecektir.

Burada kadının emek üretkenliği, emek kapsamı, emek süresi ve çalışma koşulları vb. bakımından eşitleştirme elbette sözkonusu değildir; tersine, kadının ekonomik durumu yüzünden erkeğe oranla ezilmemek gerektiği sözkonusudur. Hepiniz biliyorsunuz ki, kadının bu olgusal (*faktisch*) ezilmesi tam hak eşitliği halinde de varolagider; çünkü bütün ev ekonomisi onun omuzlarına yükletilir. Ev ekonomisi, pek çok halde, kadının yaptığı en üretken olmayan, en barbarca ve en ağır iştir. En dar çerçevede kalan, kadının gelişmesinin herhangi bir yolda yararlanabileceği hiçbir şey içermeyen bir iştir.

Sosyalist ülkü için uğraşıyoruz, sosyalizmin tam gerçekleşmesi için savaşmaktayız, ve burada kadın için büyük bir etkinlik alanı açılıyor. Şimdi zemini sosyalist kuruluş için düzenlemeye ciddî olarak hazırlanıyoruz; ama sosyalist toplumun gerçek kuruluşu, ancak kadının tam hak eşitliğini sağladığımız zaman ve onunla birlikte bu köreltici, üretken olmayan küçük-işten kurtulan kadın yeni işe geçince başlayacaktır. Bu, bizim, yıllar, uzun yıllar yapacağımız bir iştir.

Bu, hiçbir çabuk sonuç vermeyen ve hiçbir görklü

etki vaadetmeyen bir iştir.

Kadını ev ekonomisinden kurtarabilecek örnek düzenlemeler yapıyor, aşevleri, çocuk yuvaları kuruyoruz. Ve bütün bu düzenlemelerin yapılması özellikle kadınların üstesinden gelmeleri gereken bir iştir. Söylemek gerekir ki, kadının ev-köleliği durumundan kurtulmasına yardım edebilecek bu türlü düzenlemeler, şu anda Rusya'da çok azdır. Yok denecek kadar azdır, ve Sovyet Cumhuriyetinin bugün içinde bulunduğu durum —yoldaşların burada size ayrıntılı olarak anlattıkları askerî durum ve yiyecek sağlama durumu— bu işte bizi engelliyor. Bununla birlikte, kadını ev-köleliğinden kurtaran bu düzenlemeler, bu amaç için en az olanak bulunan her yerde vardır.

İşçinin özgürleşmesi, işçinin kendi eseri olmalıdır diyoruz; bunun gibi, kadın işçilerin kurtuluşu da, kadın işçilerin kendi eseri olmalıdır. Böyle düzenlemelerin yapılmasıyla kadın işçilerin kendileri ilgilenmelidir, ve bu etkinlik kadının kapitalist toplumdaki konumundan tümüyle başka bir konuma yükselmesine yolaçacaktır.

Eski, kapitalist toplumda politikayla uğraşmak istenince, bunun için özel bir önyetişim gerekiyordu, ve bu yüzden kadının politikaya katılması, en ileri, en özgür kapitalist ülkelerde bile, son derece seyrekti. Bizim görevimiz çalışan her kadına politikanın yollarını açmaktır. Mülkte ve akarda ve fabrikalarda özel mülkiyet kaldırılır kaldırılmaz ve mülk sahiplerinin ve kapitalistlerin iktidarı çöker çökmez, çalışan yığınlar için, çalışan kadınlar için politikanın görevleri basit, açık ve herkesçe kesinlikle anlaşılır olur. Kapitalist toplumda kadın öyle bir adaletsiz durumda bulunur ki, erkeğe oranla politikaya katılması hiç denecek kadar seyrektir. Bunu değiştirmek için çalışanlar iktidara sahip olmalıdır, o zaman politikanın başlıca görevleri yalnızca çalışanların yazgısını

doğrudan doğruya ilgilendiren şeyleri içerecektir.

Ve burada işçi kadının, yalnız partili yoldaşçanın ve sınıf-bilinçli işçi kadının değil, ama partisiz ve en az sınıf-bilinçli işçi kadının işbirliği gerekseniyor. Sovyet iktidarı burada işçi kadına geniş bir etkinlik alanı yaratıyor.

Ülkemize karşı savaşan, Sovyet Rusya'ya düşmanlık duyan kuvvetlere karşı savaşımda çok güçlük çektik. Hem askerî bakımdan çalışanların devletine savaşla karşı çıkan kuvvetlerle, hem de yiyecek sağlama alanında vurguncularla zorlu savaşmamız gerekti; çünkü emeklerini tümüyle buyruğumuza veren insanların sayısı, çalışanların sayısı, yeterince çok değildir. Ve burada Sovyet iktidarı için partisiz kadın işçilerin geniş yığınlarının yardımından daha değerli hiçbir şey olamaz. Onlara diyoruz ki: Eski, burjuva toplumda politik etkinlik için yolu kapalı bir karmaşık eğitim biçimi zorunlu olsun istenir. Oysa Sovyet Cumhuriyetinde politik etkinliğin ana görevi, mülk sahiplerine karşı, kapitalistlere karşı, sömürünün ortadan kaldırılması uğruna savaşımdır, ve bundan ötürü, Sovyet Cumhuriyetindeki işçi kadınlara kadının erkeğe örgütleyici becerisiyle yardım etmesinde gerçekleşen bir politik etkinlik sunar.

Örgütleyici çalışmayı yalnız milyonlar ölçüsünde gereksinmiyoruz. Örgütleyici çalışmayı, kadınlara etkinlik gösterme olanağını veren küçük çapta da gereksiniyoruz. Kadınlar, savaş koşullarında da, orduya yardım, orduda ajitasyon gerekirse, etkin olabilirler. Kadınlar her şeye etkin olarak katılmalıdır ki, Kızıl Ordu, düşünüldüğünü, kendisi için kaygılanıldığını görsün. Kadınlar bundan başka yiyecek sağlanmasında, geçim araçlarının dağıtımında, yığınsal beslenmenin iyileştirilmesinde, kamusal aşevlerinin şimdi Petrograd'da çok sayıda düzenlendikleri gibi yetkinleştirilmesinde etkin olabilirler.

Bunlar, kadın işçilerin etkinliğinin gerçekten örgüt-

leyici önemi olan alanlardır. Ayrıca bu çalışmanın amacına ulaşması için kadınların büyük deneme işletmelerinde işbirliğine katılmaları gereklidir. Çalışan kadınların büyük çapta işbirliği olmadan bu iş başarılamaz. Ve kadın işçi, bu işi tümüyle üstlenecek, yalnız geçim araçlarının dağıtımındaki denetime değil, ilgilendiği için onların daha kolay sağlanmasına da katılacak durumdadır. Bu, partisiz kadın işçinin tümüyle başarabileceği bir görevdir, ve bu görevin yerine getirilmesi, aynı zamanda, sosyalist toplumun sağlamlaştırılmasına özellikle yardım edecektir.

Sovyet iktidarı mülkte ve akarda özel mülkiyeti tümüyle ve fabrikalarda ve işletmelerde özel mülkiyeti hemen hemen tümüyle kaldırdıktan sonra, amacı bütün çalışanların, yalnız parti üyelerinin değil, ama partisizlerin de, yalnız erkeklerin değil, ama kadınların da ekonomik kuruluşa katılmasıdır. Sovyet iktidarının başlattığı bu çalışma, ancak bütün Rusya'da yüzlerce değil, ama milyonlarca ve milyonlarca kadın katıldığı zaman başarılı olur. O zaman, inanıyoruz ki, sosyalist kuruluşun sağlam bir temeli olacaktır. O zaman, çalışanlar, mülk sahipleri ve kapitalistler olmadan da yapabileceklerini ve ekonomilerini yönetebileceklerini göstereceklerdir. O zaman Rusya'da sosyalist kuruluş öyle sağlam temellere dayanacaktır ki, Sovyet Cumhuriyetinin öbür ülkelerdeki ve Rusya'daki hiçbir dış düşmanı tehlikeli olmayacaktır.

W. I. Lenin, "Über die Aufgaben der proletarischen Frauenbewegung in der Sowjetrepublik. Rede auf der IV. Konferenz parteiloser Arbeiterinnen der Stadt Moskau, 23 September 1919",

Werke, Band 30, Berlin 1961, s. 23-29.

*

Sovyet iktidarının ikinci yıldönümü, bu sürede ulaşılanlara bir gözatmamıza ve bitirilmiş devrimin anlamını ve amaçlarını gözönüne getirmemize vesile oluyor.

Burjuvazi ve yandaşları, bizi demokrasiyi yaralamakla suçluyorlar. Oysa biz diyoruz ki, sovyet devrimi demokrasinin hem derinlemesine hem de genişlemesine gelişmesi için, ve üstelik çalışan ve kapitalizm tarafından ezilen yığınlar için olan, dolayısıyla halkın büyük çoğunluğu için olan, (sömürenler, kapitalistler, zenginler için olan) burjuva demokrasiden farklı, (çalışanlar için olan) sosyalist bir demokrasi için şimdiye kadar örneği görülmedik bir itki yarattı.

Kim haklı?

Bu soruyu incelemek ve onun derinine inmek, bu iki yılın deneyimlerinden ders almak ve demokrasiyi daha da genişletmeye iyiden iyiye hazırlanmak demektir.

Kadının durumu burjuva ve sosyalist demokrasiler arasındaki farkı özellikle apaçık gösterir ve ortaya atılan soruyu özellikle anlaşılır yolda yanıtlar.

Burjuva cumhuriyette (yani mülkte ve akarda, fabrikalarda ve işletmelerde, hisse senetlerinde vb. özel mülkiyetin bulunduğu yerde), demokratik cumhuriyet de olsa, *dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir ileri ülkede,* büyük Fransız (burjuva demokratik) Devriminden beri beş çeyrek yüzyıl geçmiş olmasına karşın, kadın için tam hak eşitliği yoktur.

Burjuva demokrasisi sözde eşitlik ve özgürlük vaadeder. Gerçeklikte *bir tek,* en ileri burjuva cumhuriyet bile insan soyunun kadınsal yarısını, erkekle tam yasal eşitliğe ve erkeğin vasiliğinden ve baskısından özgürleşmeye *ulaştırmadı.*

Burjuva demokrasisi *özgürlük ve eşitlik* üzerine kulağa hoş gelen boş sözler, tumturaklı sözcükler, abartmalı vaatler ve gürültülü sloganlar demokrasisidir; gerçekte bütün bunlarla kadının özgürsüzlüğü ve eşitsizliği, çalışanların ve sömürülenlerin özgürsüzlüğü ve eşitsizliği gizlenir.

Sosyalist demokrasi ya da sovyet demokrasisi, kulağa hoş gelen, ama yalan olan sözleri bir yana atar ve "demokratların", mülk sahiplerinin, kapitalistlerin ya da tahıl fazlalarını aç işçilere aşırı yüksek fiyatlarla satarak zengin olan tok köylülerin ikiyüzlülüğüne amansızca savaş açar.

Kahrolsun bu çirkin yalanlar! Ezilenler ile ezenlerin, sömürülenler ile sömürenlerin "eşitliği" olamaz, yoktur ve olmayacaktır. Kadın için erkeğin yasal üstüncelikleri karşısında hiçbir özgürlük olmadıkça, sermayenin boyunduruğundan işçinin, kapitalistlerin, mülk sahiplerinin ve tüccarların boyunduruğundan çalışan köylünün hiçbir kurtuluşu olmadıkça, gerçek "özgürlük" olamaz, yoktur ve asla olmayacaktır.

Yalancılar ve ikiyüzlüler, beyinsizler ve körler, burjuvazi ve yandaşları, genellikle özgürlük, genellikle eşitlik ve demokrasi konusundaki boş sözleriyle halkı aldatmak isterler.

İşçilere ve köylülere şunu söylüyoruz: Yalancıların maskelerini kaldırın, körlerin gözlerini açın. Onlara sorun:

Hangi cinsin hangi cinsle eşitliği?

Hangi ulusun hangi ulusla eşitliği?

Hangi sınıfın hangi sınıfla eşitliği?

Hangi boyunduruktan ya da hangi sınıfın boyunduruğundan kurtuluş? Hangi sınıf için özgürlük?

Bu soruları *ortaya atmaksızın,* bunları ön plana çıkarmaksızın, bunların sessizce geçiştirilmesine, gizlenmesine, örtbas edilmesine karşı savaşmaksızın politikadan ve demokrasiden, özgürlükten, eşitlikten ve sosyalizmden sözeden kimse, çalışanların en acımasız düşmanıdır, kuzu postuna bürünmüş kurttur, işçilerin ve köylülerin en kötü hasmıdır, mülk sahiplerinin, çarların ve kapitalistlerin bir uşağıdır.

Sovyet iktidarı, Avrupa'nın en geri ülkelerinden birinde, iki yıl içinde, kadının kurtuluşu için, "kuvvetli" cins ile eşitleştirilmesi için, bütün dünyadaki ileri, aydın, "demokratik" cumhuriyetlerin topunun 130 yılda yaptıklarından daha çok şey yaptı.

Aydınlanma, kültür, uygarlık, özgürlük — kulağa hoş gelen bu sözcüklere, dünyanın bütün kapitalist, burjuva cumhuriyetlerinde, evlilik ve boşanma, evlilik-dışı çocukların "evlilik-içi" çocuklar karşısında haksızlığa uğratılması ile ilgili inanılmaz bayağılıkta, tiksinç alçaklıkta, hayvanca kabalıkta yasalar, erkek için üstüncelikler, kadın için aşağılamalar ve onur kırmalar içeren yasalar yoldaşlık eder.

Sermayenin boyunduruğu, "kutsal özel mülkiyet"in boyunduruğu, burjuvanın darkafalılığından, küçük mülk sahibinin bencilliğinden kaynaklanan despotluk — bunlar, burjuvazinin demokratik cumhuriyetlerini bile bu pis ve alçakça yasalara dokunmaktan alıkoydu.

Sovyet Cumhuriyeti, işçilerin ve köylülerin cumhuriyeti, bu yasaları bir vuruşta ortadan kaldırdı, burjuva yalandan ve burjuva ikiyüzlülükten taş üstünde taş bırakmadı.

Kahrolsun bu yalan! Ezilen bir cins varoldukça, ezilen bir sınıf varoldukça, sermayede, hisse senetlerinde özel mülkiyet varoldukça, tahıl fazlalarıyla açları uşaklaştıran toklar varoldukça, *herkes için* özgürlükten ve eşitlikten sözeden yalancılar kahrolsun. Herkes için özgürlük değil, herkes için eşitlik değil, tersine, ezenlere ve sömürenlere karşı, ezme ve sömürme *olanağının ortadan kaldırılması* için *savaşım*. Sloganımız budur!

Ezilen cins için özgürlük ve eşitlik!

İşçiler için, çalışan köylüler için özgürlük ve eşitlik!

Ezenlere karşı savaşım, kapitalistlere karşı savaşım, vurguncular a, kulaklara karşı savaşım!

Bu bizim savaşım sloganımızdır, bu bizim proleter gerçekliğimizdir, sermayeye karşı savaşımın gerçekliğidir, *genel* özgürlük ve eşitlikle, herkes *için* özgürlük ve eşitlikle ilgili yaltakçı, ikiyüzlü, kulağı okşayan boş sözleri sermaye dünyasının yüzüne vurduğumuz gerçekliktir.

Ve özellikle bu ikiyüzlülüğü ortaya çıkardığımızdan ötürü, devrimci çabayla ezenlere karşı, kapitalistlere karşı ve kulaklara karşı ezilenler için ve çalışanlar için özgürlüğü ve eşitliği gerçekleştirdiğimizden ötürü — özellikle bundan ötürü Sovyet iktidarı bütün dünya işçilerinin gönlünü kazandı.

İşte bundan ötürüdür ki, Sovyet iktidarının ikinci yıldönümünde dünyanın bütün ülkelerinde işçi yığınlarının gönlü, ezilenlerin ve sömürülenlerin gönlü bizimledir.

İşte bundan ötürüdür ki Sovyet iktidarının ikinci yıldönümünde, açlığa ve soğuğa karşın, bize emperyalistlerin Sovyet Cumhuriyetine karşı savaşını zorla kabul ettiren bütün yoksunluklara karşın, davamızın haklılığına inancımız tamdır, bütün dünyada Sovyet iktidarının kaçınılmaz zaferine inancımız tamdır.

W. I. Lenin, "Die Sowjetmacht und die Lage der Frau", *Werke*, Band 30, s. 104-107.

*

Yoldaşçalar! Kongrenize katılmamın olanaksızlığından ötürü selamlarımı size yazılı olarak iletir ve en iyi başarılar dilerim.

Şimdi iç savaşı başarıyla bitiriyoruz. Sovyet iktidarı sömürenlere karşı zaferleriyle kendini sağlamlaştırıyor. Sovyet iktidarı kuvvetlerini hepimiz için, bütün çalışanlar için daha önemli, bize daha yakın ve iyi bilinen bir görev için yoğunlaştırabilir ve yoğunlaştırmalıdır: Kansız savaş için, açlığa, soğuğa ve karışıklığa karşı zafer

için. Ve bu kansız savaşta işçi ve köylü kadınlar özel bir rol oynamaya çağırılıyor.

Petrograd ili kadınlar kongresi, Sovyet iktidarına her zaman daha büyük zaferler getirmesi gereken ve getirecek olan bu kansız savaş için, çalışan kadınlardan bir ordu kurmaya, pekiştirmeye ve örgütlemeye yardım edebilir.

Komünist selamla. *V. Ulyanov (Lenin)*

W. I. Lenin, "An das Büro des Frauenkongresses des Petrograder Gouvernements am 10.1.1920",
Werke, Band 30, s. 289.

*

Merkez Komitesince verilen yönergelere dayanılarak bence üç tasarının hepsi bir tasarı haline getirilmelidir.

Görüşüme göre şunlar eklenmelidir:

1) Devlet denetim komisyonundaki işçi-ve-köylü denetleme "dairesi", devlet denetim komisyonunun *bütün* dairelerinde işçi-ve-köylü denetlemesine kök saldırmak amacıyla yalnız geçici olarak varolmalı, ama sonra bağımsız bir daire olarak yitmelidir.

2) Amaç: Bütün çalışanlar yığınını, yalnız erkekleri değil, *özellikle kadınları* da, işçi ve köylü denetlemesine katılmaya özendirmek.

3) Bu amaçla hizmetlilerin vb. katılmasının engellendiği (duruma uygun) yerel listeler düzenlenir,

— geri kalanların hepsi işçi ve köylü denetlemesine katılmaya *sırayla* kabul edilir.

4) Bu katılma, katılanların gelişim basamağına göre çeşitli olmalıdır: okumaz-yazmaz ve hiç eğitilmemiş işçiler ve köylüler için bir "dinleyici", bir tanık ya da yardımcı ya da bir öğrenci rolünden, eğitilmiş, gelişmiş, şöyya da böyle *sınanmışlar* için bütün (ya da hemen hemen bütün) haklara kadar.

5) İşçi ve köylü denetlemesinin geçim araçları, *me-*

talar, barınaklar, avadanlıklar, hammadde, yakıt vb. (özellikle aşevleri vb.) sağlanması üzerindeki denetine özel özen gösterilmelidir. Bu denet (ki bunun için en tam yönergeler hazırlanmalıdır) *geniş çapta* kurulmalıdır.

Bunun için *kesinlikle,* ve üstelik *hiç istisnasız,* kadınlar görevlendirilmelidir.

6. Katılanlardan büyük bir yığının görevlendirilmesiyle hiçbir karışıklık doğmaması için, görevlendirmenin hangi sırayla vb. kerte kerte olmak gerektiği saptanmalıdır.

Katılmanın biçimleri de titizlikle düşünülmelidir (hep 2-3, seyrek olarak ve özel durumlarda daha çok katılıcı olmalıdır ki, hizmetliler gereksiz yere işten alıkonmasınlar).

7. Ayrıntılı bir denetleme yapılmalıdır.

8. Devlet denetim komisyonu memurları (özel yönergeyle) birincisi bütün işlemlerinde işçi ve köylü denetleme temsilcisini (ya da gruplarını) işe katmakla ve ikincisi *partisiz* işçilere ve köylülere konferanslar vermekle yükümlü kılınmalıdır (devlet denetim komisyonunun ilkeleri ve yöntemleri üzerine özellikle onanmış bir programa göre herkesçe anlaşılabilir konferanslar: belki de konferans yerine bizim çıkaracağımız [yani, devlet denetim komisyonunun, Stalin'in ve Avanessov'un, partinin de katılmasıyla çıkaracağı] bir kitapçık okunmalı, ve bu kitapçık yorumlanmalıdır).

9. Eyaletteki köylüler (kesinlikle partisiz köylüler) *kerte kerte* merkezdeki devlet denetim komisyonuna katılmayı isterler: başlangıçta her ilden en az 1-2 (daha çoğu uygun değilse) ve sonra, ulaşım koşullarına ve başka koşullara göre, katılanların sayısı *artırılır.* Aynı şey partisiz için geçerlidir.

10. Yavaş yavaş, çalışanların devlet denetim komisyonuna katılmalarının parti ve sendikalar aracılığı ile incelenmesine geçilir, yani onların aracılığı ile, her şeye

katılıp katılmadıkları ve katılanların eğitimi bakımından devlet yönetimi için hangi sonuçlar alındığı incelenir.

Lenin

W. I. Lenin, "An J. W. Stalin am 24.1.1920", *Werke*, Band 30, s. 290-291.

*

Yoldaşçalar! Moskova Sovyeti seçimleri gösteriyor ki, komünistlerin partisi işçi sınıfı içinde kuvvetlenmiştir.

Kadın işçilerin seçimlere daha çok katılmaları gereklidir. Sovyet iktidarı, yeryüzünde, kadının erkek karşısında haklarını çiğneyen ve erkeklere örneğin evlilik hukuku alanında ya da çocuklarla ilişkili üstüncelikler veren bütün eski, burjuva, aşağılık yasaları tümüyle ortadan kaldıran ilk ve biricik iktidar oldu. Sovyet iktidarı, çalışanların devlet iktidarı olarak, erkeğin bütün ülkelerin, en demokrat burjuva cumhuriyetlerin bile aile hukukunda alıkonmuş olan o mülkiyet ilişkilerine bağlı bütün üstünceliklerini ortadan kaldıran ilk ve biricik iktidar oldu.

Nerede mülk sahipleri, kapitalistler ve tüccarlar varsa, orada yasa önünde erkek ile kadın arasında eşitlik olamaz.

Nerede mülk sahipleri, kapitalistler ve tüccarlar yoksa, nerede çalışanların devlet iktidarı bu sömürücüler olmaksızın yeni bir yaşam kuruyorsa, orada erkek ile kadın arasında yasal eşitlik vardır.

Ama bu yetmez.

Yasa önünde eşitlik henüz yaşamda eşitlik değildir.

Çalışan kadın yalnız yasa önünde değil, tersine, yaşamda da erkekle hak eşitliğini kazanmalıdır. Bu amaçla, çalışan kadınların kamusal düzenlemenin yönetimine ve devletin yönetimine gittikçe daha çok katılmaları zorunludur.

Kadınlar bu işbirliği ile bilgilerini çabucak genişletecekler ve erkeklere yetişeceklerdir.

Öyleyse sovyete, çalışan kadınları, komünist ve partisiz, daha çok seçin. Seçeceğiniz partisiz bir kadın işçi de olabilir; namusluysa ve anlayışla ve dürüstlükle çalışmayı biliyorsa — Moskova Sovyetine onu seçin!

Moskova Sovyetine çalışan daha çok kadın! Moskova proletaryası, zafere kadar savaşım için, eski hukuksal eşitsizliğe, kadının eski burjuvaca aşağılanmasına karşı savaşım için her şeyi yapmaya hazır olduğunu ve bunun için her şeyi yaptığını gösterebilir!

Proletarya, kadınların tam kurtuluşu için savaşmadan, kendini kesinlikle kurtaramaz.

N. Lenin

W. I. Lenin, "An die Arbeiterinne am 21. Februar 1920", *Werke*, Band 30, s. 363-364.

*

Kapitalizm, ekonomik ve dolayısıyla toplumsal eşitsizlik ile biçimsel eşitliği birleştirir. Bu, kapitalizmin burjuvazinin yandaşlarınca, liberallerce, yalanlarla gizlenmeye çalışılan ve küçük-burjuva demokratlarca anlaşılmayan temel özelliklerinden biridir. Kapitalizmin bu özelliğinden, başka şeyler arasında şu sonuç çıkar: ekonomik eşitlik için kesin savaşımla birlikte kapitalist eşitsizliğin açıkça itiraf edilmesi ve belirli koşullarda bu açık eşitsizlik itirafının proleter devlet düzeninde bile temel alınması (sovyet sistemi) zorunluktur.

Oysa biçimsel eşitliğe gelince (yasa önünde eşitlik, tok ile açın, mülklü ile mülksüzün "eşitliği"), kapitalizm için tutarlılık *olanaksızdır*. Ve bu tutarsızlığın en kötü görünüşlerinden biri, kadın ile erkek arasındaki ***hukuksal eşitsizliktir***. Hiçbir burjuva devlet, en ileri cumhuri-

yetçi, demokrat devlet bile, kadına tam hak eşitliği vermedi.

Ama Rusya Sovyet Cumhuriyeti, kadının haklarını sınırlayan yasal engellerin *hepsini* bir vuruşta *hiç istisnasız* ortadan kaldırdı ve kadına yasa önünde tam hak eşitliği sağladı.

Denir ki, kültür düzeyi kadının hukuksal durumuyla en iyi nitelendirilir. Bu savda derin bir gerçeklik bulunmaktadır. Bu görüş noktası bakımından da ancak proletaryanın diktatörlüğü, ancak sosyalist devlet, daha yüksek bir kültür düzeyine ulaşabilir ve ulaştı da.

Bundan ötürü, proleter kadın hareketinin, yeni, eşsiz güçlü atılımı, ilk sovyet cumhuriyetinin kurulması (ve pekiştirilmesi) ile ve —aynı zamanda ve onunla birlikte— Komünist Enternasyonal ile ayrılmaz biçimde bağlıdır.

Kapitalizmin doğrudan ya da dolaylı, tam ya da kısmen ezdikleri sözkonusu olunca, demokrasiyi güvenceleyenin özellikle sovyet düzeni ve yalnız sovyet düzeni olduğu söylenmelidir. Bu, işçi sınıfının ve yoksul köylülerin durumundan açıkça anlaşılır. Bu, kadının konumunda açıkça görülebilir.

Ama sovyet iktidarı *sınıfların ortadan kaldırılması* için, ekonomik ve toplumsal eşitlik uğruna en son kesin savaşım demektir. Demokrasi, kapitalizmin ezdikleri, bu arada ezilmiş cins için olan bir demokrasi bile, *bize yetmez.*

Proleter kadın hareketi, biçimsel bir eşitlik için savaşımı değil, tersine, kadının ekonomik ve toplumsal eşitliği için savaşımı anagörevi bilir. Kadını toplumsal üretken emeğe katmak, onu sonsuz ve kapalı mutfak ve çocuk odası çevresine kapatan köreltici ve alçaltıcı astlıktan kurtarmak — anagörev budur.

Bu, hem toplumsal pratiğin hem de görüşlerin temel-

li bir dönüşümünü gerektiren uzun süreli bir savaşımdır. Bununla birlikte, bu savaşım, komünizmin tam zaferiyle bitecektir.

W. I. Lenin, "Zum Internationalen Frauentag, 4 Maerz 1920", *Werke*, Band 30, s. 400-401.

*

Yoldaşçalar! konferansınızı ziyaret etme olanağım bulunmadığı için pek üzgünüm. Katılan herkese içten selamlarımı ve çalışmalarının gerçekten başarılı olması dileklerimi lütfen iletiniz.

Kadınların partinin ve sovyetlerin çalışmalarına katılmaları, savaşın bittiği ve barışçı örgütleyici çalışmanın —umarım, uzun zaman için— ön plana çıktığı tam şu sırada pek büyük önem kazanmıştır. Ama bu çalışmada kadınlar baş rolü oynamalıdırlar ve hiç kuşkusuz oynayacaklardır da.

Halk Komiserleri Kurultayı Başkanı
V. Ulyanov (Lenin)

W. I. Lenin, "Grussbotschaft an die Gesamtrussische Konferenz der Gouvernements-Frauenabtaelungen 6. Dezember 1920", *Werke*, Band 31, Berlin 1959, s. 455.

*

Bolşevizmde ve Rus Ekim Devriminde başta gelen, temel olan şey, kapitalizm koşullarında en çok ezilmişlerin politikaya katılmalarıdır. Onlar, monarşi koşullarında da, burjuva demokratik koşullarda da, kapitalistlerce aşağılandılar, aldatıldılar ve soyuldular. Mülkte ve akarda, fabrikalarda ve işliklerde özel mülkiyet ayakta kaldığı sürece, halk emeğinin kapitalistlerce bu aşağılanması, bu aldatılması, bu soyulması kaçınılmazdı.

Bolşevizmin özü, sovyet iktidarının özü, burjuva demokrasisinin yalanlarını ve ikiyüzlülüğünü ortaya koy-

mak, mülkte ve akarda, fabrikalarda ve işliklerde özel mülkiyeti ortadan kaldırmak ve bütün devlet iktidarını çalışan ve sömürülen yığınların ellerinde toplamaktır. Onlar, bu yığınlar, politikayı, yani yeni toplumun kurulması işini kendileri ellerine alıyor. Bu güç bir iştir, yığınlar kapitalizmle sindirilmişler ve aşağılanmışlardır; ama ücretli kölelikten, kapitalist uşaklıktan kurtulmanın başka bir yolu yoktur ve olamaz.

Ama kadınlar politikaya katılmadan yığınlar politikaya katılamaz. Çünkü insan soyunun kadınsal yarısı, kapitalizm koşullarında iki kat ezilmiştir. İşçi ve köylü kadınlar sermaye tarafından ezilirler ve bunun dışında en demokratik burjuva cumhuriyetlerde bile, birincisi, hak eşitlikleri tanınmadan kalırlar; çünkü yasa onlara erkekle eşit haklar vermez; ikincisi —ve en önemlisi— en kaba, en ağır, insanı en çok körelten işle, mutfaktaki ayrıntılarla ve genellikle aile yönetiminin ayrıntılarıyla ezildikleri için, "evsel kölelik" içinde kalırlar, "ev-köleleri" olarak kalırlar.

Bolşevik, sovyetik devrim, kadının ezilmesinin ve eşitsizliğinin köklerine baltayı öyle derinlemesine vurdu ki, şimdiye kadar yeryüzünde hiçbir parti ve hiçbir devrim bunu göze almamıştı. Bizde, Sovyet Rusya'da, kadın ile erkek arasındaki yasal eşitsizlikten de hiçbir iz kalmadı. Evlilik ve aile hukukundaki özellikle alçakça, genel, ikiyüzlü eşitsizlik, çocukla ilişkili eşitsizlik, sovyet iktidarı ile baştan sona ortadan kaldırıldı.

Bu, kadının özgürleşmesi için yalnızca ilk adımdır. Ama burjuva, ve en demokratik bir tek cumhuriyet bile, bu ilk adımı olsun atmayı göze almamıştır. Bunu "kutsal özel mülkiyet" karşısındaki korku yüzünden göze almamışlardır.

İkinci ve en önemli adım, mülkte ve akarda, fabrikalarda ve işliklerde özel mülkiyetin kaldırılmasıdır. Ka-

dının tam ve gerçekten kurtulması için, "evsel kölelik"-ten kurtulması için yol, kadının ev yönetiminin küçük ayrıntılarından toplumsallaştırılmış büyük ev yönetimine geçmesiyle böylelikle ve yalnız böylelikle açılır.

Bu geçiş güçtür; çünkü burada sözkonusu olan, pek derinlere kök salmış, alışılmış, katılaşmış bir "düzen"in (gerçekte bir "düzen"in değil, korkunç ve barbarca bir durumun) değiştirilmesidir. Ama bu geçiş başladı, iş ele alındı, yeni yola ayak bastık.

Ve uluslararası kadın gününde dünyanın bütün ülkelerindeki sayısız kadın işçi toplantılarından, işitilmedik ölçüde ağır ve güç, ama büyük, dünya tarihi çapında büyük ve gerçek kurtuluş hareketini başlatmış olan Sovyet Rusya'ya selamlar uçurulacak. Kudurmuş ve çoğu zaman canavarca burjuva gericilik karşısında cesareti yitirmemek için cesur seslenişler yankılanacak. Bir burjuva ülke ne kadar "özgür" ya da "demokratik" ise, kapitalistlerin çetesi işçilerin devrimine karşı o kadar çok azıtır ve kudurur; bunun bir örneği demokratik Kuzey Amerika Birleşik Devletleridir. Emperyalist savaş, Avrupa'da ve geri kalmış Asya'da olduğu gibi, Amerika'da da, uyuklayan, dalgın, uyuşuk yığınları kesinlikle sarsıp uyandırdı.

Buz, dünyanın bütün köşelerinde ve bucaklarında kırıldı.

Halkların kapitalizmin boyunduruğundan kurtuluşu, kadın ve erkek işçilerin sermayenin boyunduruğundan kurtuluşu, durdurulamaz biçimde ilerliyor. Bu işi milyonlarca ve milyonlarca kadın ve erkek işçi, kadın ve erkek köylü yürütecek. Ve bundan ötürüdür ki, emeğin sermayenin boyunduruğundan kurtulması işi bütün dünyada zafere ulaşacak.

W. I. Lenin, "Internationale Frauentag 1921, 4.III.1921", *Werke*, Band 32, Berlin 1961, s. 159-161.

YOLDAŞ Lenin benimle kadın sorunu üzerine üsteleyerek konuştu. Yığın hareketinin önemli bir vazgeçilmez parçası, belirli koşullarda sonucu çözüme bağlayacak bir parçası olarak kadın hareketine açıkça çok büyük bir önem veriyordu. Ona göre, kadının tam toplumsal hak eşitliğine kavuşturulması, elbette, komünistler için her türlü tartışmanın dışında kalan bir ilkeydi. Bu konudaki ilk uzun konuşmamızı Lenin'in Kremlin'deki büyük çalışma odasında, 1920 güzünde yaptık. Lenin kağıtlarla ve kitaplarla kaplı, inceleme ve çalışma bakımından "dahice düzensizlik" göstermeyen yazı masasında oturuyordu.

"Ne olursa olsun, açık teorik temele oturan kuvvetli

bir uluslararası kadın hareketi yaratmalıyız", diye konuşmaya başladı Lenin selamlaşmadan sonra. "Marksist teori olmadan, hiçbir pratik olmaz, bu açık. Bu sorunda biz komünistlere de en büyük ilkesel açıklık gerekli. Kendimizi bütün öbür partilerden kesin sınırlarla ayırmalıyız. Ne yazık ki II. Uluslararası Kongremiz kadın sorununun ele alınması sırasında dağıldı. Kongre sorunu ortaya attı; ama bir tutum takınmadı. Sorun hâlâ bir komisyonda bulunuyor. Komisyonun bir karar alması gerekiyor, tezler, yönergeler. Bununla birlikte şimdiye kadar pek bir şey yapmadı. Bu işte bize yardım etmeli."

Lenin'in bana söylediği şeyi ondan önce öbür yandan işitmiştim ve bu konudaki şaşkınlığımı belli ettim. Rus kadınlarının devrimde yaptıkları ve şimdi devrimin savunulması ve geliştirilmesi için yapmakta oldukları şeyden ötürü coşku içindeyim. Yoldaşçaların Bolşevik Partideki durumuna ve etkinliğine gelince, parti bana örnek bir parti, kesinlikle örnek bir parti gibi görünüyordu. Yalnız o, uluslararası bir komünist kadın hareketine değerli, eğitilmiş ve deneyimli güçler ve büyük bir tarihsel örnek getirmişti.

"Bu doğrudur, pek iyi, pek güzeldir", dedi Lenin sessiz, ince bir gülümsemeyle. "Petrograd'da, burada Moskova'da, taşradaki kentlerde ve sanayi merkezlerinde, proleter kadınlar devrimde olağanüstü davrandılar. Onlar olmadan zafere ulaşamazdık, ya da pek güç ulaşırdık. Bu benim görüşümdür. Ne kadar yürekliydiler, ve şimdi hâlâ ne kadar yürekliler! Katlandıkları bütün acıları ve yoksunlukları düşününüz. Ve onlar, sovyetleri savunmak istedikleri için, özgürlüğü ve komünizmi istedikleri için dayandılar. Evet, proleter kadınlarımız olağanüstü sınıf savaşçılarıdır. Hayran kalınmaya ve sevilmeye hak kazanmışlardır. Öte yandan, Petrograd'daki "anayasal demokrasi" hanımlarının da, karşımızda soylucuklardan daha

çok cesaret gösterdikleri onanmalıdır. Bu, doğrudur. Partide güvenilir, sağduyulu ve yorulmadan çalışan yoldaşçalarımız var. Sovyetlerdeki ve yürütme kurullarındaki, halk komiserliklerindeki ve her türlü kamusal hizmetlerdeki önemli bazı noktaları onlarla ele geçirebildik. Kimileri, partide ve proleter, köylü yığınlar arasında, Kızıl Orduda gece gündüz çalışıyorlar. Bu, bizim için pek değerlidir. Dünyanın her yerindeki kadınlar için de önemlidir. Kadınların yeteneklerini, emeklerinin toplum için ne kadar büyük önemi olduğunu kanıtlar. Proletaryanın ilk diktatörlüğü, kadının toplumsal tam hak eşitliği için gerçek kılavuzdur. O, kadın haklarıyla ilgili ciltlerce yazının yıktığından çok önyargı yıkmıştır. Ama her şeye karşın, uluslararası bir kadın hareketimiz yok, ve kesinlikle olmalı. Onu yaratmaya koyulmalıyız. O olmadan Enternasyonalimizin ve partilerinin çalışması tam değildir, asla tam olmayacaktır. Oysa devrim için tam çalışmalıyız. Anlatınız bana, dışardaki komünist çalışmanın durumu nasıl?" ...

Sorunun Almanya'daki durumu üzerine özellikle ayrıntılı konuşmam doğaldı. Rosa Luxemburg'un bizi, en geniş kadın yığınlarını devrimci savaşıma kazanmak için buna ne kadar büyük önem verdiğini anlattım Lenin'e. Komünist Partinin kurulmasından sonra Rosa Luxemburg bir kadın gazetesi çıkması için çok uğraştı. Leo Jogiches, son kez benimle birlikte iken —pusuya düşürülüp öldürülmesinden bir-buçuk gün önce— partinin önündeki işleri benimle görüştü ve bana çeşitli görevler verdi; bunlardan biri de çalışan kadınlar arasındaki etkinliğin örgütlenmesi için bir plan hazırlamaktı. Parti, ilk yasaldışı konferansında bu sorunla uğraştı. Sosyal-demokrasinin her iki kanadından, savaş öncesinde ve savaş sırasında ortaya çıkmış, eğitilmiş ve deneyimli kışkırtıcı ve önder kadınlar hemen hiç istisnasız sağdılar ve canlı hare-

ketli proleter kadınları elleri altında tutuyorlardı. Bununla birlikte, partinin bütün çalışmalarına ve savaşımlarına katılan çok enerjik, özveri-sever yoldaşçalardan bir çekirdek daha şimdiden doğmuştu. Ama bu bile, proleter kadınlar arasında bir etkinliği örgütlemişti. Elbette her şey henüz başlangıçtı; ama herhalde iyi bir başlangıç.

"Kötü değil, hiç de kötü değil!" dedi Lenin. "Yasaldışılık ve yarı-yasallık sırasında yoldaşçaların enerjisi, özveri-severliği ve coşkusu, cesareti ve sağduyusu, çalışmanın gelişmesi bakımından iyi bir perspektif açar. Bunlar partinin serpilmesi ve gücünün artması için, yığınları kazanmak ve eylemlerde bulunmak için değerli etkenlerdir. Peki ama, yoldaşçaların ve yoldaşların bu sorundaki temel aydınlanmışlığı ve eğitimi ne durumda? Bu, yığınlar arasındaki çalışmada pek önemlidir. Bu, yığınların coşması için onlar arasında ağızdan ağıza dolaşan şeyi belirlemede pek etkilidir. Şu anda kimin söylediğini ansıyamadığım bir söz vardır: 'Büyük işler başarmak için coşkulu olmalıdır.' Biz ve dünyanın bütün çalışanları, gerçekten hâlâ büyük işler başarmak zorundayız. Öyleyse yoldaşçalarınız, Almanya'nın proleter kadınları, ne için coşuyorlar? Proleter sınıf-bilinçleri nasıl, ilgilerini, etkinliklerini günün politik istemleri üzerinde yoğunlaştırıyorlar mı, düşüncelerinin merkezi nedir?

"Bu konuda Rus ve Alman yoldaşlardan garip bir şey işittim. Bunu söylemeliyim. Yetenekli bir komünist kadının Hamburg'ta orospular için bir gazete çıkardığı ve onları devrimci savaşım için örgütlemek istediği anlatıldı bana. Rosa, o üzünçlü işinin yapımıyla ilgili polis buyruklarına karşı herhangi bir kusurdan ötürü hapse atılan orospuyu bir makalesinde ele alırken, komünist kadın olarak, insanca duydu ve davrandı. Burjuva toplumun acınası ikili kurbanı şunlardır: birincisi onun iğrenç mülkiyet düzeni ve ikincisi iğrenç ahlakî ikiyüzlülüğü.

Bu, bellidir. Yalnız yontulmamış ve kısa görüşlü bir insan bunu unutabilir. Ama bunu kavramak, orospuları —açıkça söylemem gerektiği gibi— özel loncasal devrimci savaşım birliği gibi örgütlemekten ve onlar için bir kadın gazetesi çıkarmaktan bambaşka bir şeydir. Almanya'da örgütlenmesi gereken, kendileri için bir gazete çıkarılmak gereken, savaşımlarınıza katılmak gereken hiçbir sanayi işçisi kadın gerçekten yok mu? Burada hastalıklı bir gelişme sözkonusudur. Bana her orospuyu tatlı bir Madonna gibi işleyen yazınsal modayı kuvvetle ansıtıyor. Orada bile köken sağlıklıydı: toplumsal duygudaşlık, saygıdeğer burjuvanın ahlakî ikiyüzlülüğüne baş kaldırma. Ama sağlıklı olan, burjuvaca kemiriliyor ve yozlaştırılıyordu. Şu da var: Orospuluk sorunu bize burada da güç bazı problemler çıkaracak. Orospuların üretken çalışmaya yöneltilmesi, toplumsal ekonomiye katılması — sorun budur. Ama ekonomimizin şimdiki durumunda ve belirli bütün koşullarda bunu yapmak güç ve karmaşıktır. Orada, proletaryanın devlet iktidarını ele geçirmesinden sonra genişlemesine karşımıza konan ve pratik çözüm gerektiren küçük bir kadın sorununuz var. Burada, Sovyet Rusya'da bizi uğraştıracak birçok şey var. Ama sizin Almanya'daki özel halinize dönelim. Parti, üyelerinin böyle uygunsuzluklarını asla sessizce seyredemez. Bu, şaşkınlık yaratır ve güçleri dağıtır. Ve siz, kendiniz, buna karşı ne yaptınız?"

Ben daha yanıt veremeden sözünü sürdürdü Lenin: "Sizin günah listeniz daha da uzun, Clara. Bana anlatıldı ki yoldaşçaların okuma ve tartışma akşamlarında özellikle cinsel sorun, evlilik sorunu ele alınıyormuş. Başlıca ilgi konusu, politik öğretim ve eğitim konusu buymuş. Bunu işittiğim zaman kulaklarıma inanamadım. Proleter diktatörlüğün ilk devleti dünyanın bütün karşı-devrimcileriyle boğuşuyor. Almanya'daki durum bile, dur-

madan ilerleyen karşı-devrimi geri püskürtmek için bütün proleter, devrimci güçlerin sonuna kadar yoğunlaştırılmasını gerektiriyor. Oysa, etken yoldaşçalar cinsel sorunu ve 'geçmişteki, şimdiki ve gelecekteki' evlilik biçimleri sorununu görüşüyorlar. Proleter kadınları bu konuda aydınlatmayı en önemli göreviniz sayıyorsunuz. En çok okunan yazının Viyanalı genç bir yoldaşçanın cinsel sorun üzerine kaleme aldığı kitapçık olduğu söyleniyor. Bir paçavra! Onda doğru olan şeyi işçiler Bebel'de çoktan okudular. Üstelik o kitapçıktaki soğuk şema gibi cansıkıcı olarak değil, tersine, burjuva topluma karşı okuyanı kışkırtarak sürükleyen, saldırgan bir biçimde. Fröydçü varsayımlarla genişletme, bilime göre 'düzenlenmiş' görünüyor, oysa amatör beceriksizliğidir. Fröydçü teori de şimdi böyle bir moda budalalığıdır. Makale, söyleşi, kitapçık cinsel teorilerine, kısaca, burjuva toplumun seralarında bol bol gelişen şu özgül yazının teorilerine güvenim yok. Hintli ermişin kendi göbeğine baktığı gibi, gözlerini yalnız cinsel soruna dikip ondan hiç ayırmayanlara güvenim yok. Bana öyle görünüyor ki, pek çoğu varsayımlar, çoğu zaman gerçekten keyfî varsayımlar olan cinsel teoriler salgını, kişisel bir gereksinmeden, yani kendi anormal ya da azgın cinsel yaşamını burjuva ahlakı karşısında haklı çıkarmak ve onun hoşgörüsünü dilemek için doğuyor. Burjuva ahlâkı karşısındaki bu peçelenmiş saygı, bana, cinseli kurcalayıp durmak gibi aykırıdır. Pek yabanıl ve devrimci tavır takınabilir, ama sonunda burjuvacadır. Özellikle aydınların ve onlara yakın olan katmanların bir düşkündüğüdür. Partide, sınıf-bilinçli, savaşan proletaryada buna yer yoktur."

Burada, özel mülkiyetin ve burjuva düzenin egemenliğinde cinsel sorunun ve evlilik sorununun, bütün toplumsal sınıfların ve katmanların kadınları için çok yönlü problemler, çatışkılar, acılar yarattığını söyleyerek iti-

raz ettim. Savaş ve sonuçları, cinsel ilişkilerde anılan bu çatışkıları ve acıları bilemiş, eskiden onlar için örtülü olan problemleri görünürleştirmişti. Yayılan devrimin havası buna uyuyordu. Eski duygu ve düşünce dünyası sarsılmaya başlamıştı. Şimdiye kadarki toplumsal bağlar gevşiyor ve kopuyordu, insandan insana yeni ilişkilere ve davranışlara doğru eğilimler beliriyordu. İlişkili sorunlara duyulan ilgi, aydınlanma ve yeniye uyma gereksinmesinin bir dışavurumuydu. Bunda burjuva toplumun doğalsızlığına ve ikiyüzlülüğüne karşı bir tepki de ortaya çıkıyordu. Evlilik ve aile biçimleri, tarihin akışı sırasında, ekonomiye bağımlılıkları içinde, proleter kadınların kafasında burjuva toplumun sonsuzluğu boşinanını yıkmaya uygundu. Onun için, burjuva düzenin tahlilinde, özünün ve etkilerinin ortaya çıkarılmasında, onlarla birlikte cinsel yalancılığın damgalanmasında, nazik bir tarihsel durum olmalıydı. Bütün yollar Roma'ya çıkardı. Toplumun ideolojik üstyapısının önemli bir kesiminin, belirgin toplumsal bir görüngünün her gerçek marksist tahlili, burjuva toplumun ve onun mülkiyet temellerinin tahliline varmalıydı, *Carthaginem esse delendam* [Kartaca alınmalı] idi.

Lenin gülümseyerek başını salladı. "Gördük işte. Yoldaşçalarınızın ve partinizin avukatlığını yapıyorsunuz. Söylediğiniz elbette doğru. Ama bununla Almanya'da yapılmış yanlış en uygun biçimde bağışlanır, haklı bulunmaz. O, bir yanlıştır ve öyle kalır. Okuma ve tartışma akşamlarında cinsel sorunun ve evlilik sorununun yetkin, yaşayan tarihsel materyalizmin görüş noktasından ele alındığını bana ciddi olarak güvenceleyebilir misiniz? Bu, pek çok gerecin (malzemenin) öngörülmesinde, onunla en açık marksist biçimde başa çıkmada çok yönlü ve derin bir bilgi gerektirir. Şimdi bunu başaracak gücünüz var mı? Gücünüz olsaydı, okuma ve tartışma akşamlarında

anılan o kitapçık gibi bir kitapçık kullanılmazdı. O, eleştirilecek yerde, salık verilir ve dağıtılırdı. Sorunun yetersiz, marksistçe olmayan ele alınışı nereye varıyor öyleyse? Cinsel sorunun ve evlilik sorununun büyük toplumsal sorunun parçası olarak kavranmamasına. Tersine, büyük toplumsal sorunun cinsel problemin bir uzantısı, bir parçası gibi görünmesine. Ana sorun, ikincil sorun gibi geriye çekiliyor. Bu, bu bir konudaki aydınlığa zarar vermekle kalmaz, genellikle proleter kadınların kafasını, sınıf bilincini bulandırır.

"Üstelik hepsi bu kadar değil! Bilge [Hazreti] Süleyman, her şeyin zamanı olduğunu söylüyordu. Rica ederim, şimdi, proleter kadınları insan nasıl sever ve kendini nasıl sevdirir, nasıl kur yapar ve kendine nasıl kur yaptırır konusuyla haftalarca oyalamanın zamanı mı? Elbette 'geçmişte, şimdi ve gelecekte', çeşitli halklarda, ki o zaman buna övünçle tarihsel materyalizm denir! Şimdi yoldaşçaların, çalışan halkın kadınlarının bütün düşünceleri proleter devrime yönelmiş olmalıdır. Proleter devrim, evlilik ve cinsel koşulların zorunlu yenilenmesi için temeli de yaratır. Oysa şimdi, Avustralya yerlilerinde evlilik biçimleri ve eski çağda kardeş evliliği gibi gerçekten başka problemler ön plana çıkıyor. Alman proleterleri için sovyetler sorunu hâlâ gündemdedir; Versay Antlaşması ve kadın yığınlarının yaşamındaki etkileri, işsizlik, düşen ücretler, vergiler ve daha birçok başkaları. Kısaca, üsteleyerek söylüyorum ki, proleter kadınların bu türlü politik, toplumsal eğitimi yanlıştır, baştan sona yanlıştır. Buna nasıl ses çıkarmayabildiniz? Buna karşı otoritenizi kullanmalıydınız."

Ayrı ayrı yerlerde önderlik eden yoldaşçaları eleştirir ve uyarırken bunu yapmaktan geri durmadığımı öfkeli dosta açıkladım. Yalnız, o da bilirdi ki, bir peygamberin kendi anayurdunda ve hısımlarının gözünde say-

gınlığı yoktur. Eleştirimle "sosyal-demokratik düşüncenin ve eski moda burjuva darkafalılığın etkili kalıntılarını" koruduğum kuşkusunu yaratmıştım. Bununla birlikte, eleştiri sonunda boşa gitmemişti. Cinsel sorun ve evlilik sorunu artık kursların ve tartışma akşamlarının ağırlık noktası değildi. Ama Lenin konuşma konusu olan düşünceleri daha da ileri götürdü.

"Biliyorum, biliyorum", dedi, "bana hasım olmalarına karşın, bazı kimseler bu bakımdan benim de darkafalı olduğumdan kuşkulandılar. O kadar ikiyüzlü ve darkafalılar ki. Ama sessizce katlanıyorum buna! Burjuva görüşlerin yumurtasında asla çıkmamış cücükler, o sarı gagacıkları ile her zaman korkunç kurnazdırlar. Kendimizi düzeltmeden buna alışmalıyız. Gençlik hareketi de cinsel sorunda düşüncenin 'modernliğinden' ve onunla aşırı uğraşmaktan acı çekiyor." Lenin modernlik sözcüğünü alaylı alaylı vurguladı ve yüzünü buruşturdu. "Bana birçoklarının bildirdiğine göre", diye sürdürdü konuşmasını, "cinsel sorun gençlik örgütlerinizde en çok sevilen konudur. Bu konuda ancak yeterince konuşulmalı. Bu yanlış davranış gençlik hareketinde özellikle zararlıdır, özellikle tehlikelidir. Bireylerde cinsel yaşamın abartılmasına ve körüklenmesine, gençlik sağlığının ve gücünün boşa harcanmasına çok kolayca yolaçabilir. Bu görüngüye karşı da savaşmalısınız. Kadın ve gençlik hareketlerinin değinme noktaları hiç de az değildir. Yoldaşçalarımız her yerde gençlerle birlikte planlı olarak çalışmalıdırlar. Bu, analığın bireyselden toplumsala uzanması, genişlemesi ve yücelmesidir. Ve kadının canlanan bütün toplumsal yaşamı ve etkisi hızlandırılmalıdır; kadın, darkafalı bireysel ev ve aile psikolojisinin darlığından böylelikle kurtulur. Herhalde bunun sırasıdır.

"Gençliğin büyük bir kesimi, bizde de, cinsel sorunda 'burjuva kavrayışı ve ahlâkı' 'yeniden gözden geçir-

meye' pek düşkün. Ve, gençliğimizin en iyi, gerçekten çok şey vaadeden bir kesimi, diye eklemeliyim. Demin söylediğiniz gibi, bu böyle. Savaş sonuçlarının ve başlamış devrimin havasında, toplumun sarsılan ekonomik temeli üzerinde, eski ideolojik değerler bozuluyor ve bağlayıcı güçlerini yitiriyor. Yeni değerler, savaşımlardan doğarak, yavaş yavaş kristalleşiyor. İnsandan insana, erkek ile kadın arasındaki ilişkilerde de, duygular ve düşünceler devrim geçiriyor. Bireyin hakkı ile yığının hakkı arasına, dolayısıyla bireyin ödevlerine yeni sınırlar çekiliyor. İşler tümüyle en başıboş mayalanma halinde. Birbirine karşıt çeşitli eğilimlerin yönü, gelişme gücü, henüz tam bir açıklıkla ortaya çıkmıyor. Bu, geçip gitmenin ve olmanın yavaş ve çoğu zaman büyük acı veren bir süreci. Özellikle cinsel ilişkiler, evlilik, aile alanlarında. Burjuva evliliğin çöküşü, çürümesi, pisliği, güç çözülürlüğü ve erkeğe tanıdığı özgürlük, kadını köleleştirmesi, cinsel ahlâkın ve ilişkilerin tiksinç yalancılığı ile birlikte, manen en canlıyı ve en iyiyi yoğun iğrençlikle dolduruyor.

Burjuva evliliğin ve burjuva devletin aile yasalarının zoru, rahatsızlığı ve çatışkıyı keskinleştiriyor. Bu, 'kutsal' özel mülkiyetin zorudur. Satın alınırlığı, alçaklığı, pisliği kutsar. Saygın burjuva toplumun bilinegelen ikiyüzlülüğü geri kalan fazlasıyla yapıyor. İnsanlar egemen iğrençliğe ve doğalsızlığa karşı haklarını arıyorlar. Ve bireyin duyguları çabucak değişiyor, güçlü devletlerin parçalandığı, eski egemenlik ilişkilerinin koptuğu yerde, bütün bir toplumsal dünyanın batmaya başladığı yerde, değişme isteği ve baskısı, bir zaman için, kolayca, dizginlenmemiş bir güç kazanıyor. Burjuva anlamda cinsel ve evliliksel reform yetmiyor. Bir cinsel ve evliliksel devrim, proleter devrime uygun olarak, yaklaşıyor. Kadınların da, gençliğin de özellikle uğraştıkları o

böylece ortaya atılmış, çok çetrefilleşmiş sorun karmaşıklığı anlaşılır bir şeydir. Öbürleri gibi, bugünkü cinsel sakıncalar karşısında, o da özellikle [çözüm için —ç.] kıvranıyor. Eskimişliğinin bütün azgınlığıyla başkaldırıyor. Bu, anlaşılır bir şeydir. Hiçbir şey, gençliğin keşişçe perhizini öğütlemekten ve pis burjuva ahlâkın kutsallığından daha yanlış olmazdı. Yalnız, fiziksel bakımdan zaten ortaya çıkan cinsel konunun şu yıllarda ruhsal olarak merkezleşmesi düşündürücüdür. Etkisini ne kadar uğursuzca gösteriyor...

"Gençliğin cinsel yaşamın sorunlarına karşı değişen tutumu 'temelli'dir ve bir teoriye dayanmaktadır. Kimileri, gençliğin tutumunu 'devrimci' ve 'komünistçe' diye niteliyorlar. Öyle olduğuna gönülden inanıyorlar. Bu bende saygı uyandırmıyor. Asık suratlı bir keşiş değilsem de, gençliğin —bazan da yaşlıların— anılan 'yeni cinsel yaşamı' bana çoğu zaman katışıksız burjuvaca, burjuva genelevlerinin bir çoğaltımı gibi görünüyor. Biz komünistlerin anladığımız gibi, bütün bunların aşk özgürlüğü ile ortak bir yanı yoktur. Komünist toplumda cinsel yaşamın eğilimlerini, aşk gereksinmelerini doyurmanın 'bir bardak su içmek' gibi basit ve önemsiz olduğunu söyleyen ünlü teoriyi elbette biliyorsunuz. Bu bir bardak su teorisi, gençliğimizin bir kesimini çıldırttı, deli etti. Birçok delikanlıya ve genç kıza alın yazısı oldu. Savunucuları bu teorinin marksist olduğunu öne sürüyorlar. Toplumun ideolojik üstyapısındaki bütün görüngüleri ve dönüşümleri onun ekonomik temelinden doğrudan doğruya ve tümüyle saptıran böyle bir marksizmi reddediyorum. Sorun hiç de bu kadar basit değil. Friedrich Engels, tarihsel materyalizmle ilgili olarak, bunu çoktan saptadı.

"Ünlü bir bardak su teorisini tümüyle marksist-dışı ve üstelik toplumsal-dışı sayıyorum. Cinsel yaşamda yal-

nızca doğa vergisi olan değil, kültür olan da, ister yukarı ister aşağı düzeyde olsun, etkili ve geçerlidir. Engels, *Ailenin Kökeni*'nde, genel cinsel içgüdünün bireysel cinsel sevgiye geliştiğini ve inceldiğini, bunun ne kadar anlamlı olduğunu göstermiştir. Cinslerin birbiriyle ilişkileri, toplumun ekonomisi ile fizyolojik bakımdan düşünsel olarak yalıtılan fiziksel bir gereksinme arasındaki karşılıklı oyunun yalnızca bir dışavurumu değildir. Bu ilişkilerin dönüşümünü kendisi için ve bütün ideoloji ile bağlantısından çözülmüş olarak, toplumun ekonomik temeline indirmeyi istemek ussalcılık (*Rationalismus*) olurdu, marksizm değil. Kuşkusuz! Susuzluk giderilmek ister. Ama normal insan, normal koşullarda sokak çamuruna yatıp bir çirkeften içer mi? Ya da kenarı birçok dudağın değmesiyle yağlanmış bir bardaktan? Hepsinden önemlisi işin toplumsal yanıdır. Su içmek gerçekten bireyseldir. Aşkta iki kişi vardır, ve bir üçüncü, yeni bir yaşam doğabilir. Bu olguda bir toplumsal çıkar vardır, topluma karşı bir ödev vardır.

"Komünist olarak, bir bardak su teorisine en küçük bir yakınlık duymuyorum, 'aşk özgürlüğü' parlak etiketini taşısa bile. Üstelik bu aşk özgürlüğü, ne yenidir, ne de komünistçedir. Özellikle geçen yüzyılın ortasına doğru, güzel yazında 'gönüllerin özgür kılınması' olarak öğütlendiğini anımsayacaksınız. Burjuva pratiğinde etin özgür kılınması olarak kozadan çıktı. Öğüt, eskiden bugün olduğundan daha başarılıydı, pratikte nasıl olduğunu yargılayamam. Eleştirimle sanki keşişliği öğütlediğim sanılmasın. Aklımdan geçmez! Komünizm keşişler getirmemelidir, tersine, yaşam sevinci, yaşam gücü, gerçekleşmiş aşk yaşamı getirmelidir. Oysa, benim görüşüme göre, bugün sık sık gözlemlenen cinsel azgınlık, yaşam sevinci ve yaşam gücü vermiyor, yalnızca onları azaltıyor. Çağımızda devrim çetin, çok çetin (*schlimm*).

"Gençlik özellikle yaşam sevinci ve yaşam gücü gereksiyor. Sağlıklı bir spor, jimnastik, yüzme, yürüme, her türlü bedensel pratik, ruhsal ilgilerde çok-yanlılık. Onlarla birlikte, olabildiği kadar çok öğrenme, inceleme, araştırma! Bütün bunlar, gençliğe, cinsel problemler üzerine sonsuz açıklamalardan ve tartışmalardan ve sözümona zamanını değerlendirmekten daha çok şey verir. Sağlıklı beden, sağlıklı ruh! Ne keşiş, ne Don Juan, ama ikisi arasında Alman darkafalısı da değil. Genç Yoldaş X. Y. Z.'yi tanıyorsunuz herhalde. Olağanüstü bir delikanlı, üstün yetenekli. Korkarım, bütün bunlara karşın asla adam olmayacak. Durmadan ötüyor ve kadın öyküsünden kadın öyküsüne sendeliyor. Bu, politik savaşıma, devrime yaramaz. Kişisel romanları politika ile sarmaş dolaş olan şu kadınların savaşımlarındaki güvenilirlik ve sebat üzerine bahse girmiyorum. Her iç etekliğin (jüponun) ardından koşan ve her genç kadıncığa tutulan erkeklerinki için de. Hayır, hayır, bu, devrimle uyuşmaz!" Lenin yerinden fırladı, eliyle masaya vurdu ve odada birkaç adım attı.

"Devrim, güçlerin yoğunlaştırılmasını, artırılmasını gerektirir. Yığınlardan, bireylerden. d'Annunzios'un düşkünleşmiş erkek ve kadın kahramanları için normal olan içkili ve kösnülü durumlara katlanamaz. Cinsel yaşamın dizginsizliği burjuvacadır, çöküş belirtisidir. Proletarya yükselen bir sınıftır. Uyuşmak için ya da uyaran olarak sarhoşluğa —az bile olsa, alkolle sarhoşluk gibi cinsel taşkınlık sarhoşluğuna— gereksinme duymaz. Proletarya kendini unutamaz ve unutmaz, kapitalizmin iğrençliğini, pisliğini, barbarlığını unutamaz ve unutmaz. Savaşımda en kuvetli itkiyi sınıfının durumundan, komünist ülküden alır! Açıklık, açıklık ve gene açıklık gereksir! Bundan ötürü, yineliyorum, güçlerde zayıflama, boşa harcama, tükenme olmamalı. Kendine egemenlik, özdisiplin kölelik değildir, aşkta da kölelik değildir. Bağışlayınız, Cla-

ra! Konuşmamızın çıkış noktasından çok uzaklaştım. Beni neden uyarmadınız? Kaygılara kapılıp konuştum. Gençliğimizin geleceği beni çok kaygılandırıyor. Gençliğin geleceği devrimin bir parçasıdır. Ve burjuva toplumdan devrimin dünyasına —bazı asalak bitkilerin uzaklara yayılan kökleri gibi— sürünerek sokulan zararlı görüngüler ortaya çıkarsa, bunun üzerine erkenden yürümek daha iyidir. Kaldı ki, değinilen sorunlar, kadın sorununun da parçalarıdır."

Lenin büyük bir canlılık ve etkililik ile konuşmuştu. Gönlündekileri söylediğini ve söyleyişinin bunu güçlendirdiğini her sözcükte duyuyordum. Bazan enerjik bir el hareketi bir düşüncenin altını çiziyordu. Lenin'in pek büyük politik sorunların yanında tek tek görüngülere de bu kadar dikkatle eğilmesi ve onları tartışması beni şaşırtıyordu. Üstelik bunu yalnız Sovyet Rusya için değil, kapitalist ülkeler için bile yapıyordu. Yetkin bir marksistti, ve yetkin bir marksist olarak, nerede ve hangi biçimde olursa olsun, tek olanı büyükle, bütünle ilişkisi içinde ve bu bakımdan önemiyle kavrıyordu.

Yaşam istenci, yaşam amacı karşı konmaz bir doğal güç gibi, bütün ve sarsılmaz olarak bir tek şeye yönelmişti: yığınsal girişim olarak devrimin çabuklaştırılmasına. Böylece, her şeyi devrimin bilinçli itici gücüne etkisi içinde değerlendiriyordu. Ulusalı uluslararası gibi, çünkü tek tek ülkelerde ve çeşitli gelişim aşamalarında, tarihsel bakımdan belirli ve tek olanın tam değerlendirilmesi, onun gözünde, her zaman, bir tek şeye, bölünmez proleter dünya devrimine dayanıyordu.

"Yüzlerce, binlerce sözünüzü işitmediğim için çok acınıyorum. Yoldaş Lenin!" diye haykırdım. "Biliyorsunuz ki beni imana getirmeniz gerekmiyor. Ama görüşünüzü dost ve düşman işitseydi ne kadar etkili olurdu." Lenin tatlı tatlı gülümsedi. "Sözkonusu sorunlar üzerine

bir gün belki konuşurum ya da yazarım. İlerde — şimdi değil! Şimdi bütün güç ve zaman, başka şeylere verilmelidir. Daha büyük, daha zorlu sıkıntılar var. Sovyet devletlerini savunma ve sağlamlaştırma savaşımı daha sona ermedi. Polonya ile savaşa son vermeliyiz. Wrangel hâlâ güneyde. Yalnız, bu işi bitireceğimize kesin güvenim var. Bu, İngiliz ve Fransız emperyalistleri ve onların küçük vasallarını da düşündürecek. Ama görevimizin en güç kesimi hâlâ bizi bekliyor: Kuruluş. Onunla birlikte cinsel ilişkiler, evlilik ve aile sorunları da güncelleşip ön plana çıkacak. Bu arada, gerektiği zamanda ve yerde, dövüşmelisiniz. Bu sorunların marksistdışı ele alınmasını ve yıkıcı sapmalara ve hilelere beslenme zemini verilmesini önlemelisiniz. Ve bununla, sonunda, sizin işinize geliyorum."

Lenin saate baktı. "Size ayırdığım zamanın yarısı geçti", dedi. "Gevezelik ettim. Kadın yığınları arasında komünist çalışma için kılavuz ilkeler geliştirmelisiniz. İlkesel düşüncenizi ve pratik deneyiminizi biliyorum. Bundan ötürü çalışma üzerine konuşmamız kısa olabilir. Kılavuz ilkeleri nasıl düşünüyorsunuz?" Bu konuda yoğun bir özet verdim. Lenin, sözümü kesmeden, başını sallayarak beni onadı. Sözümü bitirince soran gözlerle baktım ona. "Anlaştık!" dedi. "İşi Zinovyev ile de konuşunuz. Önde gelen yoldaşçaların bir toplantısında bu konuda bilgi vermek ve tartışmak da iyidir. Yazık ki, çok yazık ki İnéssa Armand yoldaşça burada değil. Hasta, Kafkaslara gitti. Tartışmadan sonra kılavuz ilkeleri yazınız. Bir komisyon onları salık verir, ve sonunda, yürütme karara bağlar. Ben, yalnız görüşünüzü tümüyle paylaştığım birkaç ana noktada düşüncelerimi söylemek istiyorum. Günlük kışkırtma ve propaganda çalışmamız eylem ve savaşım hazırlamak ve başarılı olmak gerekiyorsa, bu çalışmamız için de önemli görünüyorsunuz bana."

"Kılavuz ilkeler, gerçek kadın özgürleşmesinin ancak komünizmle olabileceğini kesinlikle dile getirmelidir. Kadının toplumsal ve insanî konumu ile üretim araçlarında özel mülkiyet arasındaki çözülmez bağlılık kuvvetle belirtilmelidir. Bununla, kadın-hakçılığı oyununa karşı kalın, silinmez ayırım çizgisi çekilir. Ama bununla, kadın sorununu toplumsal sorunun, işçi sorununun parçası olarak kavramak için ve bu niteliğiyle proleter sınıf savaşımına ve devrime bağlamak için temel de belirlenmiştir. Komünist kadın hareketinin kendisi, yığın hareketi, yalnız proleterlerin değil, tersine, her türlü sömürülenlerin ve ezilenlerin, kapitalizmin ya da bir egemenlik ilişkisinin bütün kurbanlarının genel yığın hareketinin bir parçası olmalıdır. Onun proletaryanın sınıf savaşımları için ve proletaryanın tarihsel yaratısı için, komünist toplum için, anlamı bundadır. Partide, Komünist Enternasyonalde seçkin bir devrimci kadınlar topluluğumuz olduğu için gerçekten övünç duyabiliriz. Ama bu, sonuçlandırıcı değildir. Kentte ve köyde çalışan milyonlarca kadını kazanmalıyız. Savaşımlarımız için ve özellikle komünist toplum devrimimiz için. Kadınlar olmadan gerçek hiçbir yığın hareketi olmaz.

"Bizim komünist anlayışımızdan örgütlenmeyle ilgili olan çıkar: Komünist kadınların ayrı (özel) hiçbir birliği yoktur. Komünist kadın, partide, komünist erkek gibi üyedir. Eşit ödevlerle ve haklarla. Bu konuda hiçbir görüş ayrılığı olamaz. Partinin organları, ya da alışılagelmiş söyleyişle, özel görevi, en geniş kadın yığınlarını uyandırmak, partiyle bağlamak ve içlerinde sürekli etkili kalmak olan çalışma grupları, komisyonlar, kurullar, kollar olmalıdır. Kadın yığınları arasında tümüyle sistemli yolda etkin olmamız elbette buna bağlıdır. Uyandırılanları eğitmeliyiz ve Komünist Partinin önderliğindeki proleter sınıf savaşımları için kazanmalı ve donatma-

lıyız. Üstelik yalnız fabrikadaki ya da aile ocağındaki proleter kadını düşünmüyorum. Bence küçük köylü kadınlar, çeşitli tabakaların küçük-burjuva kadınları da sözkonusudur. Onların hepsi de kapitalizmin avıdır ve savaştan beri her zamankinden çok öyledir. Bu kadın yığınının politik-dışı, toplumsal-dışı, geri kalmış ruhu, yalıtılmış etkinlik çevresi, yaşamının bütün düzeni, birer olgudur. Onları gözönüne almamak budalalık, kesinlikle budalalık olurdu. Onlar arasında çalışmak için bize birkaç organ, özel kışkırtma yöntemleri ve örgüt biçimleri gerek. Bu kadıncılık (*Feminismus*) değildir; bu, pratik, devrimci amaca-uygunluktur...

"Kadın yığınları arasındaki kışkırtıcı ve propagandacı etkinlik, onların uyandırılması ve tümüyle değiştirilmesi, yalnızca yoldaşçaların işi sayılıyor. Bu iş daha çabuk ve sağlıklı ilerlemiyor diye yalnız onlar kınanıyor. Bu yanlıştır, temelli yanlıştır! Gerçek ayrılıkçılık (*Separatismus*) ve Fransızların dediği gibi *Frauenrectelei à rebours,* tersyüz edilmiş kadın-hakçılığı oyunudur. Ulusal kesimlerimizin yanlış düşüncesinin temeli nedir? Sovyet Rusya'dan sözetmiyorum. Son tahlilde, kadının ve yaptıklarının küçümsenmesi! Evet evet! Şu, ne yazık ki, yoldaşlarımızın çoğu için de geçerli: 'Komünisti kazı, altından darkafalı çıkar.' Elbette onun duyarlı yeri, kadınla ilgili (*in puncto*) anlayışı kazınmalıdır. Kadınların tek başına ev yönetimindeki o ayrıntılı, tekdüze, gereksiz yere güç ve zaman harcatan ve yıpratan çalışmayla nasıl solduğunu, o sırada ruhlarının nasıl daraldığını ve bunaldığını, yüreklerinin uyuştuğunu, istençlerinin zayıfladığını erkeklerin sessizce seyretmelerinden daha çarpıcı kanıtı var mı bunun? Çocuk bakımı da birlikte olmak üzere bütün evsel işleri boğaz tokluğuna çalışanlara yükleyen burjuva hanımlardan sözetmiyorum elbette. Sözüm, kadınların pek büyük çoğunluğu, ve özel-

likle bütün fabrikalarda çalışıp para kazanan işçi karıları için geçerlidir.

"Pek az erkek —proleterlerden de— 'karı işi'ne el atmak istediğinde, kadının bazı güçlüklerini ve yorgunluklarını ne kadar azaltabildiğini, hatta, tümüyle giderebildiğini düşünüyor. Ama hayır, bu, erkeğin dinlenmesini ve rahatını gerektiren 'erkek hakkına ve onuruna' aykırıdır. Kadının evsel yaşamı, binlerce değersiz ufaktefekte her gün kurban olmaktır. Erkeğin eski efendilik hakkı gizlice yaşayagidiyor. Köleçesi bunun öcünü —gene gizlice— nesnel olarak alıyor. Kadının geri kalmışlığı, erkeğin devrimci ülküsüne anlayışsızlığı, erkeğin savaşım sevincini ve savaşım azmini sınırlıyor. Göze çarpmayan, yavaş ama kesin kemiren ve aşındıran küçücük kurtlara benziyorlar. İşçi yaşamını bilirim, üstelik yalnız kitaplardan öğrenmedim. Kadın yığınları arasındaki komünist çalışmamız, onlar arasındaki politik çalışmamız, erkekler arasındaki eğitim çalışmasının büyük bir bölümünü içeriyor. Eski efendi görüş noktasını en son, en ince köklerine kadar söküp atmalıyız — partide ve yığınlarda. Çalışan kadınlar arasında parti etkinliğini yürüten ve yöneten yoldaşçalardan ve yoldaşlardan ivedilikle bir kurmay geliştirmek gibi, bu da politik görevimizdir."

Sovyet Rusya'da bununla ilgili durumu sormam üzerine Lenin şu yanıtı verdi: "Proleter diktatörlüğün hükümeti, elbette Komünist Parti ve işçi sendikaları ile birlikte, erkeklerin ve kadınların geri kalmış kavrayışını altetmek için, eski komünistçe olmayan psikolojiyi yere sermek için her şeyi yapıyor. Yasamada tam kadın ve erkek eşitliği doğaldır. Hak eşitliğini sağlama gönülden çabası, bütün alanlarda kendini gösteriyor. Kadınları toplumsal ekonomiye, yönetime, yasamaya ve hükümete katıyoruz. Meslekî ve toplumsal yapıcılıklarını geliştirmek için onlara bütün kursları ve yetiştirme yurtlarını

açıyoruz. Ortak mutfaklar, genel aşevleri, yıkama ve onarma yerleri, kreşler, çocuk yuvaları ve çocuk yurtları, çeşitli eğitim kurumları kuruyoruz. Kısaca, programımız gereğince, tek başına ev yönetiminin toplumsal ve eğitsel görevlerini topluma aktarmak için elimizden geleni yapıyoruz. Böylece kadın, eski ev-köleliğinden ve erkeğe her türlü bağımlılıktan kurtuluyor. Kadınlara, yeteneğe ve eğilime göre, toplumda tam etkinlik olanağı sağlanıyor. Çocuklar, evdekinden daha elverişli eğitim koşullarına kavuşuyor. Dünyanin en iyi kadın-işçileri-koruma yasaları bizde, ve onları örgütlü işçilerin vekilleri uyguluyor. Doğumevleri, ana ve bebek yurtları açıyoruz, anneler için danışmalıklar, bebek ve çocuk bakımı için kurslar, ana ve bebek sağlığı ile ilgili sergiler vb. düzenliyoruz. Yoksun ve işsiz kadınların sıkıntılarını gidermek için en ciddî çabaları gösteriyoruz.

"Biliyoruz ki, bu, çalışan kadın yığınlarının gereksindiklerine oranla henüz çok değildir, onların gerçek kurtuluşu için henüz her şey olmaktan uzaktır. Bununla birlikte, çarcı-kapitalist Rusya'da olanla karşılaştılırsa, işitilmedik bir ilerlemedir. Kapitalizmin henüz sınırsız egemen olduğu yerlerde olanla karşılaştırılınca bile çoktur. Doğru yönde iyi bir başlangıçtır, ve bunu, şaşmadan, bütün gücümüzle daha da geliştireceğiz; siz dışardakiler, buna inanabilirsiniz! Çünkü Sovyet devletlerinin varlığı her gün açıkça gösteriyor ki, milyonlarca kadın olmadan ilerlemeyiz. Nüfusun tam yüzde-sekseninin köylü olduğu bir ülkede bunun ne demek olduğunu bir düşununüz. Küçükköylülük, tek başına ev yönetimi, kadının ona zincirlenmesi demektir. Bu bakımdan onu bizden çok daha iyi ve kolay benimseyecektir. Şu koşulla ki proleterleriniz de sonunda iktidarı ele geçirmek için, devrim için şeylerin tarihsel olgunluğunu bir kez kavrasınlar. Bununla birlikte, büyük güçlüklere karşın kuşkulanmıyoruz. Güçleri-

miz güçlüklerle birlikte artıyor. Pratiğin zorunluğu, bizi, kadın yığınlarının köleliğine son vermek için de yeni yollara itecek. Sovyet devletiyle işbirliği halinde, kooperatifçilik büyük işler başaracak. Elbette o eski devrimci coşkunlukları uçup gitmiş reformcuların öğütledikleri gibi burjuva anlamda değil, komünist anlamda kooperatifçilik.

"Kooperatif etkinliği geliştiren ve onunla kaynaşan kişisel bir inisiyatif de kooperatifçilikle elele gitmelidir. Proleter diktatörlükte gerçekleşen komünizmle kadının kurtuluşu köyde de olacak. Sanayimizi ve tarımımızı elektriklendirmenin bunun için iyi olacağını umuyorum. Pek büyük bir iş bu! Yapılmasındaki güçlükler de büyük, korkunç büyük. En yoğun yığın güçleri onun başarılması için özgürleştirilip eğitilmeli. Milyonlarca kadının gücü buna katılmalı."

Lenin'le kadın hareketi üzerine daha sonraki bir görüşmeyi aşağıyukarı iki hafta sonra yaptım. Lenin bana geldi...

Lenin kılavuz ilkelerin ya da tezlerin ne durumda olduğunu sordu. Moskova'da bulunan bütün önde gelen yoldaşçaların katıldığı ve görüşlerini açıkladığı büyük bir komisyonun toplandığını bildirdim ona. Kılavuz ilkeler hazırdı ve yakında küçük bir komisyonda tartışılmaları gerekiyordu. Lenin, III. Dünya Kongresinin sorunu yeterince kapsamlı ele alması amacına ulaşmamız gerektiğini düşünüyordu. Yalnız bu olgu bile yoldaşların bazı önyargılarını silecekti. Bundan başka, her şeyden önce yoldaşçalar işe sıkı sarılmasaydı, hem de sıkıca. "Yürekli teyzeler gibi mırıldanmak yok, savaşçı kadınlar olarak yüksek sesle, açık konuşmalı!" diye haykırdı Lenin coşkuyla. "Bir kongre, kadınların romanlarda olduğu gibi incelikle gözkamaştırmaları gereken bir salon değildir. Kongre bir savaşım yeridir. Orada devrimci uygulama bil-

gileri uğruna savaşırız. Savaşabildiğinizi gösterin! Önce elbette düşmanlarla, ama, gerekli ise, parti içinde de. Büyük kadın yığınları sözkonusudur. Rus partimiz onların başarısına yardım eden bütün önerilere ve önlemlere başvuracak. Bu yığınlar bizimle birlikte değilseler, o zaman karşı-devrimciler onları bize karşı sürmeyi başarabilirler. Bunu her zaman düşünmeliyiz."

"Kadın yığınlarını, von Stralsund'un dediği gibi, gökyüzüne zincirlenmişlerse, kazanmalıyız", diye toparladım Lenin'in düşüncelerini. "Bence, gür kaynayan yaşamı, çabuk ve kuvvetli atan nabzıyla devrim çevresinde, yaratıcı kadın yığınları arasında büyük bir uluslararası eylem planı buraya varır. Bunun için bana özel itkiyi partisiz büyük kadın konferanslarınız ve kadın kongreleriniz verdi. Onları ulusal düzeyden uluslararası düzeye aktarmayı denemeyi göze almalıyız. Gerçektir ki dünya savaşı, sonuçlarıyla çeşitli toplumsal sınıfların ve katmanların en geniş kadın yığınlarını derinden sarsmıştır. Bu yığınlar kaynaşmaya başlamış, harekete geçmiştir. Geçim kaygıları yüzünden, kadınların pek çoğunun eskiden hiç düşünmediği, pek azının açıkça kavradığı sorunlar, onların önünde en acılı sıkıntılar halinde duruyor. Burjuva toplum bu sorunlara doyurucu bir çözüm bulacak halde değildir. Bunu yalnız komünizm başarabilir. Kapitalist ülkelerin en geniş kadın yığınlarına bunu anımsatmalı ve bu amaçla yansız bir uluslararası kadın kongresi düzenlemeliyiz."

Lenin hemen yanıt vermedi. Bakışı sanki içe dönük, ağzı kenetlenmiş, alt dudağı biraz öne çıkık, düşündü. "Evet", dedi sonra, "bunu yapmalıyız. Plan iyidir. Ama, iyi uygulanmazsa, iyi, hatta en yetkin plan hiçbir şeye yaramaz. Uygulama üzerinde de düşündünüz mü? Bu konuda nasıl düşünüyorsunuz?" Lenin'e bu konudaki düşüncelerimi ayrıntılı olarak sundum. Önce, kongrenin hazır-

lanması, yapılması ve değerlendirilmesi için çeşitli ülkelerdeki ulusal yoldaşça kesimlerimizin candan ve iyice anlaşmalarıyla bir komite kurulmalıydı. Bu komitenin hemen açıkça ve resmen çalışmaya başlayıp başlamaması, henüz düşünülecek bir amaca-uygunluk sorunuydu. Herhalde, ilk görev, komitenin ayrı ayrı ülkelerdeki üyelerinin, sendikalarda örgütlenmiş kadın işçilerle, politik proleter kadın hareketiyle, her türlü ve her yönlü burjuva kadın örgütleriyle, saygın hekim, öğretmen, yazar vb. kadınlarla ilişki kurmaları ve ulusal bir hazırlık ve çalışma kurulunun toplanması idi. Bu ulusal komitelerin üyelerinden, uluslararası kongreyi hazırlaması, toplantıya çağırması, gündemini düzenlemesi, toplanacağı yeri ve zamanı saptaması gereken uluslararası bir kurul oluşurdu.

Benim görüşüme göre kongre her şeyden önce şunu ele almalıydı: Meslekî çalışmada kadının hakkı. Bununla birlikte işsizlik, eşit iş için eşit ücret ve aylık, yasal sekiz saatlik işgünü ve kadın işçilerin korunması, sendika ve meslek örgütleri, ana ve çocuk için toplumsal yardım, ev kadınının ve ananın yükünü hafifletmek için toplumsal düzenlemeler vb. sorunları ortaya atılmalıydı. Ayrıca şu da gündeme alınmalıydı: Kadının aile ve evlilik hukukundaki ve kamusal politik hukuktaki konumu. Bu önerileri gerekçelendirdim ve sonra ayrı ayrı ülkelerdeki ulusal kurulların toplantılarda ve basında yürütecekleri planlı bir kampanya ile kongreyi nasıl iyiden iyiye hazırlamaları gerektiğini ayrıntılarıyla anlattım. Bu kampanya, en büyük kadın yığınlarına seslenmek için, onları tartışmaya konu edilen problemle en ciddî biçimde uğraşmaya özendirmek ve dikkatlerini kongreye ve dolayısıyla komünizme ve Komünist Enternasyonalin partilerine çekmek için olağanüstü önemliydi. Kampanya, bütün toplumsal katmanların çalışan, yaratan kadınlarına uygulanmalıydı; kongreye, açık kadın toplantılarına katılanların

olduğu gibi, anılan bütün örgütlerin temsilcilerinin de katılmasını ve işbirliğini sağlamalıydı. Kongre, burjuva parlamentodan bambaşka bir anlamda bir "halk temsilciliği" olmalıydı...

Lenin, ben anlatırken, birçok kez onayarak başını salladı ya da kısa, onayıcı sözler söyledi. "Bana öyle geliyor ki, sevgili yoldaşça", dedi, "sorunu politik bakımdan ve örgütsel bakımdan ve özü bakımından çok iyi düşünmüşsünüz. Belirlenen durumda böyle bir kongrenin önemli bir görevi yerine getirebileceğine kesinlikle inanıyorum. En geniş kadın yığınlarını, özellikle her meslekten kadın yığınlarını, kadın sanayi işçilerini, evde çalışan kadınları, öğretmen kadınları ve öbür görevli kadınları bizimle ilişkilendirme olanağını bağrında taşıyor. İyi olur bu, çok iyi olur! Büyük ekonomik savaşımlardaki ya da politik grevlerdeki durumu düşünelim. Bilinçli şahlanan kadın yığınlarıyla devrimci proleterde ne büyük bir güç artımı! Elbette böyle başarmamız ve savunmayı bilmemiz önkoşuluyla. Kazanç büyük, gerçekten pek büyük olur. Ama birkaç sorun üzerine nasıl düşünüyorsunuz? İktidarların kongre girişimini çok uygunsuz saymaları, kongreyi engellemeyi denemeleri olasıdır. Bununla birlikte kongreyi kabaca bastırmayı asla göze almayacaklardır. Onların yapacakları, sizi korkutmayacak..."

Bunun üzerine, Lenin'e, resmî makamların kongreye karşı demir yumrukla güç karşı çıkacakları yanıtını verdim. Kongreye karşı yalan dolanlar ve kabalıklar yalnızca kongreyi, bizi kışkırtırdı...

Umut dolu olarak hazırlık çalışmalarına gittim. Ne yazık ki, kongre, bir zamanlar Sovyet Rusya dışındaki en iyi kadın hareketini yürüten Alman ve Bulgar yoldaşçaların karşı koması üzerine suya düştü. Kongreyi reddettiler. Bunu Lenin'e bildirdiğim zaman şöyle karşılık verdi: "Yazık, çok yazık! Yoldaşçalar, en geniş kadın yığın-

larına bir umut perspektifi açma ve böylelikle onları proleterin devrimci savaşımlarına katma parlak fırsatını harcadılar. Kim bilir, böyle uygun bir fırsat belki gene ele geçiverir. Ama görevin kendisi yapılmadan kaldı. Kapitalizm yüzünden korkunç acı çeken kadın yığınlarına ulaşma yolunu aramalısınız. Ne olursa olsun, bunu denemelisiniz! Bu zorunluk karşısında geri çekilmek olmaz! Komünistlerin önderliğinde örgütlü yığın etkinliği olmadan kapitalizm yenilmez, komünizm kurulmaz. Ve bundan ötürü, sonunda, kadın yığınlarının Acheron'u* da harekete geçmelidir."

Clara Zetkin, *Erinnerungen an Lenin. Ausgewählte Reden und Schriften,* Band III, Berlin 1960, s. 129-159.

* Yunan mitolojisinde yeraltı ırmağı. —ç.

SOL YAYINLARI. Sorumlu Yönetmen: Muzaffer Erdost. Yönetim Yeri: Kızılırmak Sokak, 23/2, Ankara.

60 lira